

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
EVANGELICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

DIPLOMOVÁ PRÁCE

BENJAMÍN ŽELEZNÍK

PRVNÍ ANGLIČTÍ EXULANTI PRO VÍRU

– KOŘENY A PRŮBĚH ANGLICKÉ REFORMACE 1. POLOVINY 16.
STOLETÍ Z HLEDISKA ODCHODŮ PROTESTANTŮ ZE ZEMĚ

KATEDRA CÍRKEVNÍCH DĚJIN

vedoucí práce: DOC. THDR. MARTIN WERNISCH

studijní program: evangelická teologie

rok odevzdání: 2010

Prohlašuji, že diplomovou práci jsem zpracoval samostatně na základě uvedených pramenů.

Benjamín Železník V Praze dne 2010

Chtěl bych na tomto místě upřímně poděkovat p. Doc. Wernischovi za jeho podporu a vedení při volbě a zpracování tématu. V neposlední řadě bych chtěl vyjádřit dík a vděčnost svým rodičům a své milé manželce Zdeňce za projevenou trpělivost a pochopení po celý čas, kdy jsem se věnoval četbě a sepisování této práce.

PRVNÍ ANGLIČTÍ EXULANTI PRO VÍRU

– KOŘENY A PRŮBĚH ANGLICKÉ REFORMACE 1. POLOVINY 16. STOLETÍ
Z HLEDISKA ODCHODŮ PROTESTANTŮ ZE ZEMĚ

OBSAH

Předmluva	1
Úvod: Téma útěku v dějinách Božího lidu	2
I KOŘENY ANGLICKÉ REFORMACE	
I.1 Jan Viklef: <i>jitřenka reformace</i>	3
I.1.1 Viklefovy reformní požadavky	3
I.1.2 Anglický překlad bible	4
I.1.3 Hnutí lolardů	5
I.1.3.1 Vzpoura sira Johna Oldcastla	6
I.1.4 Viklefovo učení v základech českého reformního hnutí	7
II RANÉ ÚDOBÍ ANGLICKÉ REFORMACE 16. STOLETÍ	
II.1 Univerzity a jejich role v anglické reformaci	8
II.1.1 Cambridge	9
II.1.2 Oxford	9
II.2 William Tyndale: <i>apoštol Anglie</i>	10
II.2.1 Studium	10
II.2.2 V hrabství Gloucestershire	11
II.2.3 V Londýně	12
II.2.4 Začátky v Německu	14
II.2.5 V Kolíně nad Rýnem a ve Wormsu	16
II.2.5.1 Neúplný Nový zákon z Kolína n. Rýnem (1525)	16
II.2.5.2 První tištěný anglický Nový zákon (1526)	16
II.2.6 V Antverpách	19
II.2.6.1 Cesta do Hamburku	19
II.2.6.2 Zpátky v Nizozemí	20
II.2.6.3 Snahy anglické koruny přimět Tyndala k návratu z exilu	21
II.2.6.4 Nový zákon z r. 1534	23
II.2.7 Poslední dějství	24
II.2.7.1 Regentka Nizozemí Marie Uherská	25
II.2.7.2 Vyjednávání o Tyndalovo propuštění	26
II.2.7.3 Uvěznění Thomase Poyntze	26
II.2.7.4 Proces a hranice	27
II.2.8 Odpověď na Tyndalovu modlitbu	30
II.2.8.1 Miles Coverdale a první tištěná anglická bible	30
II.2.8.2 Matthew's Bible a John Rogers	31
II.2.8.3 Dovětek	32
II.3 John Frith	33

II.3.1	Studium a uvěznění	33
II.3.2	Exil a dílo	33
II.3.3	Návrat do Anglie a proces	34
II.4	Robert Barnes	35
II.4.1	Kázání a proces	35
II.4.2	V exilu	36
II.4.3	Mezi Vitemberkem a Londýnem	36
II.4.4	Druhý exil	37
II.4.5	Znovu ve službách monarchie	37
II.4.6	Hranice	38
III	ANGLICKÁ REFORMACE A JEJÍ PROTAGONISTÉ DO POL. 16. STOLETÍ	
III.1	Reformace a politická situace v Anglii za Edvarda VI.	39
III.1.1	John Hooper	39
III.1.2	Hugh Latimer	39
III.1.3	Doktrinální reforma	40
III.2	Vláda Marie I. a restaurace římského katolicismu	41
III.2.1	Mariánští exulanti	41
III.2.2	Ženevská bible	42
Závěr		43
	Užitá literatura	45
	Seznam příloh	48

PŘEDMLUVA

Když jsem uvažoval o tématu písemné práce z církevních dějin, musel jsem se nejprve rozhodnout, na kterou z velkých kapitol historie křesťanské církve bych se měl zaměřit. Od mého prvního setkání s historiografií prostředkující obraz živoucího sledu příběhů a událostí církve v průběhu staletí, nejvíce mne oslovily práce soustředící se na projevy křesťanského nonkonformismu toužícího po ozdravení církve - pojednání sledující dějiny reformních hnutí a dějiny křesťanských sekt. Předně tři velká období upoutala mou pozornost. Je jim společné zvláštní nasazení pro nápravu církve a společnosti, nasazení pro věc Kristovu, pro dosvědčení evangelia, a současně vzdor vůči mocenskému postavení a vladaření církve. Témata, mezi kterými jsem se rozhodoval, jsou jmenovitě dějiny valdenství, dějiny reformního hnutí v Čechách a české evangelické církve v době předtoleranční, a anglické reformní hnutí.

Počátkům kazatelského hnutí valdenských měl jsem možnost blíže se věnovat při přípravě k semináři z církevních dějin (ET3022. Spor o chudobu církve, ZS 2005/6) a přesto, že život a rozšíření společenství valdenských v Evropě je bezesporu veliké téma, chtěl bych využít této příležitosti k studiu jiného dějství evropského významu.

Dějinám českého opravného hnutí a životu evangelického společenství v 17. a 18. století je u nás přirozeně věnována značná pozornost. Naproti tomu, pokud mohu posoudit, události a osobnosti reformního hnutí v Anglii zůstávají v české evangelické církvi spíše stranou zájmu, a to přesto, že anglická reformace je s kontinentální reformací 16. století v úzkém vztahu. Anglické církvi v dějinách dostává se menší pozornosti ve srovnání např. se sousedním Německem – snad úměrně zeměpisné vzdálenosti Anglie od Čech. Neměli bychom ovšem zapomínat na to, že s anglickým národem nás historicky pojí mnohé, jak na poli kulturních dějin, tak i přímo v životě a směřování církve. Dílo anglického reformátora Jana Viklefa stojí na počátku husitského hnutí v Čechách.

Došel jsem tedy k závěru, že v této práci budu usilovat o porozumění a zpracování určité stránky bohatých dějin reformního hnutí v Anglii. Přestože hlavním důvodem mé volby jsou „vlastní zajímavé rysy“ anglické reformace,¹ do určité míry jsem také veden jazykovou znalostí, tedy možností četby příslušné literatury v angličtině.

Nápadným průvodním znakem anglické reformace je intenzita emigrace pro přesvědčení. Proto bych se chtěl pokusit zorientovat v počátečním období různorodého nábožensko společenského reformního dění v Anglii pomocí zaostření na tento určitý fenomén odchodů a útěků (trvalých i dočasných) raných anglických protestantů z ostrovního království do exilu.

¹ V uvedeném vyjádření je míněna specifičnost reformace v Anglii a Skotsku v porovnání se společensko-politickými východisky a průběhem kontinentální reformace. (LANE: *Dějiny křesťanského myšlení*, s. 135)

ÚVOD: TÉMA ÚTĚKU V DĚJINÁCH BOŽÍHO LIDU

Při bližším zkoumání dějin židovství a křesťanství zjišťujeme, že tyto dějiny Božího lidu, jak je zaznamenává bible a pozdější křesťanské písemnictví, jsou do značné míry dějinami odchodů a příchodů, útěku a návratů. Můžeme přitom myslet jak na pojem exilu, jehož projevem je odejít z určitého místa na místo jiné, tak na exil či emigraci vnitřní, kdy člověk tělesně sice zůstává v daném prostoru, avšak v duchu utíká se z nesvobody, z útlaku a dosahu násilí, ať tělesného nebo ideového. Útek nebo odchod může znamenat osvobození. Je řešením, k němuž se někdy poutaný člověk přirozeně upíná, a k němuž se odhodlalo mnoho věřících od úsvitu dějin. Edita Štěříková ve své práci o českých emigrantech 18. století uvádí do širších souvislostí rozhodnutí tajných nekatolíků pro exil: „Setřesení neúnosných břemen útekem je jistě jednou z přirozených reakcí.“²

Dějiny lidu Izraele odchodem začínají. Abraham je poslušný Božímu povolání a odchází ze svého rodiště, z domu svého otce do země, kterou mu Bůh zaslíbil (Gn 12,1-9; 15,7; Sk 7,2-4). V události konstitutivní pro židovský národ, totiž v události exodu Hebrejů z Egypta, se podle svědectví Starého zákona Bůh zjevil jako Všemohoucí Pán dějin, když slavně vyvedl lid z egyptského zajetí. V průběhu putování pouští byl z izraelské pospolitosti pod vedením Mojžíšovým utvářen lid Boží, na Sínajské poušti Izrael vstoupil ve smlouvu s Hospodinem (Ex 12nn). Ježíš Kristus radí svým učedníkům utéct z města, kde by byli pronásledováni, do jiného (Mt 10,23). Také apoštol Pavel, který často musel čelit nepřátelství od věřících židů i pohanů, učí v intenci této rady (1K 7,21; srov. 10,14). Sám také uniká z ohrožení života (Sk 9,23-25; 2K 11,32n). Apoštol Petr je andělem Páně vyveden z vězení a odchází na jiné místo (Sk 12,1-17). Pán Ježíš v odpověď na otázku učedníků „jaké bude znamení tvého příchodu a skonání věku“ varuje před zkázou a nepravostí, která se rozmůže, a záchranu předjímá v útěku do hor (Mt 24,15-20 par.). Naléhavost této výzvy k vyjítí a oddělení se od hříchu a neposlušnosti, kterou nalézáme také ve Starém zákoně (Iz 48,20; 52,11; Jr 51,6), v Zjevení Janově (Zj 18,4), došla v Čechách r. 1419 jedinečného výrazu v *poutích na hory*, když zástupy poddaných, „pěší i jízdní“, v očekávání brzkého Kristova příchodu putovali na návrší v různých krajích Čech, „aby tam slyšeli slovo Boží a s ostatními přijímali“.³ V životě Ježíše Krista odchod z určitého kraje do jiných míst hraje neméně výraznou roli. Pán Ježíš se svými učedníky často odplouvá na loďce – plaví se *na druhý břeh* nebo *na druhou stranu* (Mk 4,35; 5,21; 6,32.45; 8,10.13). Tyto cesty přes Galilejské moře lze nahlížet jako předěly mezi jednotlivými obdobími Ježíšova života. Pokaždé jakoby Ježíš a učedníci za sebou nechávali celý předchozí svět: vyučování zástupů a učedníků, uzdravování a sycení mnohých. Zároveň se přibližovali něčemu novému, dalšímu velkým věcem, které měl Pán vykonat. Přibližovali se však i novému odmítání u lidí, střetnutí s farizeji a zákoníky, které Ježíš v Jeruzalémě nakonec musel podstoupit.

Pokusím se na některých nejvíce určujících osudech jednotlivců a společenství přiblížit, že v anglickém reformním hnutí se téma útěku či odchodu stále vrací a uskutečňuje. Tak se exil stává do jisté míry charakteristickým dějstvím pro období velkých zápasů víry, pro období hledání, vnitřních pnutí a tříbení nejen anglické ale i evropské kontinentální reformace. Neboť emigrace pro víru a svobodu svědomí je Evropě 16. a 17. století volbou důvěrně známou.

² ŠTĚŘÍKOVÁ: *Z nouze o spasení. Česká emigrace v 18. století do Pruského Slezska*, s. 5. Srov. též MELMUKOVÁ: *Patent „zvaný“ toleranční*, s. 56.

³ *Husitská kronika ; Píseň o vítězství u Domažlic*, s. 108. Srov. MOLNÁR, REJCHRTOVÁ: *Slovem obnovená. Čtení o reformaci*, s. 53-56. O poutích na hory vypravují *Staré letopisy české*: „Také pravili [kněží táborští], že nebude spasenie, jedinež na horách. Protož, ktož sú v Židovstvě, utiekajte, a kto na strěše, nevstupujte doluov.“ (*SLČ z Vratislavského rukopisu*, s. 28); „A ještě za krále Václava počienali se lidé zbierati na hory; a přezdievali těm horám jména nová, oné Oreb, jiné Beránek, jiné Tábor; Zelené hoře Mikuláš z Husi přezděl hora Olivetská, kdy ji osazoval...“ (*SLČ z rukopisu Křížovnického*, s. 54).

I KOŘENY ANGLICKÉ REFORMACE

I.1 JAN VIKLEF: *JITŘENKA REFORMACE*

Jako jiná opravná hnutí křesťanského západu, má i anglická reformace vlastní předchůdce. Abychom mohli pojmut příčiny pohybu reformace v dějinném kontextu, je třeba se nejprve věnovat dřívějším zápasům – vydat se hlouběji do minulosti, než do doby vlády krále Jindřicha VIII., kdy dochází k legislativnímu vyjádření odluky anglické církve od Říma (*Act of Supremacy*). Neboť přestože je anglická reformace uskutečňována za vlády Tudorovců, hledání jejích kořenů nás přivádí do starších dob.

Anglická reformace v určitém smyslu navazuje na dějinný proud spojený s jménem Jana Viklefa (John Wyclif),⁴ který vynesl otázku nápravy zabydlené a zbohatlé církve do středu dění. Povaha a míra tohoto navázání ovšem zůstává předmětem diskuse.

Jana Viklefa nazval John Foxe v *Knižce mučedníků* (poprvé vydané r. 1563)⁵ jako „jitřenku reformace“⁶ jistě oprávněně, neboť anglický filosof a teolog ve svém rozsáhlém díle nastínil takřka celý program protestantské reformace 16. století.⁷

I.1.1 VIKLEFOVY REFORMNÍ POŽADAVKY

Kázání a spisy oxfordského profesora Jana Viklefa a v nich formulované převratné názory a reformní požadavky na očistu církve se v pozdně středověké společnosti setkaly s významnou odezvou. Viklefova ostrá kritika mocenské církve a papežského stolce nalézala v Anglii živnou půdu, do značné míry z důvodů politických. V anglické společnosti již po staletí narůstala averze k papežství a sílil antiklerikalismus.⁸ Kritika se soustřeďovala zejména na papežské taxy, provize (přísliby) k obrocím a proti zásahům papežské jurisdikce. Francie, tradiční nepřítel Anglie, byla úzce spjata s papežstvím, které počínaje r. 1309 přesídlilo z Říma do Avignonu. Opoziční hlasy proti benefičiální a fiskální politice avignonských papežů, jež se ozvaly již v první polovině 14. století, ještě více zesílily po vypuknutí válečného konfliktu s Francií.⁹ V padesátých letech přijal anglický parlament dva významné zákony (*Statute of Provisors* z r. 1351 a *Statute of Praemunire* z r. 1353), které omezovaly papežské pravomoci v Anglii. Zásahům papežské kurie do vnitřních záležitostí a stupňujícím se finančním nárokům Avignonu se bránila jak světská moc tak anglický klérus. Tím je také vysvětlována jistá shovívavost nejvyšších anglických prelátů vůči Viklefovi samotnému.¹⁰

⁴ Je známo na třicet variant psaní Viklefova jména, které vznikly užitím různých souhlásek a přesouváním samohlásek. (viz SPĚVÁČEK: *Václav IV. 1361-1419. K předpokladům husitské revoluce*, s. 388)

⁵ *Kniha mučedníků* je zlidovělý název díla, jehož celý původní titul zní: *The Actes and Monuments of these latter and perillous Dayes, touching matters of the Church, wherein are comprehended and described the great Persecution and horrible Troubles that have been wrought and practised by the Romishe Prelates, specialye in this Realme of England and Scotland, from the year of our Lorde a thousande to the time now present. Gathered and collected according to the true Copies and Wrytinges certicatorie as well of the Parties themselves that Suffered, as also out of the Bishop's Registers, which were the Doers thereof, by John Foxe.*

⁶ *Foxe's Book of Martyrs*, s. 134. Srov. též titul práce G.H.W. Parkera (*The Morning Star: Wycliffe and the Dawn of The Reformation*, Exeter 1965).

⁷ JOHNSON: *Dějiny anglického národa*, s. 120. (Jistě, kromě základního reformačního článku, jímž je ospravedlnění z víry na základě Boží milosti; spasení pouze milostí ‚Sola gratia‘ a pouze vírou ‚Sola fide‘.)

⁸ Srov. JOHNSON: *Dějiny anglického národa*, s. 79; 113; 121. ŘÍČAN, MOLNÁR: *Dvanáct století církevních dějin*, s. 334. KAGAN, OZMENT, TURNER: *The Western Heritage*, s. 413.

⁹ ŠMAHEL: *Husitská revoluce 1*, s. 81.

¹⁰ Srov. ŠMAHEL: *Husův proces v Kostnici*, s. 2. KAŇÁK: *John Viklef. Život a dílo anglického Husova předchůdce* s. 35; 38. Věc je ovšem složitější. V sedmdesátých letech 14. století byla vlada rozštěpená na soupeřící frakce. Viklef se stal osobou, kolem které se rozvíjely intriky obou anglických politických stran. Londýnský biskup William Courtenay, po smrti prince z Walesu r. 1376 vedoucí osobnost strany odporující vévodovi z Lancasteru, zaměřil se v boji proti Lancasterovi na vévodova teologického poradce Viklefa. Již r. 1376 anglická církevní hierarchie vedená biskupem Courtenayem obžalovala Viklefa u arcibiskupa Sudburyho z hereze. Přestože papež Řehoř XI. vydal na základě žalob Courte-

Viklef pochopil, že nápravu nelze očekávat od těch, kdo tyjí z hospodářských výsad. Proto je třeba svěřit tento úkol světské vládě, králi a knížatům. Skládal důvěru v reformní možnosti světského ramene (podobně budou zastávat reformu „shora“, ve spolupráci s vládou a její výkonnou mocí, vůdčí reformátoři v 16. století). Neváhal vyslovit požadavek, aby kněžstvo bylo zbaveno bohatství pozemských dominií a žilo v chudobě, jako žili apoštolové a pastýři prvotní církve, aby se tak mohlo soustředit na svůj duchovní úkol. Viklefovo zpochybnění zavedené církevní hierarchie a zdůvodnění požadavku sekularizace (zbavení církevních institucí a jejich představitelů přímého politického vlivu i pozemkového bohatství) přišlo vhod světské vládě. Církev byla největším pozemkovým vlastníkem, přesto se domáhala daňových úlev. „Viklefovo učení skýtalo vhodnou pohružku, kterou bylo možno použít proti kněžstvu a donutit je tak platit daně.“¹¹ S Viklefovým programem sympatizovali poslanci Dolní sněmovny, stoupenci antiklerikalismu. Oxfordský reformátor měl hrstku vlivných příznivců i v nejmajetnější vrstvě. Jeho ochráncem byl vlivný člen královské rady Jan z Gentu (John of Gaunt), vévoda z Lancasteru a také canterburský arcibiskup Simon Sudbury (1375-81), který byl nakloněn Viklefovým názorům.

Jan Viklef nezůstal jen u kritiky církevních poměrů (i mnozí další poukazovali na zkaženost, korupci a zneužívání moci) a požadavku sekularizace. Zasazoval se o reformu v oblasti dogmatu. Zdůraznil princip autority Písma v církvi a měřil jím články učení a řády římské církve.¹² Ve svých dílech pokoušel se zdůvodnit tezi o dostačující svrchovanosti Písma sv., o dostačitelnosti (*sufficiencia*) Kristova zákona pro život a rozhodování církve.¹³ Záchrana církve spočívá v návratu k Božím slovu, k bibli. Proto mu zvláště záleží na tom, aby bible byla dostupná a srozumitelná všemu lidu, ne pouze některým kněžím.

I.1.2 ANGLICKÝ PŘEKLAD BIBLE

Přestože se běžně mluví o „Viklefově překladu bible“, Viklefovo autorství zřejmě nezáleží přímo v překladatelské práci, nýbrž v podnětu, který k ní dal. Vlastními překladateli by pak byli jeho žáci, z nichž jménem jsou známi Mikuláš Hereford a Jan Purvey. Překlad pořízený M. Herefordem a dalšími spolupracovníky prý revidoval na nový podnět Viklefův J. Purvey. Okolo r. 1395 byl tento revidovaný překlad bible z latinského textu do lidové řeči dokončen, snad M. Herefordem, který se k přerušené práci mohl po letech asi opět vrátit.¹⁴ O rozšíření anglické bible se starali Viklefovi přívrženci zvaní lolardi. Přestože ruční zhotovování opisů bylo náročné a za držení i čtení anglické bible hrozil postih (srov. níže), rukopisy viklefské bible byly v Anglii široce používány.¹⁵

nayovy strany a mnišských řádů pět bul (1377), v nichž byli arcibiskup, král i univerzita vyzváni k zakročení proti Viklefovi a jeho učení, nebyla proti Viklefovi nastoupena přísnější cesta. Přispěla k tomu především duchovní spřízněnost arcibiskupa Sudburyho s názory Viklefovými i jeho sympatie k straně vévody z Lancasteru. Nastoupení Courtenaye na arcibiskupský stolec r. 1381 znamenalo vyvrcholení postihu Viklefa z jeho církevní moci. Avšak s umenšením vlivu vévody, který v důsledku selského povstání upadl v královskou nemilost, přestal mu být Viklef nebezpečným politickým protivníkem a značně v útocích proti němu přibrzdil. Spokojil se r. 1382 s jeho stažením se z Oxfordu do farnosti v Lutterworthu (srov. podrobněji KAŇÁK: *John Viklef*, s. 17-20; 34-35).

¹¹ LANE: *Dějiny křesťanského myšlení*, s. 124.

¹² ŘÍČAN: *Dějiny Jednoty bratrské*, s. 12.

¹³ MOLNÁR, REJCHRTOVÁ: *Slovem obnovená*, s. 9. MOLNÁR: *Na rozhraní věků*, s. 333.

¹⁴ K otázce Viklefova překladu bible viz KAŇÁK: *John Viklef*, s. 23; 219.

¹⁵ Viz BEALE: *The Mayflower Pilgrims*, s. 1. *Tyndale's New Testament*, s. xi; xxix.

I.1.3 Hnutí lolardů

Názory oxfordského reformátora sdílelo i mnoho chudých duchovních, příslušníků nižšího kléru, kteří se vnitřně bouřili proti svým představeným.¹⁶ Viklefovi žáci a stoupenci jsou známí především jako „chudí kazatelé“ putující z místa na místo. Po dvou procházeli zemí a kázali (po vzoru Mt 10). Studovali texty Písma a učili se jim nazpaměť. V tom se podobali valdenským. Lolardství však valdenským pocestným kazatelstvím nebylo ovlivněno. Kazatelské hnutí valdenských přes své značné rozšíření v Evropě do Anglie nedosáhlo.¹⁷ Hnutí se rozvíjelo z univerzitních kruhů k méně vzdělaným vrstvám. Těšilo se jak lidové podpoře, tak zájmu jednotlivců z řad drobné šlechty.

Viklefův návrh sekularizace ovšem ohrožoval mocenské postavení církve. Lolardi poprvé čelili soustředěnému postihu po potlačení selského povstání r. 1381, rebelii nebezpečné jak pro světské vládnoucí vrstvy, tak pro církevní feudály. (Bezprostřední příčinou vypuknutí občanských nepokojů bylo vypsání nové zvláštní daně z hlavy *poll-tax* arcibiskupem Sudburym, která dále zvyšovala berní tlak.¹⁸) Lolardství začalo být ztotožňováno s politickým buřičstvím, i když to Viklef nekázal. Revoltu poddaných, podněcovanou některými kazateli jako byli John Ball a Jack Straw, Viklef odmítl. V traktátu *Of servants and lords* sepsaném po potlačení povstání, dával přednost stávající formě společenského řádu. Dožadoval se však vůči rebelům mírného soudu. Odplata vládnoucích vrstev byla nakonec vykonána v zákonných mezích a všeobecná represe nenastala.¹⁹ „Viklefovi ‚chudí kazatelé‘ nesli stigma odpovědnosti za podněcování nepokojů a otřesený systém jim odplácel pronásledováním.“²⁰ Viklef sám byl nucen opustit Oxford koncem r. 1382, po odsouzení 29 článků z jeho díla synodou v Londýně v květnu 1382. Mandátem z července 1382 bylo nařízeno odstranit z univerzity všechny přívržence Viklefových názorů.

Přestože čistka v Oxfordu prováděná arcibiskupem Courtenayem umlčela Viklefovy přátele na univerzitě, nemohla odstranit lolardství, které se zatím během předchozích tří let rozmohlo do podoby skutečného hnutí na řadě míst v Anglii. V posledním desetiletí 14. století se lolardství projevovalo nejvíce ve středních částech Anglie.

Proti lolardům byly vydány přísné dekrety. Až do počátku 15. století byla Anglie jedinou zemí, která se ubránila církevnímu nátlaku, aby také zavedla trest smrti pro „kacíře“. Nyní však parlament přijal hrozivý statut *de Haeretico Comburendo*, zákon o upalování kacířů.²¹ Vzápětí nato spatřila Anglie prvou okázalou popravu pro víru. Kněz William Sawtry působící v Londýně byl v únoru 1401 předvolán před arcibiskupa, uvězněn, vyloučen z církve a na rozkaz krále Jindřicha IV. upálen. Popravy se v Anglii těžko vžívaly. Druhá byla provedena až r. 1410 na Johnu Badbym, krejčím z Worcestershire, a to za přítomnosti samého dědice trůnu, budoucího krále Jindřicha V. Do reformace bylo popraveno asi sto lolardů, někteří ještě za vlády Jindřicha VIII.²²

R. 1408 vedení anglické církve vydává tzv. *Constitutions of Oxford*, zákaz překládat, vlastnit nebo číst bibli v národní řeči bez přímého souhlasu příslušného biskupa.²³ Papežský výnos z r. 1414 hrozí odejmutím půdy, života a zboží těm, kdo by četli anglickou bibli, jakož i jejich dědicům.²⁴

¹⁶ Viz JOHNSON: *Dějiny anglického národa*, s. 114; 120. CHURCHILL: *Zrození Británie*, s. 267.

¹⁷ Srov. MOLNÁR: *Valdensí. Evropský rozměr jejich vzdoru*, s. 147.

¹⁸ O sérii nových daní vydaných během posledního desetiletí jako prvořadé příčině vzplanutí největší selské revolvy 14. století viz ŠMAHEL: *Husitská revoluce 1*, s. 140-141.

¹⁹ Viz CHURCHILL: *Zrození Británie*, s. 270. JOHNSON: *Dějiny anglického národa*, s. 114.

²⁰ CHURCHILL: *Zrození Británie*, s. 270.

²¹ Tamt., s. 284. Podle F. M. Bartoše byl zákon přijat v souvislosti s mocenským převratem, nástupem Jindřicha IV. na trůn r. 1399. „Převrat ... zavázal Jindřicha IV. prelátům, kteří mu dopomohli na trůn, a ti vymohli r. 1401 zákon o upalování kacířů.“ (BARTOŠ: *M. Petr Payne, diplomat husitské revoluce*, s. 12).

²² BARTOŠ: *M. Petr Payne*, s. 13. JOHNSON: *Dějiny anglického národa*, s. 120.

²³ *Tyndale's New Testament*, s. xxix; OZMENT: *The Age of Reform*, s. 202.

²⁴ „...that any who should read the English Bible should ‘forfeite lande, catel, lif, and godes, from theyre heyres forever.’“ (BEALE: *The Mayflower Pilgrims*, s. 2).

I.1.3.1 VZPOURA SIRA JOHNA OLDCASTLA

Předěl v anglickém lolardském hnutí tvoří Oldcastlovo nezdařené povstání. Sir John Oldcastle, r. 1409 povýšen do baronského stavu s titulem lord z Cobhamu, byl nejvýznamější světský vůdce lolardského hnutí. Podporoval lolardské kazatele, shromažďoval zakázané kacířské knihy, chránil lolardy, kteří se vyskytli v diecézi londýnské, rochesterské a hertfordské.

Oldcastle navázal styky s přívrženci Viklefa v Čechách. V září 1410 podpořil český reformní kruh listem adresovaným šlechtickým ochráncům husitství, o rok později napsal list králi Václavu IV. Dopisy vyjadřovaly vděčnost za statečnost prokazovanou Boží věci a povzbuzovaly adresáty k vytrvalosti v nastoupeném zápasu za nápravu církve.²⁵

R. 1413 byl Oldcastle obviněn arcibiskupem Arundelem z hereze. Na arcibiskupském soudu v londýnském chrámu sv. Pavla hájil zásady lolardského učení. Arcibiskup prohlásil lorda Cobhama za nenapravitelného kacíře a odevzdal jej k potrestání světskému rameni. S pomocí londýnských lolardů se mu v říjnu 1413 podařilo uprchnout z vězení v Toweru. V následujících měsících lord Cobham připravoval povstání a vyzýval lolardy v Anglii do zbraně. Král i s rodinou měl být zajat a po obsazení královského sídla v Londýně měly být uskutečněny požadavky lolardského programu. Počátek revolty, jíž se mělo zúčastnit na 20 tisíc ozbrojených lolardů z celé Anglie, byl stanoven na noc z 9. na 10. ledna 1414. Povstání však bylo prozrazeno a dříve než se vzbouřenci shromáždili na poli sv. Jiljí v blízkosti Londýna, královská vojska je napadla a rozešla. Vzduřící byli pobiti. Z asi 80 zajatých odsoudila královská komise 69 zajatců k trestu smrti. Oldcastlovi se podařilo uniknout. Třebaže mu král Jindřich V. několikrát nabízel milost, podřídil-li se mu a zřekne-li se kacířství, setrval ve vzdorném odporu až do podzimu r. 1417. Tehdy byl Lord Cobham zajat, dopraven před londýnský parlament a 14. prosince odsouzen k smrti. Poprava byla vykonána bez odkladu ještě téhož dne v Toweru.

Lolardství přímou účastí na Oldcastlově vzpouře potvrdilo svou nebezpečnost pro stávající řád. V očích nositelů feudální moci byli lolardi nejen kacíři, ale od těchto dnů prokazatelně i zrádci, rebelové. Hnutí bylo zahnáno do podzemí. Ani následná vlna inkvizičních postihů však lolardství nepotlačila. Přestože šlechtičtí spojenci odpadli, hnutí stále dávalo o sobě vědět nejen v hospodářsky rozvinutých hrabstvích na jihu, ale i v Londýně a v oblastech severně od Londýna.²⁶

Lolardské hnutí bylo v anglickém prostředí prvním reformačním rozběhem. Lze jej oprávněně pokládat za prvotní náběh k protestantismu. Jsou různé názory na to, jakou míru vlivu mělo na reformaci v Anglii. Je však obecně přijímáno, že přes trvající persekuci vytvářelo hnutí lolardů spolu s vlivy německé reformace podhoubí a oporu rychlého vzestupu anglické reformace 16. století.

²⁵ O tomto navázání písemného styku s Čechy a také o korespondenci mezi lolardským knězem Richardem Wychem a Janem Husem viz KAŇÁK: *John Viklef*, s. 49. BARTOŠ: *M. Petr Payne*, s. 13. Husův dopis Richardu Wychovi do Londýna z března 1411 přeložený z latiny in *Sto listů M. Jana Husí*, s. 40-43 č. 10.

²⁶ Srov. ŠMAHEL: *Husitská revoluce 1*, s. 147. KAŇÁK: *John Viklef*, s. 52-63.

I.1.4 VIKLEFOVO UČENÍ V ZÁKLADECH ČESKÉHO REFORMNÍHO Hnutí

Učení anglického reformátora mělo od konce 14. století hluboký vliv na českou reformaci. V prostředí poměrně čilých kulturních kontaktů mezi Anglií a Čechy (sňatek princezny Anny, dcery Karla IV., s anglickým králem Richardem II. v lednu 1382)²⁷ dostaly se Viklefovy práce brzy do Čech.²⁸ Filosofické spisy četly se v Praze již v 80. letech, spisy teologické s nástupem nového století.²⁹ I když se reformní hnutí v Čechách vyvíjelo již před Viklešem, literární odkaz oxfordského myslitele zde nezapomenutelně zapůsobil, především na Husa a na Jakoubka. „Viklef výrazně dopověděl a docelil, co v myslích českých stoupenců nápravy již žilo.“³⁰ Viklefovo pojetí církve stalo se „základem zápasu Mistra Jana Husa o nápravu církve.“³¹ Zápalné poselství spisů anglického „evangelického doktora“³² sehrálo stěžejní úlohu jak při ideovém formování českého reformního okruhu na pražské univerzitě, tak jako důvod a ohnisko vyostření sporu mezi Husovou reformní stranou a pražským arcibiskupem.

Ke konci r. 1414, v době odjezdu Jana Husa na kostnický koncil, uchýlil se do Čech oxfordský mistr, zastánce Viklefa, lolard **Petr Payne**, aby unikl represáliím po potlačení lolardského povstání. Zakrátko stal se předním husitským diplomatem a obhájcem reformního programu.³³ V osobě oxfordského mistra Petra Payna (v Čechách nazývaného Mistr Engliš) se tak setkáváme s jedním z prvních známých anglických exulantů pro víru.

²⁷ BARTOŠ: *Čechy v době Husově 1378-1415*, s. 34-35. O přípravě sňatku a jednání o česko-anglickém sblížení viz též SPĚVÁČEK: *Václav IV. 1361-1419*, s. 138-140.

²⁸ Stipendium, které založil mistr Vojtěch Raňkův z Ježova r. 1388, otevíralo studentům pražské univerzity cesty do Oxfordu „a přispělo asi hlavně k tomu, že Čechové objevili Viklefa.“ (BARTOŠ: *Čechy v době Husově*, s. 262).

²⁹ MOLNÁR, REJCHRTOVÁ: *Slovem obnovená*, s. 22. Opisy hlavních Viklefových prací teologických přinesl z Oxfordu do Prahy M. Jeroným Pražský r. 1401 (*Husitská kronika ; Píseň o vítězství u Domažlic*, s. 325).

³⁰ ŘÍČAN: *Dějiny Jednoty bratrské*, s. 12.

³¹ Viz SMOLÍK: *Křesťanství a jeho lid*, s. 92.

³² Čestným titulem „venerabilis doctor“ a „doctor evangelicus“ býval Viklef jmenován svými stoupenci v Anglii. Tímto titulem anglického bohoslovce ctíli později i čeští reformátoři, viz KAŇÁK: *John Viklef*, s. 28. MOLNÁR, REJCHRTOVÁ: *Slovem obnovená*, s. 22.

³³ O životě a životním dílu Petra Payna viz BARTOŠ: *M. Petr Payne, diplomat husitské revoluce*, s. 5-49.

II RANÉ ÚDOBÍ ANGLICKÉ REFORMACE

16. STOLETÍ

II.1 UNIVERZITY A JEJICH ROLE V ANGLICKÉ REFORMACI

V počátcích i v dalším směřování protestantské reformace 16. století mají ústřední postavení univerzity jako myšlenková střediska zaštiťující svobodu názoru.

V západním světě pozdního středověku docházelo k růstu laické vzdělanosti. Byly zakládány nové univerzity a koleje. Od začátku 14. do konce 15. století stoupl počet evropských univerzit z dvaceti na sedmdesát.³⁴ Vynález knihtisku umožnil po roce 1450 volnou výměnu vědomostí a argumentů. Kniha či pamflet staly se mocným nástrojem sociálních, politických a náboženských změn. Univerzity v prvních letech nového století rozšířily rozsah studia i vzájemných styků, což do jejich života vneslo plodnější a méně formální postupy.³⁵ O klíčové roli univerzity ve společnosti píše Thomas Hobbes v závěrečné části svého díla *Leviathan* (1651), když upozorňuje na nebezpečí zneužití jejich schopností k vlastním nízkým cílům: „Nahlédneme-li, že univerzity představují zřídla občanské a morální nauky, z nichž kazatelé a venkovská šlechta čerpají sílu a tu pak šíří mezi lid, měla by se věnovat velká péče tomu, aby tato zřídla byla čistá, nezkalená neznabožskými politiky či neočarovaná zlými duchy.“³⁶

První reformační podněty začaly pronikat do anglické církve skrze působení křesťanských humanistů, zejména vlivem Erasma Rotterdamského a Johna Coleta. Na oxfordské univerzitě již v 90. letech 15. století přednášel o řecké literatuře William Grocyn, který se vrátil z Itálie s dobrou znalostí řečtiny. Také Thomas Linacre studoval na italských akademiích a v Oxfordu založil katedru řeckých studií.³⁷ R. 1509, kdy na anglický trůn dosedl nový král Jindřich VIII. (syn Jindřicha VII., zakladatele Tudorovské dynastie), udělily obě anglické univerzity Erasmusovi Rotterdamskému doktorát teologie. V l. 1511-1514 byl Erasmus profesorem řečtiny a bohosloví v Cambridgi.³⁸ Děkan katedrály Sv. Pavla John Colet (1467-1519) těšil se uznání pro svá kázání a oxfordské přednášky. Jeho výklady Nového zákona s přiblížením dobového pozadí měly ohlas u mnoha studentů. Bližší znalost antických autorů a církevních otců si přivezl z tříleté cesty po Itálii a Francii (1493-96). Značné dědictví po otci, londýnském starostovi, využil k založení školy u Sv. Pavla (St Paul's School), kde se přednášela řecká a latinská literatura. Colet, tak jako jiní humanističtí stoupenci reformy, zdůrazňoval relevanci Písma pro otázky církevní reformy.³⁹

Zatímco oxfordská univerzita byla ideovým ohniskem a základnou opravného hnutí v době Jana Viklefa, cambridgeská univerzita hraje prominentní úlohu v protestantské reformaci 16. století.⁴⁰

³⁴ OZMENT: *The Age of Reform*, s. 201.

³⁵ CHURCHILL: *Nový svět*, s. 13.

³⁶ JOHNSON: *Nepřátelé společnosti*, s. 148.

³⁷ DANIELL: *William Tyndale. A Biography*, s. 23; 32. Srov. též www stránky:

<http://www.greatsite.com/timeline-english-bible-history/thomas-linacre.html>

³⁸ BEALE: *The Mayflower Pilgrims*, s. 210. MOLNÁR, REJCHRTOVÁ: *Slovem obnovená*, s. 166.

³⁹ CLEBSCH: *England's Earliest Protestants*, s. 1-2. MAUROIS: *Dějiny Anglie*, s. 181-2. KAGAN, OZMENT, TURNER: *The Western Heritage*, s. 370.

⁴⁰ Tak BEALE, s. 210. CLEBSCH, s. 42. D. Daniell však uvádí, že zájem o Luthera se soustředil v Oxfordu jakož i v Londýně, kde knihkupci zaznamenávají vyšší poptávku po spisech Erasma a Luthera již r. 1520. Zabavených knih se brzy shromáždilo tolik, že v květnu příštího roku v Londýně proběhlo první veřejné pálení knih. „...Oxford as well as London was a centre of Lutheran interest; ... and there were enough [books by Luther] in London in May 1521 for the grand burning at St Paul's Cross...“ (DANIELL: *William Tyndale*, s. 50)

II.1.1 CAMBRIDGE

Významní reformátoři John Frith, Robert Barnes, William Tyndale, George Joye, Hugh Latimer, Thomas Cranmer, Thomas Bilney studovali a působili v Cambridge, stejně jako později Oliver Cromwell a John Milton. Za vlády Alžběty I. (1558-1603) se cambridgeská univerzita stala skutečným semeništěm a oporou puritanismu v Anglii. Thomas Cartwright, označovaný za otce anglického presbyterianismu, byl profesor bohosloví v Cambridge. Jeho žák Robert Browne, zakladatel separatistického sboru v Norwich, studoval na koleji Corpus Christi. Zde dosáhli vzdělání další vedoucí separatisté John Greenwood a John Robinson. Henry Barrowe, separatistický vůdce v Londýně, absolvoval studium na koleji Clare. John Penry a William Brewster společně studovali na koleji Peterhouse. William Perkins, významný puritánský teolog a kazatel, učil na Christ's College. Jeho žákem zde byl puritánský teolog William Ames. V Christ's College studovali Richard Clifton, Francis Johnson a John Smyth, puritáni, kteří později stáli v čele anglických baptistických sborů.⁴¹

Pro reformaci v Anglii bylo významné, že za vlády Eduarda VI., působil na cambridgeské univerzitě štrasburský reformátor Martin Bucer. Po porážce protestantských knížat v Říši v bitvě u Mühlberka (1547) byl nucen odejít ze Štrasburku a přijal pozvání do Cambridge. Jako profesor na královské katedře bohosloví zde strávil poslední dva roky svého života (1549-51). „Během svého působení v Cambridge byl schopen ovlivnit směr anglické reformace, zejména skrze Thomase Cranmera [od r. 1533 arcibiskupa canterburského].“⁴²

Již v r. 1523 byla zaznamenána aktivita důležitá pro období počátečního přijetí reformace v Anglii, totiž zpráva o skupině mladých učenců, kteří se pravidelně setkávali ve *White Horse Inn* v Cambridge, aby diskutovali o díle německého reformátora Martina Luthera. Lutherovy spisy byly v Cambridge snadněji dostupné díky tomu, že zde byl přístav říčních lodí a probíhal obchod s německými hanzovními městy.⁴³

II.1.2 OXFORD

Také v Oxfordu byl již od počátku dvacátých let živý zájem o práce německého reformátora. Londýnský biskup Cuthbert Tunstall více než jednou mezi léty 1521 a 1526 zpravoval kancléře Wolseyho o pronikání luterského učení na oxfordskou univerzitu.⁴⁴ Rozšíření luteránství v Oxfordu vyvolalo pozornost lincolnského biskupa Johna Longlanda. V březnu 1528 podává zprávu kancléři Wolseymu o množství knih, které zde byly nalezeny. Jejich autory byli přední evropské reformátoři: v Oxfordu se četl „nejen Luther a Melanchthon, ale také Hus, Oecolampad, Viklef, Zwingli, Bugenhagen, Rhegius, Bucer, ... a jiní“.⁴⁵

Na univerzitě v Oxfordu vystudovali tak význační puritáni jako byl John Owen, John Jewel, John Dawenport, John Reynolds, děkan koleje Corpus Christi, John Foxe, člen Magdalen College, autor *Knihy mučedníků*, Henry Jacob, zakladatel baptistického sboru v Londýně a další. Na Oxfordu strávil svá mladá léta William Tyndale, velký překladatel bible do angličtiny a reformátor zastávající vedoucí postavení mezi ranými anglickými protestanty, a také jeden z prvních anglických exulantů v době reformace.

⁴¹ BEALE: *The Mayflower Pilgrims*, s. 210-211.

⁴² LANE: *Dějiny křesťanského myšlení*, s. 155.

⁴³ BEALE: *The Mayflower Pilgrims*, s. 3. CLEBSCH: *England's Earliest Protestants*, s. 42.

⁴⁴ CLEBSCH: *England's Earliest Protestants*, s. 42.

⁴⁵ Tamt., s. 80. Longland referoval Wolseymu o tomto vyšetřování: „a marvilouse sorte of bookes founde whiche were hydde undre the erth, and otherwise secretly conveyede from place to place.“ (s. 80)

II.2 WILLIAM TYNDALE: APOŠTOL ANGLIE

Přibližně 110 let po odchodu J. Viklefa narodil se William Tyndale, jehož životní dílo je znovuoobjevováno a dochází v anglosaském světě ocenění teprve v posledních desetiletích, po třech stoletích zapomnění.⁴⁶ V čem spočívá výjimečnost životního díla Tyndalova, že jej John Foxe v *Knize mučedníků* (druhé vydání z r. 1570) nazval apoštolem Anglie⁴⁷ Jistě především v jeho vytrvalé práci překladatelské. Mistr Tyndale byl však také kazatel a autor řady protestantských polemik. Nejznámějšími se staly dvě jeho práce, které jsou prvoplánově výkladem a obhajobou Lutherova porozumění ospravedlnění z víry a Lutherovy sociální etiky.⁴⁸ Dokonce přední Tyndalův odpůrce sir Thomas More v anglicky psané polemice *Dialogue Concerning Heresies* z r. 1529 neupírá překladateli Nového zákona dobrou pověst a zmiňuje Tyndalovo veřejné působení v Anglii. Napsal o něm, že „byl (jak lidé říkají) hodně známý ještě předtím než odjel z Anglie, neboť byl mužem řádného života, velké píle, vzdělaný v Písmu. Na různých místech Anglie byl velmi oblíben a svým kázáním vykonal mnoho dobrého.“⁴⁹

II.2.1 STUDIUM

William Tyndale se narodil okolo r. 1494 v hrabství Gloucestershire na západě Anglie. Asi r. 1506 přišel do Oxfordu, kde v Magdalen Hall dosáhl „Bakalaureátu svobodných umění“ (Bachelor of Arts, BA) v červenci 1512 a o tři roky později „Magisteriátu“ (Master of Arts, MA).⁵⁰ Po odchodu z Oxfordu přebýval zřejmě v Cambridgi, někdy v době ohraničené l. 1517 a 1521. Tyndalovo jméno se však neobjevuje v záznamech cambridgeské univerzity. Tyndale sám se o mladší univerzitu také nezmiňuje. Jedinou známou původní referencí o jeho pobytu v Cambridgi je zmínka ve Foxeových *Acts and Monuments*.⁵¹ V klidnější Cambridgi se Tyndale mohl zdokonalovat ve znalosti řečtiny. Je také možné, že přišel do Cambridge, aby na této univerzitě studoval bohosloví a přijal kněžskou ordinaci.⁵²

⁴⁶ Srov. DANIELL: *William Tyndale*, s. 2. O obnoveném zájmu o Tyndalův překlad Písma svědčí např. skutečnost, že Britská knihovna oznámila r. 1994 zakoupení jednoho ze dvou zachovaných výtisků Tyndalova Nového zákona z r. 1526 za částku 1000 000 £., který byl do té doby v majetku Bristol Baptist College. (tamt., s. 6)

⁴⁷ „The life and story of the true servant and Martyr of God William Tyndale: Who for his notable paynes and travell may well be called the Apostle of England in this our latter age.“ (cit. in COLLINSON: *William Tyndale and the Course of the English Reformation*, <http://www.tyndale.org/Reformation/1/collinson.html>)

⁴⁸ Jsou jimi *The Parable of the Wicked Mammon*, obsahující v první části Lutherovo kázání *Ein Sermon von dem unrechten Mammon* (publikované ve Wittenbergu r. 1522), a *The Obedience of a Christian Man*. Obě práce vytištěné r. 1528 v Antverpách byly dále vydávány. Do prvního souborného vydání prací W. Tyndala v r. 1572 dočkaly se ne méně než osmi samostatných vydání. (DANIELL: *William Tyndale*, s. 161. CLEBSCH: *England's Earliest Protestants*, s. 147)

⁴⁹ „...master Tyndall, who was (as men say) well known, before he went over the sea, for a man of right good living, studious and well learned in scripture, and in divers places in England was very well liked, and did great good with preaching.“ (DANIELL: *William Tyndale*, s. 267. *Tyndale's New Testament*, s. viii)

⁵⁰ Zápisy v registrech oxfordské univerzity o udělení akademických gradů představují první přímý doklad o W. Tyndalovi. Tyndale však byl zapsán jako William Hychyns. (DANIELL: *William Tyndale*, s. 22). Jméno Hutchins (a jeho varianty: Hychyns; Hichyns; Hychens; Hochyns) přijala rodová větev Tyndalových z Gloucestershire počátkem 16. století. (tamt., s. 9-12)

⁵¹ Tamt., s. 49.

⁵² Tamt., s. 51. Kde a kdy byl Tyndale ordinován není s určitostí známo. Nejspíše však předtím než přijal zaměstnání a pohostinství v rodině sira Johna Walshe v Little Sodbury. (tamt., s. 56)

II.2.2 V HRABSTVÍ GLOUCESTERSHIRE

Z Cambridge se Tyndale přestěhoval zpět do rodného Gloucestershire a na panství Little Sodbury⁵³ byl po následující dva roky zaměstnán jako rodinný učitel dětí významného šlechtice, sira Johna Walshe. Zde se těšil plné svobodě pohybu, podpoře a komfortní zajištěnosti, a protože jeho povinnosti byly nenáročné, měl příhodné podmínky k tomu, aby se mohl soustředěně věnovat řeckému Novému zákonu.

Na základě Foxeových údajů můžeme se domnívat, že Tyndale začal být v kraji známý jako kazatel. Zřejmě příležitostně kázal pod širým nebem. Nasvědčuje tomu Foxeův zápis o tom, že kázal „v okolí města Bristolu a také v městě samém, na veřejném prostranství zvaném St Austin's Green“.⁵⁴

Přítomnost mladého vzdělaného muže v rodině Walshových měla za následek poznenáhrou změnu smýšlení a praktického postoje sira Johna a jeho chotě lady Anne. Překlad Erasmoveho známého spisu *Enchiridion militis Christiani* (Rukověť křesťanského rytíře), který Tyndale pořídil a věnoval Walshovým, měl přispět k tomu, že místní duchovní, kteří do té doby u Walshů požívali vřelé pohostinnosti, „nebyli nadále tak často zvaní ... až nakonec přestali přicházet“.⁵⁵ Duchovní v Gloucestershire nesli těžce ztrátu postavení u významného muže a obžalovali Tyndalea u biskupského kancléře z hereze. Nato byl Tyndale předvolán k výslechu. Během vyšetřování kancléř nejednal s obviněným asi nijak zdvořile. Podle Tyndalea samotného se naň kancléř obořil a choval se hrubě.⁵⁶ Přesto nebyl vynesena žádná rozsudek na základě něhož by následoval oficiální postih. Kancléři, zdá se, záleželo více na tom, aby se špatně nezapsal u mocných rodin Walshových a spřízněných Poyntzových,⁵⁷ než aby vyhověl žalobcům a ze své moci zakročil proti služebníkovu sira Johna Walshe. Svou tvář si navenek zachoval ostrým přístupem k obviněnému.

Vědomí naléhavosti životního poslání zpřístupnit bibli anglickému lidu mohlo u Tyndalea pozvolně růst po několik let, už od dob studií na Oxfordu. (Ze záznamu J. Foxe lze usuzovat na to, že v Oxfordu vedl soukromé semináře řeckého Nového zákona.)⁵⁸ V Gloucestershire, kde Tyndale narazil na nevědomost místních kněží, bezprostředně vnímal, „že příčinou lidské slepoty, chyb a zpronevěření církve je neznalost Písem“.⁵⁹ Ve známost vešla jeho odpověď jednomu z kněží, prohlášení, jehož naplnění se stalo Tyndalovým životním cílem: „*Zachová-li mě Bůh naživu, dříve než uplyne řada let, zpusobím, že chlapec, který vede pluh, bude znát Písmo lépe, než vy jej znáte.*“⁶⁰

Konfrontace s kleriky v Gloucestershire upevnila Tyndalovo rozhodnutí ujmout se překladu Nového zákona do angličtiny. Pro tento úkol však potřeboval získat podporu a dostatečnou záštitu, která by mu umožnila pracovat na překladu, dosáhnout vyjmutí z platného zákazu *Constitutions of Oxford* (viz výše I.1.3). Tuto oporu doufal nalézt u londýnského biskupa Cuthberta Tunstalla.

⁵³ Little Sodbury leží asi 15 km jižně od Stinchcombe, kde William pravděpodobně prožil své dětství, a přibližně 20 km severně od města Bristol. (srov. tamt., s. 9; 56)

⁵⁴ „...about the town of Bristol, and also in the said town, in the common place called St Austin's Green.“ St Austin's Green bylo otevřené prostranství před augustiniánským převorstvím ve středu města, které dnes nese název College Green. (s. 56)

⁵⁵ Foxe uvádí: „And after they [his master and Lady] had read that book, those great prelates were no more so often called to the house ... and at the last came no more there.“ (s. 63)

⁵⁶ V předmluvě k překladu Pentateuchu (vyd. r. 1530 v Antverpách) Tyndale vypráví: „...when I came before the chancellor, he threatened me grievously, and reviled me, and rated me as though I had been a dog, and laid to my charge...“ (s. 76)

⁵⁷ Chot' sira Walshe lady Anne byla dcerou Roberta Poyntze, vysokého dvořana, který se mj. zúčastnil velkolepého setkání anglického a francouzského krále, Jindřicha VIII. a Františka I., na Brokátovém poli (Field of the Cloth of Gold) poblíž Calais v červnu r. 1520. (s. 55)

⁵⁸ „...that he 'read privily to certain students and fellows of Magdalen college some parcel of divinity; instructing them in the knowledge and truth of the scriptures'...“ (s. 59)

⁵⁹ Foxe's *Book of Martyrs*, s. 170.

⁶⁰ Ve Foxeových *Skutcích a památkách* z r. 1563 čteme: „And soon after, Master Tyndall happened to be in the company of a learned man, and in communing and disputing with him drove him to that issue that the learned man said, we were better be without God's law than the pope's: Maister Tyndall hearing that, answered him, I defy the Pope and all his laws, and said, if God spare my life ere many years, I will cause a boy that driveth the plough, shall know more of the scripture than thou dost.“ (DANIELL: *William Tyndale*, s. 79)

II.2.3 V LONDÝNĚ

Cuthbert Tunstall mohl být pro Williama Tyndala ideálním patronem. Nejenže zastával úřad, z jehož titulu by býval mohl zaštitit práci na překladu, ale byl také respektovaným klasickým vzdělanecem. Studoval v Oxfordu spolu s Th. Morem, J. Coletem a Th. Linacrem. Později, na počátku století, dosáhl doktorátu práv v Padově. V posledních měsících r. 1516 a v první polovině r. 1517 Tunstall spolupracoval s Erasmem na druhém opraveném vydání jeho *Novum instrumentum*, latinského překladu řeckého Nového zákona. Nahlížel do řeckých kodexů a předkládal Erasmovi řadu korektur. Tyndale měl o Tunstallovi povědomí nejméně díky Erasmově referenci. Erasmus oceňuje a chválí anglického kolegu pro jeho vzdělanost.⁶¹

Tyndale se obrátil na londýnského biskupa nejspíše v letním období r. 1523, a to prostřednictvím sira Henryho Guildforda. Spojení na králova dvořana Guildforda poskytl Tyndalovi sir John Walsh, který se s Guildfordem znal.⁶² Na ukázkou své překladatelské zdatnosti Tyndale předložil Tunstallovi překlad řeči Isokrata, velkého Athénskému rétoru 4. století př. Kr. Zda biskup udělil Tyndalovi audienci, napsal mu dopis anebo nechal poslat vzkaz, není jasné. Ze strany biskupa však bylo výsledkem zdvořilé odmítnutí. Cuthbert Tunstall sdělil Tyndalovi, že „v jeho domě není pro něho místa“.⁶³ Tunstall, který se s úspěchem pohyboval v nejvyšší politice, byl v jarních a letních měsících značně vytížen jednáním, které vyžadovalo zasedání anglického parlamentu.⁶⁴ To by vysvětlovalo, proč byl palác londýnského biskupa v tomto čase plně obsazen. V této souvislosti se Tyndalovo načasování oslovení biskupa jeví jako méně příhodné.

Je jistě zajímavé, že Tunstall (který později vyvine značnou aktivitu na potlačení šíření výtisků Tyndalova překladu Písma), přestože odmítl Tyndalovi pomoci, nečinil v této chvíli více. Tón jeho odpovědi (pozn. 63) je taktní, když radí hledat jiné místo a naznačuje, že vnímá význam Tyndalových záměrů. Zdá se, že prozatím byl biskup více přístupný myšlence vydání Nového zákona přeloženého z řečtiny do mateřského jazyka. V následujících letech byl tisk bible v mateřštině úzce spojen se jménem a dílem Lutherovým, kdy tažení za úplné vymícení této „herese“ organizoval kardinál Wolsey, který měl zájem na dobrých vztazích s papežem.

V Londýně, kde Tyndale podle vlastních slov setrval téměř rok, se dál věnoval kázání. Prameny zaznamenávají, že kázal v kostele sv. Dunstana na Fleet Street.⁶⁵ Tato farnost patrně byla zaměřena reformačně evangelicky a její farníci mohli tvořit jedno z londýnských loldardských společenství.⁶⁶ V kostele sv. Dunstana se kazatel Tyndale seznámil s obchodníkem látkami Humphreyem Monmouthem. Když Tyndale pochopil, „že pro něho není místa v paláci biskupově“, nabídl mu sir Monmouth přístřeší ve svém domě. Půl roku, kdy Tyndale žil v Monmouthově domě, využil k pilnému studiu „své knihy“.⁶⁷ S největší pravděpodobností jí byl Erasmusův řecký Nový zákon s latinským překladem, *Novum instrumentum*.

⁶¹ Erasmus jmenuje Tunstalla např. v poznámkách (*Annotations*) k řeckému Novému zákonu, s nímž Tyndale intenzivně pracoval.

⁶² Tyndale v předmluvě k Pentateuchu (1530) vypráví: „And so I gat me to London, and, through the acquaintance of my master [sir John Walsch] came to sir Harry Gilford, the king's grace's controller,...“ (tamt., s. 85)

⁶³ Tyndale v předmluvě k Pentateuchu vzpomíná biskupovu odpověď: „Whereupon my lord answered me, his house was full, he had more than he could well find, and advised me to seek in London, where he said I could not lack a service...“ (s. 85)

⁶⁴ Parlament zasedal čtyři měsíce a při příležitosti jeho zahájení 15. dubna 1523 biskup Tunstall pronesl úvodní řeč o podstatě královského úřadu a parlamentu. Osobně přítomný král biskupa Tunstalla za pronesený projev ocenil. Zanedlouho, 25. května, byl Tunstall jmenován lordem strážcem tajné pečeti (Lord Privy Seal). Byl to jediný parlament svolaný za vlády kardinála a kancléře Wolseyho (kardinál Wolsey zastával úřad lorda kancléře od r. 1515 do r. 1529, kdy se propadl v nemilost).

⁶⁵ Kostel sv. Dunstana (St Dunstan-in-the-West) byl postaven někdy mezi r. 988 a 1070 po Kr. a stál na stejném místě jako současný kostel (186a Fleet Street, London) - v 19. století byl chrám stržen a nahrazen stavbou v pseudogotickém stylu. (BUXTON: Brought Unto Misery For So Godly a Cause, pozn. 43)

⁶⁶ Srov. DANIELL: *William Tyndale*, s. 104.

⁶⁷ „Po čtyř a půl letech“, v květnu 1528, byl Humphrey Monmouth vyslýchán Th. Morem a uvězněn v Toweru. John Stokesley (počínaje r. 1530 londýnský biskup) obžaloval jej ve 24 bodech jako „stoupence Lutherových názorů“ a za poskytnutí osobní podpory překladatelům Písma a jiných knih do angličtiny: „...for adhering to Luther and his opinions; ... for giving exhibition to William Tyndale, Roy, and such others; for helping them over the sea to Luther; for administering privy help to translate, as well the Testament as other books into English;...“ (tamt., s. 103). Monmouth byl pod tlakem donucen

Přestože proti Tyndalovi nebyla podniknuta nějaká opatření předtím, než odjel z Anglie (alespoň o tom v pramenech není zmínky) - a díky přízni sira Monmoutha mohl žít v Londýně v klidu a dostatku -, Tyndale se rozhodl pro odchod na kontinent. Během posledního roku poznal, že v Anglii nejsou příhodné podmínky pro překládání bible. V předmluvě k Pentateuchu o tom vypráví: „...nakonec jsem pochopil, že není místa nejen v londýnském paláci mého pána, kde bych mohl pracovat na překladu Nového zákona, ale také, že k tomu není příležitost v celé Anglii, jak se nyní v praxi jasně ukázalo.“⁶⁸ Rozhodnutí vypravit se na kontinent dozrálo tedy u Tyndala během měsíců, které strávil v Londýně od chvíle, kdy mu byla sdělena odmítavá odpověď londýnského biskupa.

V Londýně, kde ve Steelyardu žila německá komunita,⁶⁹ měl Tyndale jistě příležitost vidět Lutherův překlad Nového zákona z r. 1522. Snadno pak si mohl představit, jaké možnosti pro překlad a tisk Písma by našel v Německu, v zemi, kde se již široce uplatňovala reformace.

odpřísáhnout. Z Toweru adresoval králi a kardinálu Wolseymu dopis, v němž odpovídá na vznesená obvinění a vypovídá o svém seznámení a přátelství s mistrem Tyndalem. V tomto dopise Monmouth vzpomíná: „...And so the Priest came to me again, and besought me to help him, and so I took him into my house for half a year, where he lived like a good priest, as me thought. He studied most part of the day and of the night, at his book;...“ (s. 103)

⁶⁸ „And so in London I abode almost a year, and marked the course of the world ... and understood at the last not only that there was no room in my lord of London's palace to translate the New Testament, but also that there was no place to do it in all England, as experience doth now openly declare.“ (s. 92)

⁶⁹ Oblast při severním břehu Temže nedaleko London Bridge byla čtvrtí německých vystěhovalců a hanzovních obchodníků. Název je odvozen z holandského *Staalhof*, tzn. dvůr či místo prezentace vzorků zboží. (s. 106)

II.2.4 ZAČÁTKY V NĚMECKU

Tyndale odešel z Anglie patrně v dubnu r. 1524 a už se nikdy nevrátil. Do dvou let však začnou být do Anglie přiváženy plody jeho precizní překladatelské a teologické práce, malé úhledné výtisky anglického překladu Nového zákona.

Není známo, kde William Tyndale po příchodu do Německa přebýval. Přestože se často můžeme setkat s opisováním výkladu, že Tyndale přišel do Vitemberku, aby se zde sešel s Lutherem a vzdělával se v jazycích, přímý doklad o tom nemáme. Je několik svědectví, která ukazují tím směrem – na možnost, že Tyndale po určité době studoval na vitemberské univerzitě. Předně tvrzení sira Thomase Mora, že Tyndale „šel přímo k Lutherovi“, a že „Tyndale byl s Lutherem ve Vitemberku“, když překládal Nový zákon.⁷⁰ Také jiný Tyndalův současník Johannes Dobnek, latinským jménem Cochlaeus, referoval o tom, že se Tyndale stýkal s Lutherem. Cochlaeus, jeden z nejhorlivějších kritiků Luthera,⁷¹ ovšem tímto osočením sledoval, stejně jako More, jak přitížit „anglickému odpadlíkovi“. Tyndale sám odpovídá na Morovo prohlášení slovy: „Když říká, že Tyndale se spolčil s Lutherem, není to pravda.“⁷² Toto stručné odmítnutí nám však nedává jednoznačnou odpověď na to, zdali se Tyndale s Lutherem setkal či nikoliv. Později Foxe též mluví o setkání s Lutherem. V jeho zápise je obsažena možnost, že Tyndale ve Vitemberku byl: „po svém odchodu z království se Tyndale vypravil do vzdálenějších oblastí Německa, také do Saska, kde se setkal s Lutherem a dalšími učenými muži v těchto krajích.“⁷³

D. Daniell ve své monografii nenalézá přesvědčivé historické odůvodnění pro osobní setkání Tyndala s Lutherem nebo dokonce pro přijetí výkladu, že oba reformátoři ve Vitemberku spolupracovali. Přestože Tyndale byl blízce obeznámen s Lutherovým dílem a hojně z něho těžil – také v Lutherově překladu Nového zákona a Pentateuchu (1523) nacházel nosný příklad pro vlastní biblickou práci –, nevyžaduje to ještě, aby Luthera znal osobně. Jestliže se oba muži kdy potkali, pak k tomu došlo pravděpodobně „z povzdálí“, vyvozuje Daniell.⁷⁴

Starší Tyndalův životopisec J.F. Mozley snaží se překlenout mezery v pramenech důmyslnou teorií, aby sestavil historicky souvislé pojednání Tyndalova příběhu. Věřící, že nalezl vysvětlení nepřítomnosti Tyndalova jména v záznamech vitemberské univerzity. 30. května 1524 byl na univerzitě ve Vitemberku imatrikulován Matthiae von Emersen z Hamburku, synovec vdovy Margaret von Emersen, u níž měl být Tyndale později (v r. 1529) ubytován (viz níže II.2.6.1). Mozley ve své monografii *William Tyndale* z r. 1937 předpokládá, že Tyndale se z Anglie plavil do Hamburku, kde krátce zůstal u Emersenových, „kteří mu mohli být doporučení některým obchodníkem z londýnského Steelyardu“, a pak se vydal s Matthiasem do Vitemberku, aby se tam oba zapsali na univerzitu. Přestože o tom není žádný doklad, Mozley má za to, že jeden skrytý objevil: v univerzitním zápise jména *Guillelmus Daltici* z 27. května 1524, „v těsném sousedství“ jména Matthias von Emersen.⁷⁵ Mozleyho napadlo, že přehozením obou slabik jména *Tindal* vznikne slovo *Daltin*, které se od uvedeného jména *Daltici* liší jen jednou literou. Tato odlišnost mohla být způsobena chybou opisovače, neboť dochovaný univerzitní seznam je jen opis originálu. S podporou těchto zjištění Mozley soudí, že Tyndale zůstal ve Vitemberku devět nebo deset měsíců, patrně do konce zimního semestru, během nichž studoval německý jazyk a téměř dokončil překlad Nového zákona.

D. Daniell hodnotí Mozleyho návrhy jako příliš komplikované či zbytečně zamotané. Připouští však možnost, že Tyndale ve Vitemberku *někdy* studoval, a totiž hebrejštinu. Zvládnutí a osvojení hebrejštiny bylo předpokladem pro započetí věrného překladu Starého zákona. Překlad Pentateuchu a dalších starozákonních knih prokazuje, že Tyndale dosáhl výborné

⁷⁰ „...that Tyndale ‘got him to Luther straight’ and that ‘Hychens was with Luther in Wittenberg’ while translating the New Testament.“ (s. 299)

⁷¹ Stov. KAGAN, OZMENT, TURNER: *The Western Heritage*, s. 393.

⁷² „When he saith Tyndale was confederate with Luther, that is not the truth.“ (DANIELL: *William Tyndale*, s. 299)

⁷³ „...on his first departing out of the realm, Tyndall took his journey into the furthest parts of Germany, as into Saxony, where he had conference with Luther and other learned men in those quarters.“ (s. 299)

⁷⁴ Tamt., s. 298.

⁷⁵ CLEBSCH cituje – ne tak DANIELL (s. 300) – jméno ve znění „*Guillelmus Daltici ex Anglia*“ (CLEBSCH: *England's Earliest Protestants*, s. 139, pozn. 5).

znalosti biblického jazyka.⁷⁶ Volba univerzity ve Vitemberku by byla nanejvýš vhodná. V Německu působili nejlepší hebraisté své doby. Studia biblických jazyků, jak hebrejštiny tak řečtiny, dosáhla v Německu zdaleka nejvyšší úrovně v Evropě. Profesorem hebrejštiny ve Vitembeku byl v l. 1521-28 znamenitý hebraista Matouš Aurogallus, jeho nástupcem byl neméně kompetentní Kašpar Kruciger. Oba profesori, vedle dalších významných hebraistů, byli Lutherovými poradci na překladu Starého zákona do Němčiny.

⁷⁶ Kronika Edwarda Halla z r. 1548, která v anglickém dějepisectví platí za spolehlivý pramen nejvyššího významu, v odstavci věnovaném „Williamu Tyndalovi, jinak zv. Hichyns“, (zápis je zařazen v oddíle „XXVII. rok vlády Jindřicha VIII.“, tj. r. 1536) podává soupis starozákonních knih přeložených Tyndalem. Vedle Pěti knih Mojžíšových je to kniha Joz, Sd, Rt, 1 S, 2 S, 1 Kr, 2 Kr, 1 Pa, 2 Pa, Ezd, Neh, Jon - „This man translated the New testament into English and first put it in Print, and likewise he translated the v. books of Moses, Josua, Judicum, Ruth, the books of the Kings and the books of Paralipomenon, Nehemias or the first of Esdras, the Prophet Jonas, and no more of the holy scripture.“ (DANIELL: *William Tyndale*, s. 333)

II.2.5 V KOLÍNĚ NAD RÝNEM A VE WORMSU

Prvním s určitostí jmenovaným místem, kde se Tyndale po odchodu z Anglie objevil, je německý Kolín nad Rýnem. V Kolíně s pomocníkem, jímž byl William Roye,⁷⁷ připravil k tisku Nový zákon. S největší pravděpodobností v létě r. 1525 již dohlíželi na tisk anglického Nového zákona v tiskárně Petra Quentella v Kolíně. Je rozumné se domnívat, že Tyndale s Royem by u nakladatele nezačali s tiskem dříve, pokud by neměli kompletní rukopis. Tiskaři stačili dotisknout archy do 22. kapitoly Matoušova evangelia, 12 verše – tisk byl náhle přerušeno. Kolínští radní hodlali zatknout oba Angličany a zabavit jejich práci. Avšak Tyndale s Royem včas uprchli lodí po řece Rýnu i s vytištěnými kvaternovými archy, které se jim podařilo narychlo pobrat. Iniciátorem zastavení tiskařských prací byl již zmíněný kolínský učenec Johannes Dobnek, jenž se o připravovaném vydání anglického Nového zákona dozvěděl od zaměstnanců Quentellova nakladatelství. Dobnek informoval mocného kolínského senátora Hermana Rincka, který byl přítelem anglického krále Jindřicha VIII. Rinck obdržel od rady zákaz postihující tiskaře. Sám se snažil zajistit, co se dalo, leč jen s částečným úspěchem.

II.2.5.1 NEÚPLNÝ NOVÝ ZÁKON Z KOLÍNA N. RÝNEM (1525)

Z celého nákladu (tiskaři, kteří se chlubili Dobnekovi, mluvili o „třech tisících kopiích ... které byly v tisku“) do dnešních dnů zůstal zachován jediný výtisk „kolínského“ Nového zákona.⁷⁸ Tvoří jej prolog a překlad Mt 1,1-22,12. Stránky jsou pečlivě vypracované, s biblickými odkazy na vnitřním okraji a s velkými iniciálkami na začátku každé kapitoly. Na vnějších okrajích jsou umístěny výkladové poznámky, celkem devadesát. Prolog i biblický text vypadá na první pohled jako překlad Lutherova Nového zákona. A určitě, základ prologu tvoří Lutherova teologie. Celé pasáže jsou převzaty z Lutherova úvodu (*Vorrede*) k Novému zákonu. Tyndale však jde vlastní cestou. Někdy překládá německý text přímo a jindy jej pozměňuje. Mnoho vynechává, ale ještě víc přidává. Tyndalova vlastní látka rozšiřuje Lutherův text na dvojnásobnou délku, celk. 14 stran. Tento prolog k Novému zákonu je historicky významný jako první anglický protestantský tištěný traktát (the first English Protestant tract), který poprvé zprostředkoval anglickému lidu jádro Lutherské reformační teologie. Určité zmínky mohou naznačovat, že snad velké množství těchto výtisků z Quentellovy tiskárny bylo dovezeno do Anglie.

II.2.5.2 PRVNÍ TIŠTĚNÝ ANGLICKÝ NOVÝ ZÁKON (1526)

Tyndale se svým asistentem Royem dostali se po řece Rýnu (přibližně 200 km proti proudu) do Wormsu. V tomto říšském městě, u nakladatele Petra Schoeffera, podařilo se jim vydat celý Nový zákon. Malá úhledná a dosti tlustá knížka čítající přibližně 700 stran byla zhotovena v počtu několika tisíc výtisků někdy počátkem r. 1526. Náklad mohl dosáhnout tří nebo šesti tisíc výtisků.⁷⁹ Již na začátku února byly anglické Nové zákony prodávány v Anglii. Veliký hlad po Božím slovu v mateřštině mohl konečně dojít částečného nasycení. Nový zákon v Tyndalově překladu, v praktickém kapesním provedení, byl v Anglii r. 1526 vítán jako Boží dar. Rychle se mezi lidmi rozšířil. Prodával se a četl v Londýně a následně v jižních a východních oblastech země.

Nový zákon z r. 1526 je nádherná práce jak knihařským zpracováním, tak především kvalitou překladu a krásou angličtiny do níž Tyndale řecký originál převedl. V dalších vydáních bude překlad Nového zákona dále revidován a zpřesňován. Nové opravené vydání z r. 1534 představuje vrchol Tyndalovy životní práce. Jakkoli však je Nový zákon z r. 1534 významný,

⁷⁷ William Roye byl imatrikulován na univerzitě ve Vitemberku 10. června 1525 jako *Guilhelmus Roy ex Londino*. Pokud Tyndale ve Vitemberku v této době přebýval, mohli se na univerzitě potkat. To by svědčilo ve prospěch Mozleyho rekonstrukce. (tam., s. 109; 299)

⁷⁸ Exemplář je uložen v Britské knihovně. (s. 110)

⁷⁹ Z celého nákladu zachovaly se pouze dva výtisky: jeden úplný bez titulní strany (dnes součástí fondu Britské knihovny), druhému schází prvních 70 stran (uložen v knihovně londýnské katedrály Sv. Pavla). (s. 174)

je revizí původního, o osm let staršího překladu. Neměli bychom proto ztratit ze zřetele mimořádnou kvalitu tohoto prvního tištěného Nového zákona v angličtině, tím méně jeho stěžejní historický význam pro anglický národ.

Angličtina, do níž Tyndale překládal, vyznačuje se srozumitelností, jednoduchou přímou větnou stavbou, rytmičnou strukturou. Prostá forma mluveného jazyka zní důstojně, zřetelně a navíc – což je pozoruhodné, uvážíme-li, že dílo vzniklo před téměř půl tisíciletím – velmi současně. Překladatel usiloval nejen o co největší věrnost biblickému originálu, ale též o to, aby věty a výrazy dávaly dobrý smysl i prostému anglickému čtenáři. Tyndalovo svědomité užívání slov každodenní mluvy a jeho zvláštní cit pro rytmus a souzvuk jazyka, prokazuje, že tento nadaný a pracovitý mistr byl nad jiné povolán pro zprostředkování Božího slova anglickým čtenářům a posluchačům.

Je obecné povědomí o tom, že Martin Luther svým překladem Nového zákona dal německému národu jazyk. Dnes, po zevrubné badatelské práci, která byla provedena na poli biblických anglických překladů, lze oprávněně prohlásit, že anglickému národu dal biblický a tím i spisovný jazyk William Tyndale. Tak můžeme sledovat přímou linii od Tyndalova překladu knih Písma k věhlasné anglické literatuře – v níž dílo W. Shakespeara navždy bude zauímat nejpřednější místo – v „její průzračnosti, tvárnosti a výrazovém rozsahu“.⁸⁰ Tyndale položil základ novověkých překladů bible do angličtiny; základ, jehož kvalit bohužel většina pozdějších překladů ani nedosáhla. Velká většina Nového zákona v obecně užívaném „autorizovaném překladu“ z r. 1611 (Authorised Version)⁸¹ je téměř beze změn převzata z Tyndalova Nového zákona. Podrobné srovnání obou překladů ukazuje, že asi 8/10 rozsahu Nového zákona v Authorised Version se shoduje s Tyndalovým překladem. Podobně to platí o starozákonních knihách přeložených Tyndalem z hebrejštiny.⁸² Téměř se dá říci, že každý anglický Nový zákon až do druhé poloviny 20. století byl pouze méně nebo více zdařilou revizí Tyndalova textu. Na přebalu nového vydání Nového zákona z r. 1526 čteme následující ocenění: „vydání Nového zákona přeloženého z řečtiny do angličtiny bylo pravděpodobně nejdůležitější jednotlivou událostí v celých dějinách anglické reformace“.⁸³

Výtisky Nového zákona byly dováženy do Anglie zpočátku bez většího utajení. Jednoduše se zařazovaly do plynulého toku knih, který proudil z Antverp a dalších evropských vydavatelských středisek a směřoval k londýnským knihkupcům. Náklady spojené s tiskem a přepravou byly zřejmě hrazeny některými mecenáši a příznivci na obou stranách Lamanšského průlivu.

Odpověď církevní hierarchie na sebe nedala dlouho čekat. Snad již v březnu mohly mít církevní autority povědomost o probíhající distribuci Nových zákonů v angličtině. O měsíc nebo dva později, v létě r. 1526, se pod předsednictvím kardinála Wolseyho konalo zasedání biskupů, na němž se usnesli, že „falešné překlady musí být spáleny a následně má být ostře zakročeno proti těm, kdo je drží a čtou.“⁸⁴ 24. října biskup Tunstall vydal příkaz svým arcijáhňům, v němž uvedl, že Nový zákon je společnou prací Tyndaleho a Royeho. Následujícího dne nechal předvolat londýnské knihkupce, aby je varoval před následky, pokud by nadále prodávali tento svazek. Po dalších dvou dnech měl Tunstall slavné kázání v chrámu Sv. Pavla proti nepovolenému překladu, a tvrdil, že v něm našel „dva tisíce chyb“. Při té příležitosti bylo několik výtisků veřejně spáleno. Podle všeho ještě do listopadu přibýlo k tisícům výtisků z Wormsu asi na tři tisíce dalších přetisků z antverpské dílny Christophera z Endhovenu. Za těchto okolností kardinál Wolsey mohl nabýt dojmu, že má co dělat s úplnou záplavou nově dovezených biblí. Napadlo ho, že by mohl mít úspěch, kdyby se mu podařilo přerušit proud hned u pramene. 21. listopadu anglický velvyslanec v Nizozemí sir John Hackett obdržel od Wolseyho instrukce, aby podnikl rázná opatření proti tiskařům a knihkupcům zapojeným do výroby a distribuce anglických Nových zákonů. Uprostřed ledna r. 1527 proběhlo v Antverpách a v městě Bergen-op-Zoom (asi 30 km severně od Antverp) pálení

⁸⁰ *Tyndale's New Testament*, s. xxx. DANIELL: *William Tyndale*, s. 116.

⁸¹ Dílo vznikalo v l. 1607-11 podle instrukcí vydaných králem Jakubem I. Překlad je známý pod názvem King James Version. Srov. BEALE: *The Mayflower Pilgrims*, s. 21-22. *Tyndale's New Testament*, s. xii-xiii.

⁸² NIELSON, SKOUSEN: How Much of the King James Bible Is William Tyndale's? An Estimation Based on Sampling, <http://www.tyndale.org/Reformation/3/reformj3.html>

⁸³ „The publication in 1526 of a modestly/priced pocket edition of the New Testament in English was possibly the most important single event in the history of the English Reformation.“ (*The New Testament 1526. Original Spelling Edition. London: The British Library, c2000*)

⁸⁴ „...the bishops ... agreed that the 'untrue translations' should be burned, 'with further sharp correction and punishment against the keepers and readers of the same'.“ (DANIELL: *William Tyndale*, s. 175)

sebraných knih. Tunstallův sekretář Robert Ridley v dopise z 24. února informuje o „mnoha stech“ Nových zákonech, které byly spáleny.⁸⁵ Arcibiskup z Canterbury William Warham v květnu 1527 zorganizoval nákup množství výtisků, aby je pak mohl zničit. Žádným z těchto zásahů se Tyndale nenechal odradit od svého cíle. Pokračoval v další soustředěné práci.

⁸⁵ „...‘many hundreds’ of New Testaments ‘burnt beyond the sea’.“ (tamt., s. 175)

II.2.6 V ANTVERPÁCH

Nevíme, kdy Tyndale odešel z Wormsu ani kam zamířil. První časové i místní určení představuje vydání jeho *Podobenství o zlému mamonu* (*The Parable of the Wicked Mammon*) v květnu r. 1528 v Antverpách.⁸⁶ Jistě zůstává otevřenou možností, že Tyndale byl v této době – tedy v rozmezí asi 2 let – ve Vitemberku. Otázce jsme se věnovali výše (II.2.4). Situovat do období, které předcházelo vydání Pentateuchu (1530), Tyndalovu přítomnost v reformačním Vitemberku se přirozeně nabízí. Leč, historické potvrzení o tom nemáme. Musíme tedy zůstat na úrovni dohadu. Avšak nepřítomnost zprávy, která by jej vylučovala, zvyšuje opodstatněnost tohoto předpokladu.

Přístavní město Antverpy, s významnou obcí anglických obchodníků, nabízelo se být dobrým útočištěm, kde anglický exulant mohl vcelku nenápadně žít a uniknout pozornosti. Důležité ovšem bylo, že město Antverpy jako velké evropské vydavatelské centrum mělo výborné tiskaře. Navíc, obchodní spojení s Anglií umožňovalo vývoz knih do Anglie přímo z antverpského přístavu.⁸⁷ Od tohoto data všechny další knihy, které Tyndale připravil k vydání, budou tištěné v Antverpách. Bylo to v Antverpách, kde byl vtištěn další velký Tyndalův spis *Poslušnost křesťana* (*The Obedience of a Christian Man*, vyd. v říjnu 1528), překlad Pěti knih Mojžíšových (1530), překlad knihy Jonáš (*The Prophet Jonas*, 1531) a revidovaný Nový zákon z r. 1534. Ale také první tištěná anglická bible, Coverdaleův překlad z r. 1535, a první anglická bible, které se dostalo vládního schválení, tzv. „Matthew’s Bible“ z r. 1537.⁸⁸ K oběma vydáním anglické bible se vrátíme v závěrečné části této kapitoly (II.2.8).

II.2.6.1 CESTA DO HAMBURKU

V reakci na vydání *Zlého mamonu*, jehož čerstvé výtisky se v Anglii začaly rozšiřovat, kardinál Wolsey nařídil 18. června 1528 anglickému velvyslanci Hackettovi, aby žádal místodržitele Nizozemí o zadržení a vydání tří heretiků. Jmenovitě to měl být Tyndale, Roye a anglický obchodník Richard Herman, občan Antverp, který se podílel na prodeji kacířských knih. Regentka Markéta Rakouská,⁸⁹ svolila k zahájení pátrání, ovšem s poznámkou, že „ani sám císař nemá takovou pravomoc, aby mohl nárokovat vydání stíhaných osob za hranice“. V odpovědi dále sdělila, že pokud se podaří ty tři dopadnout, budou vyšetřováni. „Pouze v případě, že by byli shledáni vinnými, budou posláni do Anglie nebo potrestáni na místě“.⁹⁰ Vyšetřovatelům se podařilo najít jen jednoho z nich, obchodníka Hermana, kterého v červnu uvěznil. Ještě na začátku podzimu hledali Tyndala a Roye, a také usvědčující materiál proti Hermanovi. Když však místodržitelství dvůr na opakovaný požadavek neobdržel z Anglie více informací a dokladů, Nizozemci celý Hackettův proces ukončili a 5. února propustili Hermana z vězení.

V této situaci, kdy byl v dosahu moci kardinála Wolseyho, měl Tyndale naléhavý důvod k opuštění Antverp. John Foxe zaznamenal pozoruhodné vyprávění o Tyndalově cestě spadající do období let 1528 až 1530, které víc než jiné přináší svědectví o jeho pevné vůli a vytrvalosti: „V té době přeložil Pátou knihu Mojžíšovu zvanou Deuteronomium, a zamýšleje tisknout ji v Hamburku, plavil se tam [z Antverp]: během cesty, při březích Holandska, loď ztroskotala, čímž ztratil všechny své knihy, materiály a rukopisy. A tak byl nucen začít vše

⁸⁶ Srov. pozn. 48.

⁸⁷ Vývoz knih z Antverp do Anglie probíhal už nejméně půl století. V Anglii rostla v průběhu let poptávka po literatuře vydávané v zahraničí. V Londýně a dalších městech kupovaly se knihy dovezené z Francie, Německa, Nizozemí, Švýcarska, severní Itálie nebo Španělska. Navzdory vydaným zákazům a obřadnému pálení knih v r. 1521 a 1526 trvala u vzdělaných čtenářů poptávka po Lutherových spisech v latině. U laické veřejnosti vzrůstal zájem o tisky různých druhů v rodném jazyce. (Tamt., s. 186)

⁸⁸ Nabízelo by se uvést název v českém překladu, jako „Matoušova bible“. Avšak doposud jsem v žádné české publikaci o „Matthew’s Bible“ nenašel ani zmínky, proto tento výraz bez upozornění neuvádím. Dále se budu držet původního anglického znění.

⁸⁹ Markéta Rakouská, místodržitelka či regentka Nizozemí v l. 1507-1530, byla dcerou císaře Maxmiliána I. Od r. 1517 vládla Nizozemí jménem svého synovce Karla V. O Markétě je známo, že získala dobré vzdělání a vlastnila hodnotnou knihovnu. Na jejím brabantském dvoře ve městě Mechelen (na půli cesty mezi Brusel a Antverpami) bývali vítáni významní humanisté té doby včetně Erasma Rotterdamského. (Srov. např.: http://en.wikipedia.org/wiki/Archduchess_Margaret_of_Austria)

⁹⁰ „Only if they were found guilty would they be sent to England, or punished on the spot.“ (s. 171)

nanovo,... Takto ztratí peníze, rukopisy a čas, vstoupil na jinou loď plující do Hamburku, kde, podle domluvy, očekával jej mistr Coverdale. Od Velikonoc [březen 1529] do prosince pomáhal mu s překladem všech pěti knih Mojžíšových, [přebývající] v domě ctihodné vdovy paní Margaret von Emersen. Toho léta 1529 velká nákaza potní nemocí navštívila město. Proto dokončiv svou práci v Hamburku, navrátil se pak zpět do Antverp.⁶⁹¹

Kdo byl mistr Coverdale, který se v Hamburku připojil k Tyndalovi a pomáhal mu s prací na překladu Pentateuchu? **Miles Coverdale**, tehdy dvačtyřicetiletý bývalý řeholník původem z Yorku, byl také anglický exulant. Studoval v Cambridgi, kde pod vlivem Roberta Barnesse postupoval od studia Erasma a Coleta k Lutherovi. V r. 1528 kázal v Essexu proti mši, uctívání obrazů a ušní zpovědi. Pro vzrůstající persekuci a nesnáze byl nucen koncem roku uprchnout na kontinent. Ačkoli Coverdalova znalost řečtiny a hebrejštiny byla menší, mohl být Tyndalovi vítaným pomocníkem pro svou zdatnost při pořizování výtahů z posledních překladů Písma do latiny, němčiny a francouzštiny. Tyndale spolupracoval s Coverdalem ještě v l. 1534 a 1535 v Antverpách.

II.2.6.2 ZPÁTKY V NIZOZEMÍ

Tyndale se tedy vrátil do Antverp poté, kdy pominulo bezprostřední nebezpečí stíhání. Na dočasné odlehčení persekuce „luteránů a lolardů“ v Anglii – jejíž poslední vlna byla vyvolána vydáním *Zlého mamonu* v květnu 1528, ale také např. ostře satirickou básní *Rede me and be not wroth* Jerome Barlowea (vyd. 1528 ve Štrasburku) – měla vliv změna na politické scéně v létě r. 1529. Rozvodová pře krále Jindřicha VIII. vstoupila do nové fáze. Král se chopil návrhu cambridgeského profesora Thomase Cranmera a obrátil se na evropské univerzity s žádostí o přezkoumání legitimity svého manželství s královnou Kateřinou. V říjnu bylo zahájeno zasedání tzv. reformačního parlamentu (English Reformation Parliament).⁹² Wolsey musel řešit

⁹¹ „At what time Tyndale had translated the fifth book of Moses called Deuteronomy, minding to print the same at Hamborough, he sailed thereward [from Antwerp]: where by the way, upon the coast of Holland, he suffered shipwreck, by the which he lost all his books, writings and copies, and so was compelled to begin all again new, ... Thus having lost by that ship both money, his copies and time, he came in another ship to Hamborough, where at his appointment Master Coverdale tarried for him, and helped him in the translating the whole five books of Moses, from Easter till December, in the house of a worshipful widow, Mistress Margaret van Emmerson, Anno 1529, a great sweating sickness being the same time in the town. So having dispatched his business at Hamborough, he returned afterward to Antwerp again.“ (Tamt. s. 198)

⁹² Jindřich VIII. se r. 1527 rozhodl pro rozvod se svou první ženou, Kateřinou Aragonskou, a k tomu potřeboval vyjednat anulování manželství, tzn. získat od papeže dispens povolující mu rozvést se s královnou. Jindřich ve své rozvodové pří soustředil se na zdůvodnění oprávněnosti rozvodu poukazem na kanonické právo. Argumentoval tvrzením, že manželství s Kateřinou bylo neplatné (přestože královna stála po Jindřichově boku již osmnáct let!). Kateřina byla počínaje r. 1502 vdova po Jindřichově starším bratru princí Arturovi, následníku trůnu. Papež Julius II. udělil r. 1503 dispens (na žádost Jindřicha VII. Tudora a Ferdinanda Aragonského, otce princezny Kateřiny) k uzavření dynastického sňatku Jindřicha s Kateřinou, jaký pro těsný stupeň příbuzenství církevní právo zakazovalo (srov. Lv 20,21). Jindřich teď onu papežskou bulu označil za neplatnou, a odůvodňoval to tím, že papež přestoupil své pravomoci. Požadavek anglického krále dostal papeže Klementa VII. do politicky nezáviděníhodné situace. Ačkoli byl Jindřich VIII. u papežského stolce znamenitě zapsán (král v zahraniční politice podporoval papeže; r. 1521 si za latinský spis proti Lutherovi vysloužil u papeže Lva X. titul „obránce víry“, *defensor fidei* a papež Klement VII. si Jindřicha též vážil), Klement neměl dost politické moci na schválení královského rozvodu, neboť se nacházel pod dohledem krále Svaté říše římské Karla V., na jehož vůli musel brát ohled. Karel byl Kateřinovým synovcem a byl odhodlán nedopustit, aby se anglický král s jeho tetou rozvedl. Papež se proto snažil odložit církevní soud, jenž měl rozvod řešit. Papežův postoj však měl za následek, že anglická vládnoucí třída, která původně nebyla královskému rozvodu nakloněna, přešla na Jindřichovu stranu. Na podzim r. 1529 byl svolán parlament, aby navrhl a vypracoval reformní legislativu. Schválené zákony určovaly významné posílení moci koruny v církevních otázkách a prosazení nezávislosti na Římu. Proces tvorby reformační legislativy, kterou v parlamentu prosazoval zejména králův první ministr Thomas Cromwell, autor apelačního zákona (*Act of Appeals*) z r. 1533 zakazujícího odvolávat se k Římu, vyústil v přijetí supremačního zákona (*Act of Supremacy*) z r. 1534, stanovujícího, že panovník „je hned po Bohu jedinou svrchovanou hlavou církve v Anglii“ („the only supreme head in earth of the Church of England“).

záležitosti vysoké diplomacie, neboť měl zájem na tom, aby zachoval věrnost jak papeži tak císaři a přitom si udržel vrcholné postavení v monarchii.

Tyndale přijel do Antverp snad nejpozději koncem roku, neboť již 17. ledna 1530 antverpský nakladatel Johannes Hoochstraten vydal tiskem jeho překlad *První knihy Mojžíšovy*. V Antverpách Tyndale už zůstal po zbytek svých dní, v nichž ještě mohl se těšit svobodě. Bydlel zřejmě v „Anglickém domě“ (the English House), který byl residencí anglických obchodníků. Někteří z nich se stávali příznivci reformačního hnutí.

II.2.6.3 SNAHY ANGLICKÉ KORUNY PŘIMĚT TYNDALA K NÁVRATU Z EXILU

Anglická koruna měla v určitém období vážný zájem o Tyndalův návrat do vlasti. Během r. 1531 vláda podnikla kroky vedoucí k navázání kontaktu s Tyndalem a vyzvala jej k návratu do Anglie. Jaký záměr tímto diplomatickým jednáním sledovala?

Anglická koruna rozpoznala hodnotu Tyndalových schopností a začala jednat k získání aktivní podpory anglického učence. Stěžejním podnětem k tomu mohl být Tyndalův spis *Poslušnost křesťana*, který kráľi doporučila k přečtení dvorní dáma, Jindřichova budoucí druhá žena, Anna Boleynová. Dílo udělalo na krále dobrý dojem: jeho erastianismus (učení o nadřazenosti státu nad církví), byl přesně tím, co chtěl slyšet. Král požádal o navázání kontaktu s Tyndalem v zámoří. V lednu 1531 králův rádce Thomas Cromwell pověřil svého starého přítele, anglického obchodníka v Nizozemí Stephena Vaughana, aby se vynasnažil vyhledat Tyndala a přemluvil ho k návratu do Anglie. K tomu účelu měl mu nabídnout garance bezpečnosti a ochrany pro cestu ke královskému dvoru.

Tento králův či dvorský zájem je překvapivý, neboť následoval po pobouření a královské nevoli vyvolané novějším Tyndalovým spisem *The Practice of Prelates*. Rozsahem kratší pojednání vydané v Antverpách v r. 1530 je namířeno proti praktikám církevních představitelů. Polemiku uvádí výkladem, že právě tak jako staří zákoníci a farizejové politikařili proti Kristu, ti dnešní činí totéž těm, takzvaným „kacířům“, kteří zvěstují Krista. V závěrečné části Tyndale argumentuje proti zamýšlenému královskému rozvodu. Uvažuje o legitimitě propuštění manželky a dochází k závěru, že Jindřich se nemůže rozvést s Kateřinou.⁹³ Kráľe toto prorocké varování zpochybnující jeho záměr prý velmi rozzlobilo, pochopitelně. V prosinci 1530 císařský velvyslanec Eustace Chapuys a milánský velvyslanec u anglického dvora písemně referovali o čilém úsilí zaměřeném na potření knihy. Milánský velvyslanec uvedl, že v oběhu mezi lidmi bylo tři tisíce výtisků této knížky „jejímž autorem byl jakýsi Tindaro nebo Tyndal, velmi učený Angličan žijící v Německu“.⁹⁴ Oba vyslanci se zmiňují o nápisech vyvěšených na významných místech, které vyhláší dobrozdání univerzit pro rozvod a odsuzují Tyndalovu knihu. Tato publicita však měla opačný efekt a podnítila mezi lidmi větší zájem o Tyndalův spis. Několika „luteránským“ obchodníkům, mezi kterými nechyběl Williamův bratr John Tyndale, byly v listopadu vyměřeny bizarní tresty.⁹⁵ Císařský vyslanec také zpravuje o tom, že „po několika dnech byly plakáty náhle odstraněny a zničeny, buď z důvodu zamezení poskytování volné publicity nebo pro kráľovu obavu z toho, že autor by mohl směle odpovědět“.⁹⁶ Chapuys rovněž tlumočil názor „důvěryhodné autority“, že král „z obav aby kněz Tyndale nepsal proti němu ještě rozhodněji a s nadějí, že jej přiměje k odvolání toho, co již napsal, zval ho k návratu do Anglie a nabízel mu několik znamenitých jmenování a místo ve

V lednu r. 1533 se Jindřich VIII. oženil s Annou Boleynovou, neteří vévody z Norfolku. V květnu byl kráľovně Kateřině odejmut kráľovský titul a manželství s Jindřichem prohlášeno za neplatné. 1. června byla Anna Boleynová korunována ve Westminsterském opatství na anglickou kráľovnu. Dne 7. září 1533 se Anně narodila dcera Alžběta, budoucí kráľovna Alžběta I. (Srov. CHURCHILL: *Nový svět*, s. 33; 42-43; 46-52. LANE: *Dějiny křesťanského myšlení*, s. 173. BEALE: *The Mayflower Pilgrims*, s. 3. JOHNSON: *Dějiny anglického národa*, s. 121-4. ELTON: *Angličané*, s. 127)

⁹³ DANIELL: *William Tyndale*, s. 201-202.

⁹⁴ „...the author was one Tindaro or Tyndal, an Englishman in Germany, reported to be *magna doctrinae*.“ (tamt., s. 209)

⁹⁵ Po krátkém uvěznění byli kupci vedeni rušnými londýnskými ulicemi, ověšeni výtisky Tyndalovy knihy a s papírovými čepicemi na hlavách s nápisy hlásajícími jejich zločin: „I have sinned against the commandments of the king“. Na závěr podívané podle příkazu vhodili knihy do plamenů. (s. 209-210)

⁹⁶ „...a few days after the placards were put up, they were suddenly withdrawn and destroyed, either because of the free publicity or because the King feared that the author might reply.“ (s. 210)

své Radě.⁹⁷ Ať už se tyto výpovědi shodují se skutečným postojem krále nebo se jedná jen o dvorské povídačky,⁹⁸ král či jeho ministři měli jistě dost duchapřítomnosti, aby si uvědomili nebezpečnost Tyndalových nábožensko-společenských pojednání a na druhé straně možný prospěch, jaký by koruna získala, kdyby se jí podařilo zapojit Tyndala do jejích služeb. Někdo, snad Cromwell, pojal představu, že by bylo pro dvůr výhodnější „mít Tyndala doma, aby psal ven, než venku, aby psal domů.“⁹⁹

Stephen Vaughan se po několika pokusech o navázání kontaktu s Tyndalem osobně sešel. O tomto setkání s Tyndalem „na poli za branami Antverp“ podává zprávu v dopise Cromwellovi z 18. dubna 1531. Vaughan průběh rozhovoru pečlivě zaznamenal. Na místo setkání odvedl Vaughana prostředník neznající Tyndalovo jméno. Počáteční oslovení obou mužů se podle Vaughanova svědectví odehrálo následovně: „*Neznáte mě?*“ řekl Tyndale. „*Dost dobře si na Vás nevzpomínám,*“ odpověděl jsem. „*Jmenuji se Tyndale,*“ - „*Že Tyndale?*“ řekl jsem překvapen, „*Chválabohu za toto naše setkání!*“ Nato řekl Tyndale: „*Pane, nesmírně jsem si přál s Vámi mluvit,*“ - „*A já s Vámi! Co máte na srdci?*“ - „*Pane,*“ řekl,...¹⁰⁰ Tyndale pak hovořil o tom, že ví, jak svou knihou vzbudil u jeho královské Milosti velkou nelibost a vyjádřil lítost nad tím, že jeho Milost neshlíží přejícně na překlad Božího slova do lidového jazyka. Bůh přikázal, aby jeho slovo bylo zvěstováno ve všech národech a král jako křesťanský kníže by neměl „dát více na škodlivé názory lidí, kteří ... v protikladu k výslovnému Kristovu příkazu v jeho Zákoně si troufají prohlašovat, že není dovoleno, aby lid měl tento Zákon v jazyku, kterému rozumí...“¹⁰¹ Vaughan během následujícího rozhovoru pokusil se „s vlídnou naléhavostí“ zvědět, zdali by Tyndale nechtěl odjet do Anglie, ujistiv ho, že „by mohl tak učinit bez vlastního ohrožení nebo vydání se v nebezpečí“. „Než nato Tyndale odpověděl,“ píše Vaughan, „že ani nemá v úmyslu ani se neodvažuje vrátit do Anglie, třebaže by mu vaše Milost přislíbila sebevětší záruku: obávaje se, aby, jak již napsal, Váš slib přece nebyl porušen pro vmlouvavost kněží, kteří tvrdí, že záruky dané heretikům by neměly být dodržovány.“¹⁰²

K Tyndalovi se také dostaly nedobré zprávy o tvrdé persekuci protestantů v Anglii. Vaughan již v dopise z 26. ledna vyjádřil svou pochybnost nad tím, že se podaří přimět Tyndala k odjezdu do Anglie, „když denně odtud slyší o tolika věcech, kterých se obává.“¹⁰³

⁹⁷ „...the King, 'afraid lest the priest Tyndale shall write more boldly against him, and hoping to persuade him to retract what he has already written, has invited him back to England, and offered him several good appointments and a seat in his council.'“ (tam., s. 210)

⁹⁸ D. Daniell (stran vlivného názoru jiných historiků) nepřikládá Chapuysovým zprávám větší váhu, hodnotí je spíše jako dvorské klepy Chapuysem sebrané (srov. tam., s. 4).

⁹⁹ „...it would be better for the court to have Tyndale inside writing out, rather than outside writing in.“ (s. 210). Určitý zájem anglické vlády o využití Tyndalových služeb by odpovídal konkrétní vládní politice té doby. Pod Cromwellovou patronací pracoval ve třicátých letech kroužek anglických humanistů na překladech a přípravách k tisku děl Erasmových nebo významného spisu *Defensor pacis* (1324) Marsilia z Padovy. (Marsilius s odkazem k biblickému svědectví vyvrací nárok církve na světské panování při používání donucovací moci a obhajuje původní autonomii světské vlády, jejímž úkolem je vytvářet a střežit časný mír.) Srov. KAGAN, OZMENT, TURNER: *The Western Heritage*, s. 333; 371. CLEBSCH: *England's Earliest Protestants*, s. 253-6.

¹⁰⁰ „Do you not know me?“ said this Tyndale. „I do not well remember you,“ said I to him. „My name,“ said he, „is Tyndale.“ „But Tyndale!“ said I, „fortunate be our meeting.“ Then Tyndale, „Sir, I have been exceeding desirous to speak with you.“ „And I with you; what is your mind?“ „Sir,“ said he,... (DANIELL: *William Tyndale*, s. 213)

¹⁰¹ „Again, may his grace, being a Christian prince, be so unkind to God, which hath commanded his word to be spread throughout the world, to give more faith to the wicked persuasions of men, which, ... contrary to that which Christ expressly commandeth in his testament, dare say that it is not lawful for the people to have the same in a tongue that they understand...?“ (s. 214)

¹⁰² „But to this he answered, that he neither would nor durst come into England, albeit your grace would promise him never so much the surety: fearing lest, as he hath before written, your promise made should surely be broken, by the persuasion of the clergy, which would affirm that promises made with heretics ought not to be kept.“ (s. 214). Celé znění dochované části Vaughanova dopisu viz DANIELL: *William Tyndale*, s. 213-215.

¹⁰³ „It is unlikely to get Tyndale into England, when he daily heareth so many things from thence which feareth him.“ (s. 211).

Prvním z anglických mučedníků reformace se stal kněz Thomas Hitton. Předtím než byl v zimě 1530 zatčen v hrabství Kent pro kázání kacířství, pobýval určitou dobu na kontinentu. Při výslechu se přiznal k pašování Nových zákonů a modlitebních knih. Hitton byl odsouzen arcibiskupem Warhamem a biskupem Fisherem z Rochesteru a 23. února 1530 zaživa upálen v Maidstone v Kentu. Angličtí emigranti v Antverpách byli zděšeni (s. 182). Upálení Hittona bylo však jen začátkem násilné persekuce,

Po tomto setkání Cromwellův vyjednávač přesto pokračoval ve snaze pohnout Tyndala k návratu do vlasti. V dopisech z 20. května a 19. června zpravuje o dalších dvou schůzkách s Tyndalem. Při nich Tyndale opakovaně Vaughana ujistil, že by se ihned vrátil, „pokud by král v nejmilostivějším rozhodnutí povolil vydat byt' jen čistý text Písma v anglickém jazyce, aby mohl být darován jeho lidu...“¹⁰⁴ V těchto Vaughanem sepsaných zprávách zachoval se nám bezprostřední obraz Tyndalova soustředěného úsilí o anglickou bibli.

II.2.6.4 NOVÝ ZÁKON Z R. 1534

V listopadu r. 1534 vydal antverpský tiskař Martin de Keyser kompletně opravený Tyndalův překlad Nového zákona. Důkladná revize textu z r. 1526 je rozšířena o úvody k jednotlivým novozákonním knihám. Délka těchto statí uvádějících jednotlivé knihy se značně liší. Nejdelsí a teologicky nejzávažnější je prolog k listu Římanům. Jeho 36 stránek dosahuje délky samotné epištoly. Podobně jako prology k ostatním novozákonním epištolám, je téměř čistým (i když ne ve všech částech) překladem Luthera. Tyndale pro překlad použil čerstvé vydání (1534) německé bible z Vitemberku. Stejně jako předchozí vydání bylo i toto vyhotoveno v praktickém kapesním formátu (asi 10x15x4 cm). Úhledná sazba spolu s velkorysími okraji a prostými dřevorezy dává výtisku půvab a vysokou estetickou hodnotu.

Tak jako předchozí vydání, byly i tyto Nové zákony pašovány do Anglie. Tajný dovoz byl efektivně spojen s přepravou zboží v mezinárodním obchodě. Knihy byly nejčastěji ukryté v balících látek. Snahy zabránit přílivu a šíření knih z kontinentu zjevně nebyly účinné. Navzdory hrozcím trestům rostl každoročně počet čtenářů zakázaných titulů. Z celého zhruba tří tisícového nákladu Nového zákona z r. 1534 jen asi deset svazků bylo zachováno do našich dnů. Jsou uloženy v několika severoamerických a britských knihovnách.¹⁰⁵

kteřou iniciovali a prováděli zejména londýnský biskup John Stokesley, biskup z Lincolnu John Longland a Thomas More jako kancléř (od října 1529). Tunstallův nástupce Stokesley, jenž byl vysvěcen na londýnského biskupa v listopadu 1530, znovu zavedl (po více než deseti letech) upalování mužů a žen za kacířství (s. 183). Londýnský obchodník John Tewkesbury, který se obrátil při četbě Tyndalova Nového zákona a *Zlého mamonu*, byl v r. 1529 několikrát vyslýchán a mučen v domě Th. Mora v Chelsea a dále v Toweru. Tewkesbury byl zaživa upálen z příkazu Stokesleye r. 1531 v Londýně (s. 171; 181). O inkvizitorské činnosti Th. Mora přináší svědectví jak dokumenty shromážděné J. Foxem v *Knize mučedníků* tak kronika Edwarda Halla: „...sám nechal zatknout a uvěznit, bez žalobců nebo svědků, velké množství...“ (s. 269). Podle obou pramenů nechal More mučit ve svém domě také Jamese Bainhama. Džentlmen londýnských právnických kolejí (Inns of Court) James Bainham, u něhož Stokesley našel v prosinci 1531 knihy Tyndalovy, Frithovy a Joyeho, byl upálen na jaře r. 1532 (s. 184-5). Rychle přibývaly další oběti zuřivého tažení soustředěného na vymícení projevů reformace. V létě 1531 jsou znovu uvězněni kazatelé Thomas Bilney a Richard Bayfield. Bilney upálen 19. srpna, Bayfield na konci listopadu. Čteme další jména: Thomas Dugate upálen v lednu 1532, John Bent, Thomas Harding na jaře 1532, Andrew Hewet v červenci 1533. Elizabeth Barton, „dáma z Kentu a její spiklenci“ v dubnu 1534 (s. 183-4). Těžce musela Tyndala zasáhnout smrt přítele Johna Fritha v červenci 1533. Zpráva o upálení „nadaného, mírného a ryzího mladého muže“ přinesla mnohým v Londýně, v zemi i Evropě velký zármutek (s. 217).

¹⁰⁴ „...if it would stand with the king's most gracious pleasure to grant only a bare text of the scripture to be out forth among his people...“ (s. 216)

¹⁰⁵ Tamt. s. 316-17; 326.

II.2.7 POSLEDNÍ DĚJSTVÍ

Zrada – zatčení – proces – vykonání rozsudku smrti jsou události vymezující poslední období Tyndalova života.

Tyndale těšil se společnosti a záštitě anglických obchodníků v Antverpách. Toho jara r. 1535 Tyndale přebýval v Anglickém domě jako host Thomase Poyntze a jeho ženy Anny.¹⁰⁶ Tyndale byl v bezpečí díky diplomatické imunitě, kterou ve svých nemovitostech angličtí obchodníci požívali. Krátce po dokončení menší revize Nového zákona vydaného v předchozím roce byl Tyndale lapen do pasti, kterou na něj nachystal krajan Henry Phillips. Do poslední chvíle vydával se tento mladý muž za Tyndalova přítele.¹⁰⁷

Podle J. Foxe si Phillips získal přízeň u dvora v Bruselu a přesvědčil generálního prokurátora, císařova zástupce, o tom, že je schopen připravit léčku a předat vůdce anglického luteranismu do jeho rukou. Phillips nejprve získal Tyndalovu důvěru a když se naskytla vhodná příležitost, zorganizoval jeho zatčení a odvedení do vězení. Události se měly odehrát takto: V Antverpách, v Anglickém domě, se Phillips se svou zamýšlenou obětí seznámil. Přišel k mistru Tyndalovi jako hledající a brzy se vydával za jeho žáka. Tyndale, který jinak zachovával vůči svým protivníkům ostražitost a pochyboval o jejich motivech a upřímnosti, přijal „proselytu“ jako důvěřivé dítě. Tyndale přivedl Phillipse do své pracovny v domě Th. Poyntze, kde mu ukázal své knihy a další tajemství týkající se jeho studia a práce. Th. Poyntz, který nově příchozímu od začátku příliš nedůvěřoval, zeptal se mistra Tyndala, „jak se s tímto Phillipsem seznámil?“ Tyndale odpověděl, že je to „muž poctivý, nemálo vzdělaný a velmi poddajný.“¹⁰⁸ Na jaře Th. Poyntz odjel za obchodem do města Bergen-op-Zoom, kde se konaly velikonoční trhy. Měl být pryč asi měsíc. Phillips vycítil příležitost a odešel do Bruselu. Vrátil se s prokurátorem a jeho strážemi. Pak, jednoho dopoledne, navštívil Tyndala a požádal ho, zda by mu půjčil čtyřicet šilinků. „Protože právě dnes ráno,“ řekl, „ztratil jsem svůj váček, když jsem šel městem.“ Tyndale mu hned čtyřicet šilinků půjčil: „nebot“, jak později napsal Poyntz, „vůči lstivé vychytralosti tohoto světa byl prostý a nezkušený.“¹⁰⁹ Poté řekl Phillips: „*Mistře Tyndale, dnes budete mým hostem!*“ - „*Ne,*“ řekl Tyndale, „*půjdeme dnes poobědvat ven a Vy budete mým hostem, prosím!*“ V čase oběda tedy vyšli z domu. Když prošli úzkým průchodem na ulici, Tyndale uviděl strážce a chtěl jít zpátky. Phillips však zahradil cestu. Tak byl Tyndale zadržen a dopraven do hradu ve Vilvorde.¹¹⁰

Phillips tedy opakoval hanebný čin Jidáše. Zneužil Tyndalovy důvěřivosti a přivedl jej přímo k čekajícímu prokurátorovi a jeho lidem. Jestli Phillips jednal na něčí objednávku nebo z vlastní iniciativy není známo. H. Maynard Smith zastává pohled, že Phillips se chtěl zapsat u

¹⁰⁶ **Thomas Poyntz** pocházel z rodové linie Poyntzů v hrabství Essex. V r. 1517/18 stal se členem společnosti obchodníků smíšeným zbožím (Grocers' Company) v Londýně. Kolem r. 1525/26 přenesl své obchodní aktivity do Antverp. Zde se oženil s měšťankou Annou van Calva. Není vyloučeno, že Tyndale se Th. Poyntzem setkal již dříve v Londýně, v kostele Sv. Dunstana. Farářem u Sv. Dunstana byl Th. Green, který byl rovněž členem Grocers' Company. Když r. 1562 Thomas Poyntz zemřel, byl na tomto místě, v kostele Sv. Dunstana, pochován. (Viz BUXTON: Brought Unto Misery For So Godly a Cause, <http://www.tyndale.org/TSJ/24/tsj24.html> O Th. Poyntzovi a jeho roli v životním příběhu W. Tyndala viz dále: II.2.7.3)

¹⁰⁷ Henry Phillips pocházel z vyšších společenských vrstev. Jeho otec byl pozemkovým vlastníkem v jihozápadních hrabstvích Dorset a Somerset. V přístavním městě Poole zastával úřad „celníka“. Phillipsův třetí syn Henry dosáhl na oxfordské univerzitě v zimě 1533 bakalářského titulu v oboru občanského práva. Někdy v následující době po odchodu z Oxfordu zpronevěřil otcovy peníze, které měl předat určité osobě v Londýně. Sumu prohrál v hazardní hře. Neodvažoval se pak vrátit domů. Po čase objevil se v sousedství Antverp, v Lovani, centru římskokatolického myšlení nepřátelského reformaci. Zde a v nedalekém Bruselu měl se vydávat za politického uprchlíka. Byl nechvalně známý svým veřejným odsuzováním krále Jindřicha a jeho vlády. Pokud angličtí agenti na kontinentu zmiňují Phillipse, tak jako zrádce a buřiče. Cromwellův emisar Thomas Theobald v dopise z července 1535 informoval arcibiskupa Cranmera o Phillipsovi: „V Lovani a na dvoře královny Uherské mluvil urážlivě a nejhanebněji o jeho milosti našem králi a dalších.“ („He raileth at Louvain and in the queen of Hungary's court most shameful against our king his grace and others.“) Viz DANIELL: *William Tyndale*, s. 361-2; 367. SMITH: *Henry VIII and the Reformation*, s. 316-17)

¹⁰⁸ „Master Tyndale answered that he was an honest man, handsomely learned, and very conformable.“ (DANIELL: *William Tyndale*, s. 363)

¹⁰⁹ „...for in the wily subtleties of this world he was simple and inexpert.“ (tamt. s. 364)

¹¹⁰ Srov. SMITH: *Henry VIII and the Reformation*, s. 317.

dvora v Bruselu prokázáním svých schopností. Pak už jednal z pověření bruselské rady.¹¹¹ D. Daniell se naopak domnívá, že Philips konal na něčí objednávku, že byl někým v Anglii pověřen a zaplacen k provedení tajného úkolu – zaranžování zatčení W. Tyndala.¹¹²

Ve chvíli, kdy se angličtí obchodníci dozvěděli o Tyndalově zatčení, jednali bez otálení v Tyndalův prospěch. Jejich hněv musel být značný. Nejen kvůli odvedení vzácného člověka a přítele, ale též pro neslýchaně násilné porušení společných diplomatických privilegií Anglického domu.

II.2.7.1 REGENTKA NIZOZEMÍ MARIE UHERSKÁ

Angličané se „okamžitě“ obrátili na bruselský dvůr a patrně i na anglickou vládu.¹¹³ Podle W. Dallmanna angličtí kupci přímo „napsali královně regentce, Marii Uherské, žádající jí naléhavě, aby propustila Tyndala.“¹¹⁴ Marie Uherská (též Rakouská nebo Habsburská), bývalá česká a uherská královna (žena Ludvíka Jagellonského, který r. 1526 padl v bitvě u Moháče) vládla Nizozemí v letech 1531-55. Marie, přestože rodem Habsburkovna, měla od mládí velmi blízko k luterské reformaci.¹¹⁵ Dalo se tedy s určitou opodstatněnou nadějí očekávat, že Marie by mohla užít své moci k záchraně vězněného anglického překladatele Luthera, nebo by se přinejmenším mohla přimluvit u svého bratra, císaře Karla V. O tom, zdali tato výrazná, velice politicky nadaná a činorodá žena chtěla nebo měla příležitost intervenovat v Tyndalův prospěch, jsem dosud nenašel jakékoli pojednání. (D. Daniel, autor obsáhlé monografie o W. Tyndalovi, Marii Uherskou nejmenuje – v souvislosti s Tyndalovým procesem je pouze zástupně zmiňován bruselský dvůr.) Merle d'Aubigné ve své práci píše, že Marie „měla v té době okolo sebe špatné rádce“. Dovojuje tak z dobového Erasмова vyjádření: „Ta zvířata - mniši, jsou u bruselského dvora všemocní. Marie je jen loutkou umístěnou sem naším národem; Montigny hříčkou v rukou františkánů; Lutyšský arcibiskup-kardinál je dominantní postavou, a zběhlý v násilí; pokud jde o palermského arcibiskupa, jen řeční a nic víc.“¹¹⁶

¹¹¹ Tamt. s. 318.

¹¹² Ačkoli pro to není přímý doklad, ukazuje na zadržení Tyndala z pověření anglických nepřátel několik svědectví. Vedle Foxeova komentáře, že „za Phillipsem stály významné osoby v církvi“, je to dopis Th. Poyntze a zápis v Hallově kronice. Thomas Poyntz napsal svému bratru Johnovi do Anglie dopis datovaný 25. srpna 1535, v němž žádá bratra o přimluvu ve prospěch Tyndala. Poyntz psal o „intrikách papeženců, kteří se snaží vetřít v přízeň krále, ale ve skutečnosti pracují proti němu“, a o tom, že k Tyndalovu uvěznění došlo díky „zprostředkování mimo Anglii“ („by procurement out of England“). V kronice Edwarda Halla, v již zmíněném oddílu o Tyndalovi a jeho smrti (viz pozn. 76), čteme: „Tyndale byl zrazen a unesen, jak mnozí říkají, nikoli bez pomoci a opatření některých biskupů tohoto království...“ („Tyndale was betrayed and taken, as many said, not without the help and procurement of some bishops of this realm...“).

Za nejpravděpodobnějšího strůjce spiknutí považuje J.F. Mozley, a spolu s ním i D. Daniell (s. 10), londýnského biskupa Stokesleye. Byl to Stokesley, kdo vedle Th. Mora nejaktivněji vystupoval při zatýkání a vyslýchání luteránů v r. 1531. Biskupovi také mohlo záležet na vypátrání Tyndala. Jeho služebník John Tisen objevil se v Antverpách okolo ledna 1533. Tisen byl bývalý Tyndalův žák v Oxfordu, a proto byl schopen svého učitele poznat. Držel se však stranou společnosti anglických obchodníků. - Faktem zůstává, že ani Poyntz ani Hall nemohli uvést žádné jméno. To by nás však nemělo překvapit. Zadání akce by vyžadovalo spolehlivé utajení, neboť uvěznění anglického občana ve jménu králova nepřítele císaře Karla V. bylo by jednáním proti anglické vládě. (Srov. BUXTON: *Brought Unto Misery For So Godly a Cause*. SMITH: *Henry VIII and the Reformation*, s. 318. DANIELL: *William Tyndale*, s. 367-8)

¹¹³ DANIELL: *William Tyndale*, s. 366; 369.

¹¹⁴ „The English merchants, ... wrote to the Queen Regent, Mary of Hungary, entreating her to release Tyndale.“ (DALLMANN: *William Tyndale. The Translator of the English Bible*, s. 55)

¹¹⁵ Marie vyrůstala na dvoře své tety Markéty Rakouské (viz pozn. 89). Jejím vychovatelem byl vedle tety Markéty stoupenec Erasmov Adriaen z Utrechtu, pozdější papež Hadrián VII. Už odtud si Marie odnášela nejen rozhled po náboženské a světské literatuře, nýbrž i zájem o reformní hnutí. Sledovala činnost M. Luthera, s obdivem četla jeho spisy a vážila si svého dvorského kaplana, luterána Jana Hoencckela. Po Ludvíkově smrti jí Luther věnoval své *Čtyři útěšné žalmy*. Rovněž Erasmus jí připsal jeden ze svých spisů, konkrétně *De vidua christiana*. (Srov. MACEK: *Jagellonský věk v českých zemích*. 1, 2, s. 299-304. Též např.: http://www.rozhlas.cz/brno/upozornujeme/_zprava/505675)

¹¹⁶ „Those animals (the monks) are all powerful at the Court of Brussels. Mary is only a puppet placed there by our nation; Montigny is the plaything of the Franciscans; the cardinal-archbishop of Liege is a domineering person, and full of violence; and as for the archbishop of Palermo; he is a mere giver of

Toto přiblížení mocenských poměrů na brabantském dvoře, a v užším kruhu v šestičlenné státní radě,¹¹⁷ vede k otázce, do jaké míry (zdali vůbec) a jak náležitě byla Marie o Tyndalově případě informována. Marie ovšem zcela věrně sledovala politickou linii a vůli svého bratra Karla. Mohli bychom tedy předpokládat, že pokud vláda císaře měla v úmyslu vést proces s anglickým luteránem, Marie se proti tomuto zájmu nepostavila. S tímto předpokladem by byl ve shodě následující popis: „I Marie se občas postavila tolerantně vůči jinak smýšlejícím poddaným. ... Když ale došlo na lámání chleba, trvala na přesném provádění císařských nařízení.“¹¹⁸ Pokud Marie měla s Tyndalovým případem co do činění, pak v tomto směru mohla projevit svou odpovědnost habsburskému domu.

II.2.7.2 VYJEDNÁVÁNÍ O TYNDALOVO PROPUŠTĚNÍ

Po několika týdnech čekání, během nichž nedošlo k žádné změně, rozhodl se Thomas Poyntz sám zakročit v Tyndalův prospěch. Thomas napsal v srpnu svému staršímu bratru Johnovi již zmíněný dopis (pozn. 112). John Poyntz, majitel panství v Essexu (North Ockendon), obdržel dopis 20. září. Na druhý den připojil k němu stručný průvodní list a obojí zaslal královi prvnímu ministrovi Th. Cromwellovi. Zdali John podnikl nějaké další kroky, není známo. Avšak ještě předtím než Cromwell dostal do rukou Poyntzův dopis, zahájil se svolením krále diplomatické jednání.¹¹⁹ V listech adresovaných členům státní rady žádal o omilostnění a propuštění Tyndala a jeho odeslání do Anglie. Cromwellem byl osloven markýz z Bergen-op-Zoom a Jean Carondelet, palermský arcibiskup (toho času předseda státní rady), který měl (dle Smitha) v odpovědi přislíbit, že „případ projedná s regentkou, Marií Uherskou“.¹²⁰ Většina korespondence z tohoto období je však ztracena. Na základě záznamu J. Foxe a z částečně dochované korespondence lze shrnout, že dopisy byly posílány sem a tam, jak po Nizozemí, tak mezi Anglií a Nizozemím, a že Poyntz se angažoval jako doručovatel těchto dokumentů.

II.2.7.3 UVĚZNĚNÍ THOMASE POYNTZE

V říjnu rýsovala se možnost, že Tyndale bude propuštěn a vydán Angličanům.¹²¹ Tyto zprávy vyděsily H. Phillipse, který měl osobní zájem na Tyndalově odsouzení.¹²² Rozhodnut proces účinně podpořit, učinil další zlý krok a udal Tyndalova zastávce Thomase Poyntze. Prohlásil, že Poyntz, který ke dvoru přichází jako anglický posel, „žije v Antverpách, kde podporoval Tyndala a byl s ním stejného smýšlení“. A dále, „že celá jeho mise u dvora je z jeho vlastní iniciativy; pokud jde o dopisy z Anglie, ty jsou bezcenné.“¹²³

Na začátku listopadu generální prokurátor zatkl Poyntze a uvalil na něho vazbu.¹²⁴ Poyntz nyní sám čelil vážné hrozbě obžalování z kacířství. Prokurátor vyslychal Poyntze po šest dní. Sepsané články byly předány ustaveným komisařům, kteří pokračovali v řízení. V asi týdenní periodě vyslychali Poyntze a naslouchali jeho obhajobě. Poyntz se snažil vyjednat propuštění na kauci. Mohl doufat v pomoc přátel v Antverpách. Shromáždit peníze se mu však nepodařilo.

words and nothing else.“ (MERLE: *History of the Reformation in Europe in the Time of Calvin.*)

¹¹⁷ Srov. VAN DER HORST: *Dějiny Nizozemska*, s. 111.

¹¹⁸ Tamt., s. 110.

¹¹⁹ BUXTON: Brought Unto Misery For So Godly a Cause.

¹²⁰ „...to discuss the case with the regent, Mary of Hungary.“ (SMITH: *Henry VIII and the Reformation*, s. 319)

¹²¹ Podle J. Foxe bylo Poyntzovi dokonce oznámeno, že mu bude Tyndale vydán. (DANIELL: *William Tyndale*, s. 371; 376)

¹²² Thomas Theobald v dopise Cranmerovi (viz pozn. 107) psal o tom, jak mu Phillips se zaujetím pověděl o svém přesvědčení, že Tyndale „bude viset“, a že se o to zasadí „s veškerým vytrvalým úsilím“. („...that Tyndale shall die, which he doth urge and procureth with all dilligent endeavour, rejoicing much therein.“ Viz DANIELL: *William Tyndale*, s. 365)

¹²³ „...that Thomas Poyntz ... was ‘a dweller in the town of Antwerp, and there had been a succourer of Tyndale, and was one of the same opinion’ and that his whole embassy to the court was from him alone and no one else (implying that the goverment letters from England were worthless).“ (tamt., s. 371)

¹²⁴ Držitelem úřadu v těchto letech byl Pierre Dufief, policejní soudce s neblahou pověstí. Dufief dával mučit své oběti, aby získal nové výpovědi a vynutil doznání. Jako soudce posílal vězně na hranici. (tamt., s. 374)

Jeho postavení a vyjednávací pozice se zhoršovaly. Když mu bylo řečeno, že musí uhradit výlohy spojené s uvězněním, věděl, že mu hrozí smrtelné nebezpečí. Byl v bruselské vazbě držen již nejméně 12 týdnů. Jedné únorové noci podařilo se mu nepozorovaně uniknout svým strážcům a za úsvitu, po otevření bran, proklouzl ven z města. Přestože po zjištění útěku byli za ním vysláni jezdci, Poyntz vyvázl: v zemi se dobře orientoval a dostal se do Anglie. Jeho žena a čtyři děti však zůstaly v Antverpách. Do Nizozemí se už vrátit nemohl. Poyntzovy obchodní aktivity byly v troskách. Nasazení za osvobození drahého přítele zcela nadřadil vlastním obchodním zájmům. Obnovit obchodní podnikání v Anglii už nedokázal. Také rodinu se Poyntzovi nepodařilo spojit. Dokumenty z pozdějších let svědčí o jeho zoufalé snaze dostat rodinu do Anglie. Až teprve v r. 1554, kdy po smrti svého bratra Johna (1547) a jeho ženy zdědil rodinné statky v North Ockendon, přijely za otcem všechny děti, nyní už dospělé. Navzdory spornému a nejistému zaopatření v dětství a mládí, dosáhli potomci Th. Poyntze v životě úspěchu. Thomas Poyntz zemřel r. 1562 jako svobodný majitel panství (Freeman). Svým útekem z Bruselu si téměř jistě zachránil život. Jeho trápení však trvalo ještě dlouhé roky.

Ryzí přítel Williama Tyndala, obchodník Thomas Poyntz, se tedy z nezbytnosti stal také anglickým exulantem pro víru. Jeho životní útek však nesměřoval z Anglie, nýbrž naopak z evropské pevniny do Anglie.¹²⁵

II.2.7.4 PROCES A HRANICE

V dubnu r. 1536 napsal Stephen Vaughan (viz výše II.2.6.3) z Nizozemí Th. Cromwellovi dopis, v němž naléhal na ministra, aby bruselskému dvoru adresoval novou žádost: „Jestliže jen pošlete mi dopis pro státní radu, byl bych teď schopen zachránit Tyndala před hranicí.“¹²⁶ Cromwell však již nečinil více a vládní listinu nevydal.¹²⁷

Když byl William Tyndale uvězněn v hradu Vilvorde, začala příprava obžaloby. V prvních týdnech byl Tyndale vyslýchán generálním prokurátorem za přítomnosti notáře. Po nějaké době byla jmenována početná komise, která se případu měla věnovat. Komisi tvořili tři teologové, sekretář inkvizitora pro Nizozemí William de Caverschoen, čtyři právníci, z nichž nejvýznamnější byl Godfrey de Mayers, a devět dalších členů. Jmenovaní teologové byli vůdčí katoličtí bohoslovci v Evropě. Jacobus Latomus (Jacques Masson) byl znamenitý scholastik, profesor teologické fakulty univerzity v Lovani. Latomus ve své akademické činnosti soustředil se na potírání protestantské reformace a obhajobu božského nároku papežství a hierarchické stavby římské církve. Lovaňský přední teolog byl také odpůrcem humanismu. S Erasmem Rotterdamským vedl dlouho trvající polemiku.¹²⁸ Dalším teologem v komisi byl Ruard Tapper (Enchusanus), profesor a kancléř univerzity v Lovani. Měl již letitou zkušenost jako přísedící v procesech s lidmi souzenými za kacířství.

¹²⁵ O životě Thomase Poyntze po r. 1535 a jeho rozdělené rodině více BUXTON: Brought Unto Misery For So Godly a Cause, <http://www.tyndale.org/TSJ/24/tsj24.html>

¹²⁶ „If now you send me but your letter to the privy council, I could deliver Tyndale from the fire,...“ (DANIELL: *William Tyndale*, s. 372)

¹²⁷ Toto ukončení podpory vládní diplomacie mohlo mít důvod ve změně politické situace: v lednu r. 1536 zemřela královna Kateřina. Pro krále se tím otevřela určitá možnost usmíření s císařem. Diplomate Karla V. ostatně očekávali odstranění roztržky s anglickým králem (srov. ELTON: *Angličané*, s. 111. MERLE píše, že Karel V. měl vážný zájem na usmíření se svým „pravým švagrem“ pro dobro křesťanských národů: „Charles V also ... prayed his very good brother (Henry VIII) to unite with him for the public good of Christendom.“). Za této vyhlídky by nebylo v králově zájmu, aby budil zdání, že se zastává člověka, který je v Bruselu vězněn pro kacířství (srov. SMITH: *Henry VIII and the Reformation*, s. 319). Když měl král příležitost účinně demonstrovat před světem, že kromě rozchodu s papežstvím ze své pravověrnosti ničeho neobětoval, nerozpakoval se ji využít: právě ve dnech, kdy byl uvězněn Tyndale ve Vilvorde (okolo 21. května), bylo 25. května 1535 v chrámu sv. Pavla zadrženo pětadvacet holandských křtěnců. Čtrnáct z nich bylo odsouzeno a 4. června na hranici v Londýně upáleno. Podle odborníka na dějiny (novo)křtěnectví Irvina B. Horsta „převýšil počet křtěnců, kteří byli Jindřichem VIII. upáleni, počet lolardů upálených v předchozím století.“ (viz ESTEP: *Příběh křtěnců*, s. 214. Srov. také výše k pozn. 22)

¹²⁸ Massonova první publikovaná práce (vyd. r. 1519) nese název *De trium linguarum et studiū theologicū ratione dialogus* a je namířena proti výuce tří jazyků - hebrejštiny, řečtiny a latiny - na *Collegium trium linguarum* (*Collegium Trilinquē*) v Lovani, koleji založené r. 1517 skupinou humanistů z podnětu Erasmova. Srov. http://en.wikipedia.org/wiki/Jacobus_Latomus

Lovci kacířů dostali do rukou zvlášť významnou kořist. Tyndale byl nejen vzdělaným bohoslovcem a výrazným autorem mezi evropskými luterány, ale také někým, kdo téměř samostatně – svými spisy a zvláště překlady – rozšířil „kacířství“ luteránství v Londýně a napříč Anglií. Tyndale nebyl prostým neznámým křtencem v moci inkvizice, ale silným protivníkem čelných představitelů římské církve, počínaje papežem a preláty. Proto mělo být jeho vyšetřování prováděné komisí a jejími předními teology intenzivní a vytrvalé.

Latomus zaznamenal polemiku, kterou vedl s Tyndalem, v práci nesoucí název *Confutatio- num adversus Guilielmum Tindalum libri tres*.¹²⁹ Základní otázkou, o níž byl veden spor - „velká disputace mezi ním a těmi z lovaňské univerzity“,¹³⁰ bylo učení o ospravedlnění člověka. Zda samou vírou, jak Tyndale držel, následuje Luthera a listy apoštola Pavla, nebo skrze skutky, jak zastávali lovaňští teologové. Latomus mluví o Tyndalově teologické práci, kterou sepsal ve vězení na obranu přesvědčení o ospravedlnění vírou před Bohem. Spis nazvaný *Sola fides justificat apud Deum* se nedochoval.¹³¹ Ve třetí knize Latomus vyložil své stanovisko v pojetí církevní praxe. Věnoval se jednotlivým sporným otázkám.¹³² V argumentaci, narozdíl od Tyndala, dovolává se učení církevních otců.¹³³ Tyndale zastával učení těžko slučitelné s praxí římské církve, v kterou jeho soudci věřili. Zejména proto, tedy pro vlastní luteranismus, byl Tyndale nakonec, jakožto „zatvrzelý kacíř“, odsouzen.

Při tomto prvořadém zájmu, který byl komisí procesu věnován, lze domyslet, že Tyndale ve vězení neměl mnoho soukromí a klidu. Podle Foxeova zápisu střídaly se u Tyndala v cele četné návštěvy. Za vězněm docházeli „různí právníci, teologové, mniši a další, s nimiž měl mnoho sporů.“¹³⁴ Cromwellova intervence v září 1535 jistě přinejmenším přivodila znejistění komisařů a státní rady: dopisy ministra mocné monarchie žádající o propuštění jednoho z krajanů nebylo možné přehlížet. Pokud došlo k pozastavení procesu, mohl dočasně ustát i ruch vyšetřování. V tomto podzimním období, před nadcházející zimou, Tyndale napsal žádost, zdali by mohl dostat některé ze svých věcí, jmenovitě teplé svršky, lampu a hebrejskou bibli, gramatiku a slovník. List, o kterém John Foxe nevěděl, ležel tři století v archivu brabantské rady. Je psán latinsky a podle závěru J.F. Mozleyho adresován markýzovi z Bergengop-Zoom, který byl též guvernérem vilvordské pevnosti. Tyndale v dopise prosí adresáta, aby požádal „komisaře“ o vydání jmenovaných věcí. Komisařem by pak byl generální prokurátor, který při zatčení Tyndala současně zajistil věci z jeho osobního vlastnictví, jak sděluje Foxe. Zda bylo Tyndalově žádosti vyhověno, není známo. Pro přiblížení situace a Tyndalovy osobnosti je dopis jistě svědectvím nejbežprostřednějším:

„Věřím, ctihodnosti, že vám není neznámo to, co ohledně mě bylo rozhodnuto. Proto naléhavě vaše lordstvo prosím, a to při Pánu Ježíši, pokud zde mám zůstat i v zimě, aby požádalo komisaře, zda by mě laskavě nechal poslat z mých věcí, které držím, teplou čepici; neboť mě velmi sužuje chlad a trpím chronickým katarem, který se v této cele hodně zhoršil; též teplý kabát, neboť tento, který mám na sobě, je velmi slabý; dále kus látky na vyspravení náhlenic. Můj svrchník je silně obnošený, košile mám také skoro zničené opotřebením. Komisař má mou vlněnou košili, kdyby byl tak dobrý a poslal mi ji. Též u něho mám kamaše ze silnější látky na natáhnutí přes; rovněž teplejší čepice na noc. A prosím, aby mi bylo dovoleno mít svítilnu; je to vskutku unavující sedět sám ve tmě. Ale nejvíce ze všeho snažně prosím vaši milost, zda by mohla naléhat na komisaře, aby mě laskavě povolil mít zde hebrejskou bibli, hebrejskou gramatiku a hebrejský slovník, abych mohl trávit čas tímto studiem. Za to se vám snad

¹²⁹ Latomus sepsal knihy během šesti let po Tyndalově smrti (do r. 1542). Publikovány byly v Lovani r. 1550 v souborném díle J. Latomuse *Omnia Opera*, které připravil k vydání synovec lovaňského teologa.

¹³⁰ „There was much writing, and great disputation to and fro between him and them of the university of Louvain...“ píše J. Foxe. (DANIELL: *William Tyndale*, s. 376)

¹³¹ O důkladnou rekonstrukci spisu na podkladě Tyndalova teologického díla a odpovědí zapsaných v Latomusových třech knihách se pokusil R.J. Wilkinson v pojednání „Reconstructing Tyndale in Latomus: William Tyndale's last, lost, book“ (*Reformation*, 1, 1996, s. 252-285)

¹³² Tituly jednotlivých kapitol třetí Latomusovy knihy jsou následující: „o lásce“, „o moci klíčů církve“, „o biskupech, kněžích a diakonech“, „o poslušnosti vůči nehodným kněžím“, „o řádových slibech“, „o přísaze“, „o půstu“, „o svatých kralujících s Kristem“, „o ostatcích svatých“, „o zobrazeních Krista a svatých“, „o očištění a modlitbách za zesnulé“, „o ospravedlnění hříšníků“, „o svátostech“, „o účinu svátostí“, „o autoritě a prelatuře papeže nad církví a jejími členy“.

¹³³ Viz znění Latomusova latinského spisu v anglickém překladu: „Jacob Latomus. His Three Books of Confutations against William Tyndale“ (*Reformation*, 1, 1996, s. 345-373)

¹³⁴ „...came unto him divers lawyers and doctors in divinity, as well as friars and other, with whom he had many conflicts.“ (DANIELL: *William Tyndale*, s. 378)

*dostane odměny, po níž nejvíce toužíte, jestliže je trvale v souladu se spásou vaší duše. Avšak pokud jiné rozhodnutí má být o mě vyneseno před příchodem zimy, budu trpělivě snášet Boží vůli pro slávu milosti mého Pána Ježíše Krista: jehož Duch, věřím, bude vždy (za to se modlím) ukazovat cestu vašemu srdci. Amen. W. Tindalus*¹³⁵

V srpnu r. 1536 byl Tyndale prohlášen za kacíře a současně odsvěcen. 12. srpna Cromwellův agent John Hutton napsal Cromwellovi zprávu, že desátého obědval s generálním prokurátorem a ten ho ujistil, že „William Tyndale je zbaven kněžského svěcení a odsouzený k předání do rukou světské moci, takže nejspíše zemře v příštím týdnu“. Vykonání rozsudku však bylo odloženo. Odklad by mohl vypovídat o nejistotě a obavách Rady z možných politických důsledků, pokud by zbavila života významného Angličana, o jehož vydání žádal Cromwell. Ten však, když četl Huttonův dopis, mohl usoudit, že je již pozdě na jakoukoli přímluvu ve prospěch Tyndala. V citlivé věci si Rada nedovolila jednat bez výslovného svolení císaře. Císař Karel V. v té době válčil v jihovýchodní Francii, bylo proto třeba počkat, než potvrzení bude doručeno.

Po dvou měsících, které uplynuly od jeho odsvěcení, v některém z prvních dnů měsíce října, byl William Tyndale popraven. Foxe podává krátkou zprávu o tom, jak vykonání rozsudku proběhlo: „Nakonec, po vznesení mnoha důvodů (příčemž žádný důvod nepostačoval), ačkoli nezasluhoval smrti, byl odsouzen na základě císařského výnosu ... a pro ten přiveden na místo exekuce, přivázán ke kůlu a po jeho zardoušení katem stráven ohněm, ráno v městě Vilvorde, L. P. 1536: zvolav takto na hranici s vroucí oddaností a zvučným hlasem, ‚Pane! Otevři oči anglického krále.‘“¹³⁶

Tak i ve své poslední hodině velký překladatel bible do angličtiny projevil věrnost životnímu povolání a vyslovil neutuchající přání, aby Boží slovo bylo dáno anglickému lidu.

¹³⁵ „I believe, right worshipful, that you are not unaware of what may have been determined concerning me. Wherefore I beg your lordship, and that by the Lord Jesus, that if I am to remain here through the winter, you will request the commissary to have the kindness to send me, from the goods of mine which he has, a warmer cap; for I suffer greatly from cold in the head, and I am afflicted by a perpetual catarrh, which is much increased in this cell; a warmer coat also, for this which I have is very thin; a piece of cloth too to patch my leggings. My overcoat is worn out; my shirts are also worn out. He has a woollen shirt, if he will be good enough to send it. I have also with him leggings of thicker cloth to put on above; he has also warmer night-caps. And I ask to be allowed to have a lamp in the evening; it is indeed wearisome sitting alone in the dark. But most of all I beg and beseech your clemency to be urgent with the commissary, that he will kindly permit me to have the Hebrew bible, Hebrew grammar, and Hebrew dictionary, that I may pass the time in that study. In return may you obtain what you most desire, so only that it be for the salvation of your soul. But if any other decision has been taken concerning me, to be carried out before winter, I will be patient, abiding the will of God, to the glory of the grace of my Lord Jesus Christ: whose Spirit (I pray) may ever direct your heart. Amen. W. Tindalus.“ (s. 379)

¹³⁶ „At last, after much reasoning, when no reason would serve, although he deserved no death, he was condemned by virtue of the emperor's decree ... and, upon the same, brought forth to the place of execution, was there tied to the stake, and then strangled first by the hangman, and afterwards with fire consumed, in the morning at the town of Vilvorde, A. D. 1536: crying thus at the stake with a fervent zeal, and a loud voice, ‘Lord! open the king of England's eyes.’“ (s. 382-3)

II.2.8 ODPOVĚĎ NA TYNDALOVU MODLITBU

Ještě v době, kdy byl Tyndale naživu, byl jeho překlad knih Písma včleněn do první kompletní tištěné anglické bible. Připravil ji k vydání Miles Coverdale.

II.2.8.1 MILES COVERDALE A PRVNÍ TIŠTĚNÁ ANGLICKÁ BIBLE

Jak jsme již uvedli v oddíle o Tyndalově hamburském intermezzu (II.2.6.1), Miles Coverdale byl anglický exulant a přítel W. Tyndala. V době svého prvního exilu (od r. 1528) spolupracoval s Tyndalem na překladech biblických knih. V listopadu 1535 Miles Coverdale vydal u antverpského nakladatele Martina Keysera celou anglickou bibli. Coverdaleova bible z velké části přejímá Tyndalův překlad (knihy Gn, Ex, Lv, Nu, Dt, Jon a celý Nový zákon). Coverdaleův překlad pak zahrnuje všechny další knihy kánonu včetně apokryfů. Coverdaleovo úctyhodné překladatelské dílo nevychází z hebrejského, příp. aramejského originálu, ale je založeno na několika soudobých překladech, a na Septuagintě, starém řeckém překladu. Vedle Septuaginty Coverdale používal Lutherův německý překlad, nový překlad Santa Pagniniho do latiny nebo Olivetanův překlad do francouzštiny. Coverdaleův překlad Žalmů je velmi známý, neboť je součástí *Knihy společných modliteb* (Book of Common Prayer)¹³⁷ anglikánské církve. Překlad nevykuká velkou přesností. Je však oceňován pro krásu poezie, která případný nesoulad s originálem upozadňuje. Neboť těžko lze považovat překlad poezie za zdařilý, jestliže sám není dobrou poezií.¹³⁸

Ačkoli Coverdaleova bible byla vytištěna ještě za Tyndalova života, on sám se o vydání díla patrně neměl možnost dozvědět. Ani Thomas Poyntz, dokud byl na svobodě (zatčen byl právě v listopadu), neměl povolení s Tyndalem mluvit.¹³⁹

V r. 1539 se Coverdale vrátil do Anglie. Když však byl v následujícím roce popraven na králův příkaz ministr Thomas Cromwell, Coverdalův přítel a ochránce, byl nucen znovu odejít z Anglie.¹⁴⁰ V exilu Coverdale žil v Německu, nejprve v Tübingen, pak v městečku Bergzabern, kde byl pastorem a učitelem. Po změně na politické scéně po smrti Jindřicha VIII. se Coverdale vrátil v březnu 1548 do Anglie. Byl přijat u dvora nového krále Eduarda VI. (desetiletého Jindřichova syna) a jmenován královským kaplanem a almužníkem královny vdovy, Kateřiny Parrové, patronky humanistů a reformátorů. R. 1551 se Coverdale stal biskupem z Exeteru. Avšak po nastoupení královny Marie na trůn r. 1553, byl úřadu zbaven a odešel opět do Evropy. Pobýval v Dánsku, ve Weselu na Rýně a nakonec znovu v Bergzabernu. S počátkem vlády královny Alžběty mohl se vrátit - tak jako řada dalších Angličanů - z exilu (1559). Nebyl však znovu uveden do biskupského úřadu. V l. 1564-66 zastával funkci rektora londýnské školy u Sv. Magnuse. Miles Coverdale, anglický protestantský exulant, spolupracovník Williama Tyndala a překladatel bible, zemřel asi osmdesátiletý, v lednu 1569 v Londýně.¹⁴¹

¹³⁷ Soubor bohoslužebných řádů anglikánské církve. Dílo vzniklo zásluhou arcibiskupa Thomase Cranmera. *Knihy společných modliteb* byla poprvé vydána v r. 1549. (viz níže III.1.3)

¹³⁸ Srov. LEWIS: *Úvahy nad Žalmy*, s. 10.

¹³⁹ Viz DANIELL: *William Tyndale*, s. 378.

¹⁴⁰ Thomas Cromwell svým rozhodným a promyšleným postupem při řízení anglické monarchie a jejím směřováním k protestantské reformaci vytvořil sobě několik mocných nepřátel. Byli to zejména Thomas Howard, 3. vévoda z Norfolkku, Stephen Gardiner, biskup z Winchesteru a Charles Brandon, vévoda ze Suffolku. Když se naskytlá příležitost zničit Cromwella, Norfolkova strana se jí obratně chopila. Norfolk s Gardinerem využili králova rozčarování ze sňatku s německou princeznou Annou Klevskou, který v zájmu politické aliance s protestantskými knížaty sdružených ve šmalkaldském spolku, vyjednal ministr Cromwell. Místo Anny představili králi novou dámu, další z Norfolkových neteří (po Anně Boleynové, srov. pozn. 92), Kateřinu Howardovou, která si vzápětí získala jeho srdce.

Thomas Cromwell, nedávno jmenovaný 1. vévodou z Essexu, byl v červnu 1540 uvězněn v Toweru, odsouzen podle zákona o ztrátě cti a občanských práv (*Act of Attainder*) a 28. července s'at. Za několik dní se král oženil se svou pátou ženou Kateřinou Howardovou. Neuplynulo ani devatenáct měsíců, a královna Kateřina, obviněná z cizoložství, byla popravena v Toweru (v únoru 1542). Na témže místě jako před ní Anna Boleynová (v květnu 1536). (viz CHURCHILL: *Nový svět*, s. 62-4. KAGAN, OZMENT, TURNER: *The Western Heritage*, s. 416. Též http://en.wikipedia.org/wiki/Thomas_Cromwell

¹⁴¹ Viz http://en.wikipedia.org/wiki/Myles_Coverdale

II.2.8.2 MATTHEW'S BIBLE A JOHN ROGERS

V r. 1537 spatřilo světlo světa nové vydání anglické bible, tzv. „Matthew's Bible“, jejímž editorem byl John Rogers.

Tato bible, vytištěná snad v antverpském nakladatelství Jacobuse van Meterena, dostala licenci anglického krále. Na titulní straně je jako překladatel uveden „pan Thomas Matthew“.¹⁴² O tom, že jde o pseudonym, který měl zakrývat skutečné autorství, se už v r. 1548 zmínil protestantský dramatik a historik John Bale a po něm r. 1563 a 1570 John Foxe. Bale a Foxe dále sdělují, že toto vydání bible připravil Tyndalův přítel John Rogers. Užití pseudonymu Thomas Matthew patrně vycházelo z potřeby skrýt před králem Tyndalův podíl na překladu. Přesto však tato bible v sobě obsahuje tichou připomínku autorství Williama Tyndala: ukončení Starého zákona, závěr knihy Malachiáš, zdobí velké dekorativní iniciály „W T“ (viz příloha č. 15).¹⁴³

Rogers sestavil text „Matthew's Bible“ z překladu W. Tyndala a M. Coverdalea. Sám pak přeložil apokryfní knihu Modlitba Menašoeva. Pokud jde o knihy Starého zákona, zdá se, že Rogers převzal nejen Tyndalův překlad Pentateuchu, ale také historické knihy Starého zákona, jejichž překlad měl Tyndale dokončit (srov. pozn. 76). Podle D. Daniella pro to svědčí nejen sledovatelná jazyková podobnost s dochovanými překlady W. Tyndala, ale také skutečnost, že knihy Joz-2Pa ve svém znění v Matthew's Bible „se velmi liší od překladu Coverdaleova“ z r. 1535. Pokud je předpoklad správný, pak by překlad první anglické bible, jejíž vydání schválila „svrchovaná hlava církve v Anglii“, byl z větší části (nebudeme-li počítat apokryfy) dílem Williama Tyndala.

John Rogers byl duchovní církve v Londýně. Na podzim 1534 odjel do Antverp, aby zde, v Anglickém domě, sloužil anglickým obchodníkům jako kaplan. V Antverpách se Rogers seznámil s Tyndalem. V r. 1537 se oženil s antverpskou měšťankou Adrianou de Weyden, neteří nakladatele Jacobuse van Meterena. Z listopadu 1540 pochází jeho zápis ke studiu na univerzitě ve Vitemberku. Na univerzitě reformace, kde zůstal tři roky, se spřátelil s Filipem Melancthonem. Po odchodu z Vitemberku byl několik let superintendentem luterské farnosti v Meldorfu na severu Německa. R. 1547 se navrátil do Anglie a brzy po nástupu Marie Tudorovny na anglický trůn (1553) se ocitl ve vážných potížích pro své reformační přesvědčení a kázání v Paul's Cross v srpnu 1553. V lednu 1554 dal nový londýnský biskup Bonner uvěznit Rogerse v Newgate, kde byl držen rok spolu s Johnem Hooperem, biskupem z Gloucesteru (viz níže III.1.1) a dalšími obviněnými. 4. února 1555 byl John Rogers upálen na hranici v londýnském Smithfieldu. Stal se tak prvním mučedníkem z téměř tří set protestantů, kteří byli upáleni během Mariiny vlády (do podzimu 1558).¹⁴⁴

Na textu Matthew's Bible je založena tzv. „Great Bible“ z r. 1539. Revize Matthew's Bible, jenž sleduje více latinskou Vulgátu, měla uspokojit biskupy, kteří nesli nelibě odklon od latinského znění bible. Jak dokládá název, „Velká bible“ byla rozměrná a nákladně vypravená, prvoplánově určená pro kostelní pulty. Thomas Cromwell nařídil, aby výtisky Velké bible byly umístěny v jednotlivých kostelech anglických farností.

Titul Velké bible začíná slovy: „Bible v anglickém jazyku, to jest Starý a Nový zákon, věrně přeložený z hebrejských a řeckých textů pečlivým a vytrvalým snažením různých mužů vynikajícího vzdělání, znalců svrchu řečených jazyků...“.¹⁴⁵

Tak bylo Tyndalovo překladatelské dílo, třetí rok po Tyndalově popravě, oficiálně ustanoveno a zavedeno jako překlad anglické církve. Příznačné však je, že dílo Tyndalovo, nikoli autor samotný.

¹⁴² V titulu Matthew's Bible stojí: „The Bible, which is all the holy Scripture: In which are contained the Old and New Testaments truly and purely translated into English by Thomas Matthew Esq. ... MDXXXVII. Set forth with the King's most gracious licence.“ (DANIELL: *William Tyndale*, s. 334)

¹⁴³ Tímto způsobem jsou v Matthew's Bible vzpomenují také dva londýnští nakladatelé, Richard Grafton a Edward Whitchurch, kteří platili náklady vydání: v titulu strany uvádějící knihy *proroků* stojí iniciály „R G“ a „E W“ (Tamt., s. 336)

¹⁴⁴ Srov. tamt., s. 335. *Foxe's Book of Martyrs*, s. 188-195. Nověji viz

[http://en.wikipedia.org/wiki/John_Rogers_\(Bible_editor_and_martyr\)](http://en.wikipedia.org/wiki/John_Rogers_(Bible_editor_and_martyr))

¹⁴⁵ „The Bible in English, that is to say the content of all the holy scripture, both of the old and new testament, truly translated after the verity of the Hebrew and Greek texts, by diligent study of diverse excellent learned men, expert in the foresaid tongues...“ (*Tyndale's New Testament*, s. xi)

II.2.8.3 DOVĚTEK

Věnovali jsme se životnímu příběhu a dílu Williama Tyndala podrobněji z několika důvodů. Předně proto, že význam biblické práce předního anglického reformátora je dalekosáhlý. Tyndalův život je přitom úzce spjat s přelomovým náboženským a společenským děním v Anglii 20. a 30. let 16. století.

Klíčová role W. Tyndala v rané fázi anglické reformace si žádá podrobnějšího zpracování. V Tyndalově příběhu se setkáváme s řadou momentů a dění, které stručná biografická informace může zprostředkovat jen za cenu přílišného zjednodušení. Nevíme pak často, o jakém obsahu taková obrysová informace má vlastně vypovídat, nehledě na vyskytující se věcné nedostatky a zkreslení.¹⁴⁶

Jak jsme viděli, sledování Tyndalova životního příběhu nám zároveň do značné míry dovolilo zaznamenat i významné společenské a politické dění s vlivem a dopadem na náboženský život v Anglii. Nutně jsme se při tom setkali i s dalšími anglickými exulanty pro víru a zmínili se o jejich roli v reformačním hnutí.

V dalších kapitolách se zaměříme na životní příběh a dílo dvou významných autorů a exulantů, kterými jsou J. Frith a R. Barnes. Období od sklonku vlády Jindřicha VIII. po nástup Marie I. bude věnována poslední část, v níž nastíníme postup anglické reformace za Edvarda VI. a krátce zmíníme exil protestantů za Mariiny vlády.

¹⁴⁶ V encyklopedických portrétech W. Tyndala jsou to např. zmínky: „Finding that the King, Henry VIII, was firmly set against any English version of the Scriptures, he fled to Germany (visiting Martin Luther in 1525), and there travelled from city to city, in exile, poverty, persecution, and constant danger“ (<http://www.williamtyndale.com/0prisonletterwilliamtyndale.htm>) – „He never returned to England. He lived a hand-to-mouth existence, dodging the Roman Catholic authorities. In the autumn of 1525, he and his amanuensis moved to Cologne and began printing the New Testament. He was betrayed and fled up the Rhine to Worms.“ (*Tyndale's New Testament*, s. ix) – „V r. 1530 byl v Antverpách, kde se v té době usadil, vytištěn Tyndalův překlad Pentateuchu. ... Tyndale chtěl přeložit celý Starý zákon. Ale v r. 1535 ho zradil jeho anglický přítel v Antverpách a byl uvězněn. Následujícího roku byl v Bruselu zardoušen a upálen.“ (LANE: *Dějiny křesťanského myšlení*, s. 172-3) – „This [treaty *The Practyse of Prelates*] resulted in the king's wrath being directed at him: he asked the emperor Charles V to have Tyndale apprehended and returned to England. ... Eventually, Tyndale was betrayed to the authorities. He was seized in Antwerp in 1535, betrayed by Henry Phillips, and held in the castle of Vilvoorde near Brussels. He was tried on a charge of heresy in 1536 and condemned to death, despite Thomas Cromwell's intercession on his behalf.“ (http://en.wikipedia.org/wiki/William_Tyndale)

II.3 JOHN FRITH

John Frith byl jedním z nejbližších přátel Williama Tyndala, a podobně jako Tyndale, jeden z nejnadanějších učenců v Anglii.

II.3.1 STUDIUM A UVĚZNĚNÍ

John Frith se narodil v r. 1503 ve Westerhamu v hrabství Kent. Dětství prožil v Sevenoaks, kde také vychodil gymnázium. Jeho učitelem byl Stephen Gardiner, který měl později podíl na odsouzení svého žáka k trestu smrti. V době Johnova mládí byl Kent ohniskem pozdního lolarství. Ve studiích John pokračoval na Eton College u Windsoru. V l. 1523-24 studoval na Queens' College v Cambridgi. V r. 1525 získal Bakalareát svobodných umění (BA) na King's College (Cambridge). Ještě v prosinci téhož roku stal se mladším kanovníkem (junior canon) na nově založené Cardinal College v Oxfordu.¹⁴⁷

Frith se v Oxfordu stal stoupencem reformace. John Foxe zpravuje o tom, jak se Frith spolu s dalšími kolegy octl v r. 1528 ve vazbě za držení kacířských knih. Výsledkem vyšetřování biskupa z Lincolnu J. Longlanda v Oxfordu (viz výše pozn. 45) bylo uvěznění skupiny příznivců reformace na několik měsíců ve sklepě koleje, skladišti nasolených ryb. Většina zadržených se nakazila infekcí a mistr Clark ve slepení univerzitní koleje zemřel. Na infekci měli později zemřít ještě Sommer a Bayly. Anthony Dalaber a Thomas Garrett odpřísáhli. Richard Taverner byl omilostněn. Frith byl z vůle kardinála Wolseyho propuštěn na základě slibu, že se do Oxfordu již nevrátí.¹⁴⁸

II.3.2 EXIL A DÍLO

Na podzim r. 1528, ne dříve než v září, John Frith odjel z Anglie. Kde Frith na kontinentu přebýval od podzimu 1528 do jara 1531, kdy podnikl cestu do Anglie, není s určitostí známo. Nepochybně však byl Frith v exilu ve spojení s Tyndalem. Jak dokládá dochovaná korespondence, John Frith a William Tyndale byli přátelé, a patrně i spolupracovníci. W. Clebsch usuzuje, že Frith mohl pomáhat Tyndalovi při překladu Pentateuchu.¹⁴⁹ Je dost možné, že Frith se účastnil významného rozhovoru o sporných otázkách mezi Lutherem a Zwingliem v Marburgu v říjnu 1529.¹⁵⁰

Frith v této době přeložil z latiny do angličtiny knihu mladého skotského reformátora Patricka Hamiltona. Práce *Divers Fruitful Gatherings of Scripture concerning Faith and Works*, obecně známá jako *Patrick's Places*, je sbírkou biblických pasáží vztahujících se k článku ospravedlnění vírou.¹⁵¹ V červenci 1529 Frith vydal pod pseudonymem „Richard Brightwell“ překlad Lutherova spisu *De Antichristo*. Knihu, jejíž titul zní: *A pistle to the Christen reader The revelation of Antichrist. Antithesis wherein are compared to geder Christes actes and oure bohye father the Popes*, vydal Johannes Hoochstraten v Antverpách. Hoochstraten tisknul také některé Tyndalovy spisy (*Parable of the Wicked Mammon* a *Practice of Prelates*).

¹⁴⁷ CLEBSCH: *England's Earliest Protestants*, s. 79.

¹⁴⁸ Tamt., s. 80. DANIELL: *William Tyndale*, s. 51-52. Též http://en.wikipedia.org/wiki/John_Frith

¹⁴⁹ Frith totiž ve svých spisech (Frithovo dílo bylo souborně vydáno pod titulem *The Whole workes of W. Tyndall, Iohn Frith, and Doct. Barnes* v r. 1572 v Londýně) uvádí sebe ve vztahu k Tyndalovi jako překladatel. (CLEBSCH: *England's Earliest Protestants*, s. 81)

¹⁵⁰ Marburské disputace se spolu s oběma předními reformátory zúčastnili i další představitelé reformace. (Srov. FILIPI: *hostina chudých*, s. 80)

¹⁵¹ Hamilton tuto „zakládací listinu“ skotské reformace napsal právě v Marburgu. Po návratu do Skotska byl mistr Patrick Hamilton odsouzen jako kacíř a v únoru 1528 upálen na hranici. John Knox ve své historii skotské reformace (*History of the Reformation of religioun within the realme of Scotland*, London 1587) píše o P. Hamiltonovi jako o božím služebníkovi, „kterým naše *Historie* začíná“: „...it pleased God of his great mercy to raise up his servant, Master Patrick Hamilton, at whom our History doth begin.“ (CLEBSCH, s. 82. DANIELL, s. 218)

V r. 1531 během postní doby Frith krátce navštívil Anglii, aby získal přehled a seznámil se s tísnivou situací bratří. Vrátil se pak na kontinent, do Antverp, kde v polovině r. 1531 publikoval svou mistrovskou práci o očistci: *A disputacion of purgatorye made by Iohan Frith which is deuided in to thre bokes*. Frith vyvrací církevní učení o očistci jako nebiblické a dochází k výkladu „původního“ očistce, který je dvojího druhu. Prvním je slovo Boží, přijímané vírou. Slovo Boží očišťuje srdce od nečistoty, kterou jsme zčásti obdrželi od Adama a zčásti přidali svým přivolením ku přirozené slabosti a morální nestálosti. Druhým očistcem je Kristův kříž. Nikoli však jeho dřevěný kříž, na kterém zemřel, nýbrž „duchovní kříž Kristův, který je nesen v protivenství, soužení, pozemské sklíčenosti...“.¹⁵²

II.3.3 NÁVRAT DO ANGLIE A PROCES

V červenci 1532 se John Frith znovu vypravil do Anglie. V následujících měsících povzbuzoval k odvaze a vytrvalosti bratry ve víře otrěsené persekucí, která vrcholila upálením několika předních protestantů (srov. pozn. 103). Na začátku října hodlal znovu odjet z Anglie, aby unikl církevnímu stíhání. Avšak v blízkosti města Southend v Essexu byl zatčen ještě předtím, než se mohl dostat na loď plující do Antverp. V době svého uvěznění v londýnském Toweru měl Frith napsat několik prací a dopisů věnujících se teologii svátostí a ospravedlnění.

V červnu 1533 Frith stanul před svými soudci, biskupem londýnským (Stokesley), biskupem z Winchesteru (Gardiner), a biskupem z Lincolnu (Longland). Protože odmítl odvolat, byl obviněn z hereze za popírání ortodoxního dogmatu očistce a transsubstanciacie, odsouzen a předán světské moci. Byl přeložen do vězení Newgate. Zatímco čekal na vykonání rozsudku, napsal krátký výklad o své při a zdůvodnění toho, proč odmítl odvolat. Frithův vlastní výklad i záznamy jeho soudců souhlasí v tom, že při procesu netrval na svém porozumění a pojetí těchto sporných otázek. Nepovažoval učení o očistci za „nezbytný článek naší víry“. Avšak zůstal neoblomný, když měl uznat, že ten, kdo nepřijímá tato tradiční dogmata – nevěří-li o očistci a eucharistii tak, jak učí církev, zasluhuje trestu věčného zatracení.¹⁵³

Když byl Frith ve vězení, obdržel od Tyndala dva dopisy. První radí, aby ve sporu o svátostech jednal s obezřetností. V druhém dopise Tyndale vyjádřil vězněnému příteli svou účast a hojnými citacemi z Nového zákona snažil se dodat mu povzbuzení a útěchy pro nadcházející martyrium.¹⁵⁴

Dne 4. července 1533 byl John Frith upálen ve Smithfieldu v Londýně.

John Frith byl první anglický mučedník, který zemřel pro držení právě takového pojetí svátostí a očistce, které se později stane jádrem reformačního vyznání anglické církve, jak je vyjádřené v Knize společných modliteb.

¹⁵² „...the spiritual cross of Christ borne through aduersitie, tribulation, worldly depression...“ (CLEBSCH: *England's Earliest Protestants*, s. 91)

¹⁵³ Tamt. s. 101-106.

¹⁵⁴ DANIELL: *William Tyndale*, s. 218-219.

II.4 ROBERT BARNES

Doktor bohosloví (Doctor of Divinity, DD) a převor augustiniánů v Cambridgi Robert Barnes byl tím, na koho připadla role mluvčího skupiny cambridgeských luteránů (srov. II.1.1).

II.4.1 KÁZÁNÍ A PROCES

Na Štědrý večer r. 1525 Barnes pronesl otevřeně evangelické kázání, v kterém zaútočil na církevní špatnosti a vinil církev ze zpronevření jejího poslání. V kázání se dovolával Písma jako soudce a hájil nezbytnost osobní víry jako podstaty náboženství v protikladu k vnějším církevním formám. Štědrovečerní kázání Dr. Barnese v kostele sv. Edvarda v Cambridgi je někdy považováno za první kázání anglické reformace 16. století. Barnesovo kázání však neobsahovalo žádné výroky, které by byly specificky luterské. „Horlivý a statečný lolard“, jak srovnává W.A. Clebsch, „by byl schopen vypočítat je všechny.“¹⁵⁵ Ve skutečnosti většina Barnesových tvrzení byla vyslovena již o generaci dříve ve slavném kázání Johna Coleta před církevní synodou. Barnes začal zaujímat ryze luterskou teologickou pozici až později, když přišel do Vitemberku.¹⁵⁶

V důsledku kázání proti církevním praktikám a zlořádům se Dr. Barnes dostal do vážných potíží. Byl obviněn z hereze ve dvaceti pěti bodech – člancích vybraných z jeho kázání. Místokancléř cambridgeské univerzity zakázal Barnesovi dále kázat. Následovaly týdny názorových střetů nad vybranými články. Ke konci ledna 1526 Barnes odmítl podepsat odvolání, které mu bylo předloženo, a dovolával se ve své při soudu celé univerzity. V této situaci se Barnes stal zjevně vůdčím luteránem v zemi. Na počátku února se kardinál Wolsey dozvěděl o řízení proti Barnesovi v Cambridgi. 6. února přijeli do Cambridge zmocněnci kardinála a kancléře Wolseyho. Barnes byl zatčen a druhý den odvezen do Londýna. Za součinnosti s vedením univerzity byly zároveň prohledávány pokoje členů univerzity a zabavovány zakázané knihy.¹⁵⁷

8. února ve Westminsteru Barnes předstoupil před kardinála Wolseyho. Po úvodní kardinálově výtce „zda snad nemá v Písmech dostatečnou šíři témat, aby jimi vyučoval lid, místo, aby si bral za předmět kázání kardinálův církevní háv“, obžalovaný navrhl, aby diskutovali o člancích, které proti němu byly sebrány a předal kardinálovi do rukou šest listů, na nichž v hlavních rysech vyložil své stanovisko.¹⁵⁸ V závěru rozpravy kardinál požadoval, aby

¹⁵⁵ CLEBSCH: *England's Earliest Protestants*, s. 45.

¹⁵⁶ Shrnuto ve zkratce, Barnes ve vánočním kázání tvrdil např.: „že křesťané nejsou více povinni sloužit Bohu v neděli nebo o svátcích než v kterýkoli jiný den; že v těchto časech nikdo se neodvažuje kázat evangelium pro strach z obžalování z kacířství; že současné popravy „kacířů“ činí z nich skutečné mučedníky pro evangelium; že Boží zákon zakazuje, aby biskupové drželi jurisdikci nad více než jedním městem, tím méně nad celou zemí; že Písmo neposkytuje žádný precedent pro oprávnění církevních představitelů držet velké časné majetky; že biskupové mají apoštolskou posloupnost od Jidáše jakožto bohatého muže, nikoli od ostatních apoštolů, kteří byli kazatelé evangelia; že Boží zákon neuděluje biskupům žádnou světskou moc; ... že biskupové a preláti následují falešného proroka Bileáma a jezdí na obecném lidu jako na oslici [Nu 22]; že preláti vztyčili modlu Baal-peóra; že požehnání, jež by mělo být udělováno zdarma služebníkům Krista, se prodává za peníze; že biskupové by se raději vzdali požehnání, než aby se rozloučili s půl penny; že prodej odpustků je klamný; ... že biskupové zakazují rozpravu o biskupských a papežských pravomocích; ... že biskupové dychtivě sahají po prelátských mitrách a prstenech, ale chudým nedají nic; že jejich mitry mají původ u židovských kněží, nikoli u Krista; ... že nosí berlu, ale nejsou pastýři stáda; že modlitby jsou plané, pokud nejsou pronášeny se zbožností.“ (Tamt., s. 45-46)

¹⁵⁷ Srov. obdobnou razii na oxfordské univerzitě v r. 1528 (pozn. 45).

¹⁵⁸ John Foxe popisuje začátek slyšení u kardinála takto: „Is this,“ asked the cardinal, „Dr. Barnes, who is accused of heresy?“ – „Yes, please your grace,“ they [cardinal's secretary S. Gardiner and Master Foxe] replied; „and we trust you will find him reformable, for he is learned and wise.“ – „What!“ said Wolsey, „had you not a sufficient scope in the Scriptures to teach the people, but that my golden shoes, my pole-axes, my pillars, my golden cushions, my crosses, did so sore offend you, that you must make us *ridiculum caput* amongst the people, who that day laughed us to scorn?“ – Dr. Barnes answered, „I spake nothing but the truth out of the Scriptures, according to my conscience, and according to the old doctors.“ And then he delivered him six sheets of paper written, to confirm and corroborate his sentiments... (Foxe's

se obžalovaný podrobil úřadu papežského legáta v jeho osobě. Barnes odpověděl: „...budu se držet pouze Písma svatého, knihy Boží, podle svých omezených schopností, které mi Bůh propůjčil.“¹⁵⁹

Noc strávil Barnes sepisováním obhajoby. V sobotu 10. února ve westminsterské kapitule stanul Barnes před komisí, které předsedal biskup města Bath John Clerk. Spolu s ním bylo vyslýcháno pět mužů z londýnského Steelyardu, které zadržel Wolsey doprovázený Th. Morem na konci ledna. Byli obviněni „za držení Lutherových knih a z loldardství“. Barnes se přel se soudci o svých člancích. Nakonec, když dostal na výběr buď odvolat nebo jít na hranici, přistoupil Barnes na odvolání. Spolu s ním i pět obviněných Němců. Vyměřeným trestem bylo veřejné pokání: klečet při kázání biskupa Johna Fishera v chrámu sv. Pavla následujícího dne, pak nést otepi v procesí a na závěr je přiložit k páleným knihám.

Po odvolání byl Barnes poslán do londýnské věznice Fleet Prison. Měl však možnost přijímat návštěvy svých přátel. V srpnu 1526 byl přeložen k augustiniánům v Londýně do domácího vězení. Zde se těšil dostatečné volnosti, aby mohl prodat jistému Johnu Tyballovi výtisk Tyndalova Nového zákona za tři šilinky a dvě pence. Z Londýna byl Barnes poslán k augustiniánům do Northamptonu, kde se od mistra Horneho dozvěděl, že byl vydán soudní příkaz k vykonání jeho popravy. Za pomoci tohoto přítele uprchl do Londýna, kde se dostal na loď plující do Antverp.

II.4.2 V EXILU

Podle Barnesovy vlastní výpovědi byl držen v zajetí dva a tři čtvrtě roku. Mohl tedy přijet do Antverp ke konci roku 1528. Do léta 1530 byl hostem v domě Johanna Bugenhagena ve Vitemberku.

První tiskem vydaná a dochovaná Barnesova práce pochází z r. 1530. *Sententiae ex doctoribus collectae, quas papistae ualde impudenter hodie damnant* byly vydány ve Vitemberku pod pseudonymem *Antonius Anglus*.¹⁶⁰ Rozsahem nevelká knížka je soupis devatenácti článků víry podložených citacemi z Písma a otců, které stojí jednoznačně na teologické pozici Luthera a jeho stoupců. Předmluvu k *Sentencím* napsal Bugenhagen.¹⁶¹ V následující práci *Supplication* určené anglickému králi Barnes předkládá zevrubný výklad článků *Sentencí* o víře, svobodné vůli, církvi, klíči církve, církevních sněmech, přijímání pod obojí, lidské přirozenosti a ctnění svatých a obrazů. V *Supplikacích* také nalézáme obranu práva všech křesťanů číst Písmo v rodném jazyce.¹⁶²

II.4.3 MEZI VITEMBERKEM A LONDÝNEM

V r. 1531 byl Barnes vtažen do diplomacie, která měla vést k sblížení anglického krále a vitemberských teologů, k možnosti vstřícného rozhovoru. Král měl zájem o názor Vitemberku

Book of Martyrs, s. 150)

¹⁵⁹ „Then,“ said Wolsey, „...How say you, master doctor? do you not know that I am *legatus de latere*, and that I am able to dispense in all matters concerning religion within this realm, as much as the pope may?“ – He said, „I know it to be so.“ – „Will you then be ruled by us? and we will do all things for your honesty, and for the honesty of the university.“ – Barnes answered, „I thank your grace for your good will; I will stick to the Holy Scripture and to God’s book, according to the simple talent that God hath lent me.“ (Tamt., s. 151)

¹⁶⁰ Pod tímto jménem byl Barnes později zapsán na vitemberské univerzitě (viz níže). Poznámku v *Album Academiae Vitebergensis* o tom, že *Antonius Anglus* byl Dr. Barnes, připsal Filip Melanchthon.

¹⁶¹ *Sententiae* došly v německých zemích pozornosti. V Bugenhagenově překladu do němčiny vyšly dvakrát v r. 1531 a znovu r. 1536. Překlad do angličtiny byl publikován až r. 1572 v souborném díle *The Whole workes of W. Tyndall, Iohn Frith, and Doct. Barnes* (viz pozn. 149).

¹⁶² Spis *A supplicatyon made by Robert Barnes, doctoure in diuinite vnto the most excellent and redoubted prince kinge henrye the eyght* vydal Symon Cock v Antverpách v listopadu 1531. Ve vydání z listopadu 1534 Barnes provedl revizi výkladu článků o víře a svobodné vůli, vypustil pojednání o církvi, klíči, četbě Písma, lidské přirozenosti, přijímání pod obojí, svatých a obrazech. Naopak připojil rozpravu o právu kněží vstoupit do manželství, komentář k své disputaci s církevními představiteli v Anglii a odpověď Th. Morovi o povaze církve. (CLEBSCH, s. 51)

ve věci oprávněnosti svého manželství s královnou Kateřinou Aragonskou. V zájmu zprostředkování Lutherova názoru ohledně této otázky, a na doporučení Stephena Vaughana, pozval Thomas Cromwell Barnes zpátky do Anglie. Dne 2. září Barnes obdržel od Luthera dopis o „králově záležitosti“, v němž reformátor odmítá legitimnost rozvodu s královnou. Avšak doporučuje králi následovat „příkladu patriarchů“ v jejich mnohoženství, než aby „zbažil svou stávající choť královského trůnu“.

Barnes se vydal s dopisem přes Magdeburg a Lübeck do Londýna. Audienci u krále dostal v prosinci. Lutherova rada (přestože teologicky obhajitelná pro mnoho katolíků stejně jako protestantů 16. století) se však neslučovala s Jindřichovým zájmem dát Anglii legitimního mužského dědice trůnu.

Protože Barnesovi hrozilo zatčení a obžalování z kacířství, na kterém měl zájem Th. More, byl nucen znovu uprchnout z Anglie.

II.4.4 DRUHÝ EXIL

Když se Barnes v lednu 1532 dostal na kontinent, nenesl dále odpovědnost za jednání s reformačním Vitemberkem.¹⁶³ Dne 20. června 1533 byl Barnes imatrikulován na vitemberské univerzitě, a to pod jménem *D. Antonius Anglus Theologiae Doctor Oxoniensis*. Ve Vitemberku připravoval druhé vydání *Supplikací* a nejspíše v této době pracoval i na *Vitae Romanorum Pontificum*. Kniha přinášející biografické portréty asi 175 římských papežů (od apoštola Petra po Alexandra III.) vyšla s předmluvou M. Luthera ve Vitemberku v r. 1536.

II.4.5 ZNOVU VE SLUŽBÁCH MONARCHIE

Od srpna 1534 do ledna 1535 Barnes přebýval v Londýně, kde vedl jednání s králem jménem německých měst Hamburk a Lübeck. V březnu se radil s Filipem Melanchthonem o králově naléhavé záležitosti; na konci května se vrátil do Londýna. V červenci byl jmenován královským kaplanem a dále se podílel na jednání s německými protestanty a severoněmeckými protestantskými knížaty.

V církevní politice však znovu získávala přechodně oslabené pozice konzervativní strana v čele s biskupem Gardinerem a vévodou z Norfolku. Král, který byl až na situace, v nichž byly přímo dotčeny jeho zájmy, přísně ortodoxní, se s Norfolkem shodoval. Za výraz nástupu katolické reakce proti rostoucí popularitě protestantství v zemi lze pokládat schválení návrhu „Zákona na odstranění názorových růzností“ (Act for Abolishing Diversities of Opinion), obecně nazývaného „Šest článků“ (the Six Articles), v polovině r. 1539. Podnět k tomuto protireformačnímu zákonu vzešel od panovníka, který pro návrh zákona v horní sněmovně osobně intervenoval.¹⁶⁴ Po vydání Šesti článků vypuklo mezi protestanty zděšení z hrožících

¹⁶³ Ještě před odchodem Barnese z Anglie byl jednáním s protestantskými knížaty pověřen William Paget. Ten pak započal svou misi; ve Vitemberku se objevil v létě 1532. (CLEBSCH, s. 54)

¹⁶⁴ Šest článků znovu potvrzovalo (1) učení o transsubstanciaci; (2) přijímání laiků pod jednou způsobou jako dostačující; (3) celibát kněží – zákaz vstupu do manželství; (4) řeholní sliby čistoty; (5) konání privátních mší; (6) ušní zpověď. Tresty za překročení ustanovení zákona byly hroživé. Za držení názoru v protikladu k 1. článku měl být člověk odsouzen k upálení bez možnosti odvolání. Za zatvrzelé odmítání některého z ostatních článků měl být obviněný odsouzen jako zločinec k ztrátě hrdla a jeho majetek zabaven...

Vydání Šesti článků nahrazovalo „Deset článků“ (the Ten Articles) přijatých v polovině r. 1536, které umírněně vedly reformačním směrem. Prvních pět článků, které pojednávají (1) o vyznání víry; (2) o nejsvětější svátosti oltářní; (3) o křtu; (4) o pokání; (5) o ospravedlnění, namnoze vychází z článků Augsburské konfese (1530). Zbýlých pět článků: (6) o obrazech; (7-8) o svatých a jejich ctění; (9) o obřadech; (10) o očištění, obhajuje tradiční pohled a praxi s mírnými ústupky proreformační straně.

Návrh Šesti článků předložil v horní sněmovně vévoda Norfolk. Nařízení zákona bylo v souladu s vůlí a přáním krále. Ve dnech projednávání Norfolka návrhu se panovník osobně dostavil do horní sněmovny a svou obranou starých zvyklostí a tradic zákon přesvědčivě podpořil. Králův projev udělal na lordy mocný dojem. Proreformační biskupové byli umlčeni a sněmovna lordů návrh přijala. V dolní sněmovně byl pak zákon schválen bez protestů. (SMITH: *Henry VIII and the Reformation*, s. 156-7; 164-7. Též srov. např. KAGAN, OZMENT, TURNER: *The Western Heritage*, s. 416)

trestů. Všeobecná persekuce s aplikací příslušných trestů však nenásledovala. Množství Londýňanů (podle Hallovy kroniky více než pět set osob) obžalovaných komisí, zasedající v Mercers' Chapel, král udělil všeobecnou amnestii.¹⁶⁵

Robert Barnes, přestože byl známý a rozhodný protestant, pokračoval jako králův zplnomocněný velvyslanec v diplomatických službách. V r. 1539 se účastnil vyjednávání ve prospěch sňatku s Annou, princeznou clevskou (srov. pozn. 140). V důsledku ztroskotání celého Cromwellova projektu spojení s německými knížaty však Barnes královskou podporu a záštitu ztratil, a tak, jako králův náměstek Thomas Cromwell, byl zatčen.¹⁶⁶

II.4.6 HRANICE

Dr. Barnes byl obžalován z kacířství podle výměru „Šesti článků“ a parlamentním výnosem odsouzen k smrti a ztrátě občanských práv. Spolu s Barnesem byli odsouzeni i jeho nejznámější stoupenci William Jerome a Thomas Gerrard. 30. července 1540 – dva dny po popravě Th. Cromwella – všechny tři strávil oheň hranice ve Smithfieldu.

O dva dny později byli jako zrádci oběšeni Abel, Featherstone a Powell obžalovaní za popírání královské supremacie.

Zprávy o těchto popravách v Londýně dorazily na kontinent. Jak luteráni tak katolíci byli otřeseni. Luther napsal předmluvu k Barnesovu osobnímu vyznání a vydal je ve Vitemberku v r. 1540 pod titulem *Bekantnus dess Glauben*.

¹⁶⁵ SMITH, s. 166-8.

¹⁶⁶ Příčinou náhlého odstoupení anglického krále od spojení s německými knížectvími nebylo jen královo roztrpčení ze zprostředkovaného sňatku s princeznou clevskou, ale v neposlední řadě také změna v evropských mocenských poměrech. Ještě o vánocích 1539, kdy byl Karel V. hostem v Paříži, měl Jindřich VIII. důvod k obavám, neboť na obzoru byla koalice rozhodujících evropských mocností. Situace se změnila v únoru 1540. Karel V. vypověděl dohodu s Františkem I. ve věci příbuzenského spojení. Tak se oba monarchové stali opět nepřáteli. Když byl císař v nepřátelství s Francií, přirozeně měl zájem o dobré vztahy s anglickou monarchií. Jindřich dobře rozuměl hodnotě takové aliance. Smlouva s vévodstvím clevským a vyjednávání s německými knížaty se nyní staly překážkou uzavření spojení s císařem Svaté říše římské. Takto se i z politického hlediska vyjednaný sňatek ukázal jako omyl. Jindřich neváhal, obvinil Cromwella z překročení svěřených pravomocí, a nechal poslat stráž s příkazem zatknout vévodu z Essexu pro velezradu. (SMITH, s. 176)

III ANGLICKÁ REFORMACE A JEJÍ PROTAGONISTÉ DO POLOVINY 16. STOLETÍ

III.1 REFORMACE A POLITICKÁ SITUACE V ANGLII ZA EDVARDA VI.

III.1.1 JOHN HOOPER

Pozvolný postup reformace v Anglii se zastavil a byl tažen nazpět vydáním Šesti článků. Anglickým protestantům nezbylo než přečkat dobu pozdní vlády Jindřicha VIII. a vyhlížet uvolnění s nástupem nového panovníka na anglický trůn. Někteří volili odchod do exilu. Významným exulantem těchto let byl John Hooper, který později jako biskup z Gloucesteru (1550-53) vystoupil proti užívání liturgických oděvů při bohoslužbě a započal tak dlouho trvající spor (tzv. „vestments controversy“, příp. „vestiarian controversy“).¹⁶⁷ Hooper se zdržoval v Paříži, pak ve Štrasburku a v Curychu. Na začátku r. 1547 se ve Štrasburku oženil s Annou de Tserclaes. Hooper již před odchodem z Anglie vedl korespondenci s Jindřichem Bullingerem. Bullinger jako nástupce Zwingliho v Curychu se stal Hooperovým patronem. Hooper byl také v kontaktu s Martinem Bucerem a dalšími reformátory. V l. 1547-8 vydal tiskem několik teologických pojednání. Ne dříve než v květnu 1549 se vrátil do Anglie, kde se stal předním zastáncem švýcarského kalvinismu a byl jmenován kaplanem Lorda protektora Edvarda Seymoura. Hooper se v této době také spřátelil s Janem Łaskim, který se v květnu 1550 uchýlil do Anglie. Po změně vlády, když se Marie Tudorovna stala královnou, byl Hooper zbaven biskupského úřadu a držen ve vězení.¹⁶⁸ Na konci ledna 1555 byl John Hooper spolu s Johnem Rogersem a dalšími odsouzen biskupem a kancléřem S. Gardinerem a 9. února upálen v Gloucesteru.¹⁶⁹

III.1.2 HUGH LATIMER

O útěk z Anglie se také pokusil věhlasný protestantský kazatel Hugh Latimer, od r. 1535 biskup z Worcesteru. Byl však zadržen v městě Gravesend (východně od Londýna), uvězněn v Toweru a přinucen vzdát se biskupství.¹⁷⁰ V době vlády Edvarda VI. znovu nalezl přízeň a byl jmenován dvorským kazatelem. Stal se také kaplanem vévodkyně ze Suffolku Kateřiny Willoughby, upřímné protestantky, která za Mariiny vlády byla nucena odejít s manželem a dětmi do exilu (srov. III.2.1). Po nástupu Marie na trůn byl Hugh Latimer souzen a uvězněn. 16. října 1555 byl upálen spolu s Nicholasem Ridleyem, biskupem londýnským (1550-53), na prostranství před Balliol College v Oxfordu.¹⁷¹

¹⁶⁷ „Spor o ornáty“, jak by „vestments controversy“ bylo také možno přeložit, zahrnuje ve svém historickém rozpětí více otázek než jen spor o liturgická roucha, neboť měl pokračování ještě za vlády královny Alžběty. Pojem se podstatněji vztahuje k anglické protestantské identitě, učení a podobě církevních obřadů vůbec. John Hooper byl pro svůj zápas o reformní očistu anglické církve později nazýván „otec puritanismu“. (Srov. např. BEALE: *The Mayflower Pilgrims*, s. 5.
http://en.wikipedia.org/wiki/Vestments_controversy

¹⁶⁸ Jak již zmíněno výše (II.2.8.2).

¹⁶⁹ Srov. SMITH, s. 361. Též http://en.wikipedia.org/wiki/John_Hooper

¹⁷⁰ SMITH, s. 167-8.

¹⁷¹ Srov. http://en.wikipedia.org/wiki/Hugh_Latimer

III.1.3 DOKTRINÁLNÍ REFORMA

Za vlády Jindřichova syna Edvarda VI. (1547-1553), docházelo k dalekosáhlým změnám. Evropský protestantismus, s těžištěm v reformované - kalvínské teologii, byl postupně přímo včleňován do anglických normativních textů, a to zejména zásluhou arcibiskupa Thomase Cranmera, který se udržel v úřadě i v posledním období Jindřichovy vlády.

Syn Jindřicha VIII. Edvard VI. usedl na trůn ve svých deseti letech. Faktickou vládu v zemi vykonávala skupina protestantských politiků v Londýně. Protektorem a hlavním rádcem krále-dítěte se stal jeho strýc Edvard Seymour, vévoda ze Somersetu (matkou Jindřichova jediného legitimního syna byla Jane Seymourová, dcera protestantského rodu Seymourů). Později, po Somersetově pádu v r. 1550, přešla vláda do rukou vůdce opozice hraběte z Warwicku, vévody z Northumberlandu.

Vévoda ze Somersetu spolu s Cranmerem se ujal úkolu dokončit proměnu politických reforem předchozího panovníka v reformy náboženské. Somerset vedl přímou korespondenci s Janem Calvinem. Thomas Cranmer za součinnosti teologů kontinentální reformace vypracoval základní věroučné a bohoslužebné normy a směrnice.¹⁷²

Na počátku Somersetovy vlády byla zrušena exekutivní platnost Šesti článků a povoleno manželství duchovních. V r. 1548 arcibiskup canterburský sestavuje bohoslužebný formulář večere Páně (The Order of the Communion), aby jím realizoval usnesení parlamentu z prosince roku předcházejícího, že večere Páně má být vysluhována pod obojí způsobou. V r. 1549 vzniká zásluhou Cranmerovou soubor bohoslužebných řádů *Knihy společných modliteb* (Book of Common Prayer).¹⁷³ Parlamentním nařízením „Act of Uniformity“ je všem anglickým farnostem uložena povinnost uplatňovat řád *Knihy společných modliteb*. „Second Act of Uniformity“ schválený v r. 1552 uvádí revidovanou *Knihu společných modliteb*. (V r. 1662, tedy již za vlády Alžběty I., byla přijata další revize Book of Common Prayer, jejíž znění je v církvích anglikánského společenství normativní dodnes.)

R. 1553 vydal Cranmer a londýnský biskup Ridley konfesní spis o 42 člancích (Forty-Two Articles). Články představují umírněnou formu kalvinismu. Učí ospravedlnění vírou a svrchovanost Písma svatého. Odmítají dogma o transsubstanciaci a uznávají pouze dvě svátosti: křest a večeri Páně. (Čtyřicet dva článků zrevidoval v r. 1563 arcibiskup Matthew Parker a vytvořil Třicet devět článků. „Thirty-Nine Articles on Religion“ jsou hlavním vyznáním víry anglikánských církví.)¹⁷⁴

¹⁷² Určující vliv na primase anglické církve měli Martin Bucer, Peter Martyr Vermigli a Jan Łaski, kteří se uchýlili do Anglie po vojenské porážce šmalkaldského spolku (viz také výše II.1.1). Závěrečných příprav druhého vydání *Knihy společných modliteb* (1552) se zúčastnil také reformátor John Knox.

¹⁷³ Srov. pozn. 137.

¹⁷⁴ K reformaci a jednotlivým ustanovením v Edvardově době srov. CLEBSCH, s. 2; 10. KAGAN, OZMENT, TURNER, s. 416-417. FILIPI: *hostina chudých*, s. 143. FILIPI: *Křesťanstvo*, s. 141. LANE, s. 174-6.

III.2 VLÁDA MARIE I. A RESTAURACE ŘÍMSKÉHO KATOLICISMU

Edvard VI. zemřel mladý (v červnu 1553). Podle zákona o nástupnictví z r. 1543 byla dědičkou trůnu princezna Marie, dcera Kateřiny Aragonské. Její nástup na trůn znamenal obnovení vztahů s Římem a restauraci katolického vyznání a církevní praxe. Marie, horlivá římská katolička, měla bytostný zájem o obnovení katolictví v monarchii. Jejím cílem a snem byla katolická Anglie spjatá těsným spojenectvím s habsburskou říší. Zprávy o Mariině zasnoubení s císařovým synem, princem Filipem Španělským (počínaje r. 1556 králem Filipem II. Španělským) vyvolaly v Anglii velké znepokojení a odpor. Sir Thomas Wyatt pozvedl v Kentu praporec vzpoury a táhl na Londýn. Cestou se k němu přidávali další. Královniní lidé vzbouřenci – mezi nimiž nepanovala jednota – rozprášili. Desítky povstalců v čele s Wyattem bylo popraveno. Marie dosáhla vítězství, po němž se už nikdo neodvažoval mít nějaké námitky proti španělskému manželství.

Ve Stephenu Gardinerovi Marie našla schopného a oddaného služebníka. Důvěrnými rádci katolické královny byli papežský legát, kardinál Reginald Pole a císařský vyslanec Simon Renard. Zrušením zákonů reformačního parlamentu o svrchovanosti panovníka (viz výše pozn. 92) bylo obnoveno plné společenství (full communion) s římskou církví. V říjnu 1553 parlament odvolal reformační legislativu přijatou za vlády Edvarda. Královna hodlala se svými rádci a služebníky prosadit obrácení celé země ke katolicismu, a to i za cenu nátlaku opřehého o donucovací moc. V r. 1555 přikročila k persekucím protestantů, pro které se v dějepise ustálil výraz „Marian Persecutions“. 20. ledna byla obnovena platnost zákona proti kacířství. Velcí protestantští vůdci Edvardovy doby – J. Hooper, H. Latimer, N. Ridley, Th. Cranmer – byli upáleni. (S první obětí mariánské perzekuce v osobě Johna Rogerse jsme se seznámili výše II.2.8.2)

Neobyčejný rozsah mariánské perzekuce byl něčím, co Anglie ještě nezažila. Široké vrstvy obyvatel byly zděšeny a znechuceny. Blížilo se to kontinentálním ukrutnostem. Během tří let nechala Marie upálit téměř tři sta lidí, z toho 60 žen. Stovkám protestantů se podařilo z Anglie „Krvavé Marie“ utéct na kontinent.¹⁷⁵

III.2.1 MARIÁNŠTÍ EXULANTI

Mariánští exulanti (Marian exiles), kterých mělo být víc než osm set, mířili na svém útěku do Nizozemí, do Říše, do Švýcar a Francie. Nebyli však vítáni v německých luterských oblastech. V těchto zemích se buď připojovali k reformované církvi nebo zakládali vlastní sbory. Ojedinele se uchýlovali do Skotska, Dánska a dalších skandinávských zemí.

Angličané zakládali sbory ve městech Emden, Wesel, Frankfurt, Kolín, Duisburg, Worms, Štrasburk, Curych, Ženeva, Basilej či Aarau. Exulanti zamýšleli zůstat na kontinentu ne déle než bude nezbytně nutné. Přesto, předně ve Štrasburku, Frankfurtu a Ženevě vznikla silná anglická společenství, která měla důležitost pro další průběh a směřování anglického reformního hnutí.

Nejpočetnější skupinu mezi exulanty tvořili duchovní a studenti teologie. Druhou nejvíce zastoupenou společenskou vrstvou byla nižší šlechta, anglická „gentry“. Mezi těmi, kdo volili odchod do exilu, byly významné osobnosti anglického protestantismu jako byl John Knox, později nejvýznamnější skotský reformátor,¹⁷⁶ John Foxe, puritánský kazatel a historiograf, nebo William Turner, překladatel a osobní lékař vévody ze Somersetu.¹⁷⁷ Do emigrace také

¹⁷⁵ Srov. CHURCHILL: *Nový svět*, s. 74-77. MAUROIS, s. 199-203. JOHNSON, s. 124-126. KAGAN, OZMENT, TURNER, s. 445-447. BEALE, s. 5.

¹⁷⁶ Srov. také pozn. 151.

¹⁷⁷ William Turner se již ve třicátých letech věnoval překládání protestantských knih do angličtiny. Studoval v Cambridgi a stal se blízkým přítelem Ridleyho a Latimera. Po získání bakalauraátu v r. 1530 obdržel členství v Pembroke College (Cambridge) a r. 1536 byl ordinován. V období Gardinerovy církevní vlády žil v exilu. Počínaje r. 1540 přebýval v Kolíně, v Bonnu a Basileji. V Itálii získal doktorát medicíny a po návratu do Anglie byl jmenován lékařem a kaplanem Edvarda Seymoura, vévody ze Somersetu. R. 1551 obdržel jmenování do úřadu děkana ve Wellsu v hrabství Somerset. Za vlády Marie opět odešel do emigrace. Po návratu z exilu se W. Turner stal průkopníkem studia botaniky v Anglii. Zemřel v r. 1568. (CLEBSCH, s. 253-4)

odešli minulí nebo budoucí biskupové anglické církve: Edmund Grindal (arcibiskup z Yorku v l. 1570-76; arcibiskup z Canterbury v l. 1576-83), Edwin Sandys (v l. 1577-88 arcibiskup z Yorku), John Aylmer, John Ponet, John Scory, Richard Cox, John Bale, John Jewel, Thomas Bentham, James Pilkington, Miles Coverdale (viz II.2.8.1). Z těch exulantů, kteří se uplatnili v politické službě a diplomacii, byl nejpřednější Francis Walsingham (1532-1590), pozdější státní sekretář a bdělý ochránce královny Alžběty.

III.2.2 ŽENEVSKÁ BIBLE

Z hlediska vykonané teologické a biblické práce vyniká společenství anglických exulantů v Ženevě. Calvinova Ženeva byla střediskem výzkumu na poli textové kritiky a lingvistiky, kde se překládala do evropských národních jazyků bible stejně jako klasická literatura. Angličtí exulanti pracovali v Ženevě na novém biblickém překladu. Nový zákon byl vydán v r. 1557 a celá bible v r. 1560. Tato „Ženevská bible“ (Geneva Bible) byla koncipovaná tak, aby co nejlépe odpovídala požadavkům soukromého i společného biblického studia. Byla rozdělena do veršů, měla bohatý výkladový a poznámkový aparát s podrobnými odkazy, množství map a obrázků. Na téměř celé století se stala biblí anglického lidu a byla používána všemi křídly a odnožemi anglické církve. Celkové provedení a kvalita tisku dosahovala vysoké úrovně. Bible Ženevská byla vydávána ve všech možných formátech, a do 17. století, kdy došlo k jejímu potlačení, počet jednotlivých vydání dosáhl přibližně sto padesáti.¹⁷⁸ Angličtí překladatelé, redaktoři a vydavatelé odvedli množství kvalitní a mravenčí práce. Byl to však překlad starší, na kterém stavěli a který používali, totiž životní dílo Williama Tyndala.

Mariánští exulanti vracějící se domů poté, co pominuly důvody jejich emigrace, se podíleli na vytváření nové podoby anglické církve a společnosti za paměťhodné vlády královny Alžběty I. Ale to již začíná jiná velká kapitola anglických dějin...

¹⁷⁸ Viz *Tyndale's New Testament*, s. xi-xii.

ZÁVĚR

Někdy se říká – v určitém zjednodušení –, že „hybnou silou anglické reformace byl král a jeho vášně“.¹⁷⁹ Král Jindřich VIII. jistě inicioval a umožnil politickou reformaci, jejímž nejvýraznějším a základním projevem, legislativně i prakticky zajištěným, bylo oddělení od Říma. Provádění politických reformních kroků ve třicátých letech 16. století bylo v první řadě dílem králova ministra Cromwella. Doktrinální reformaci však, jak jsme zmínili, král nakloněn nebyl. Tu připravoval a v daných možnostech prosazoval především arcibiskup Cranmer. Nejdříve s podporou ministra Cromwella, později, po r. 1547, s podporou a součinností protestantských vlád a některých reformovaných teologů. Politická reformace (při uvážení radikalit rozchodu anglické společnosti s papežstvím, by dokonce bylo možno hovořit o politické „revoluci“) třicátých let nicméně takřka vytvořila vnější rámec, poskytla pro reformu učení a praxe anglické církve potřebný společensko-politický podklad. Fakt, že konstituční revoluce předcházela recepci reformační teologie, je příznačným a osobitým rysem anglické reformace v porovnání s kontinentální (kde reformační vyznání a učení se svým obnoveným důrazem na evangelium bylo právě podnětem k novému církevnímu a společenskému uspořádání).

Bez bible v mateřském jazyku a její dostupnosti v anglické monarchii, by však nástup protestantské reformace za Eduarda VI. a její pokračování v další době (přes dočasný zvrát za Mariiny vlády) postrádal přístup k samotnému Božímu zjevení, normativní duchovní základ ve Slovu Božím. Přikláním se proto k tezi D. Bealeho, že „ne Jindřich VIII., ale překlad Písma do angličtiny v posledku vykonal reformaci v Anglii.“¹⁸⁰

Obojímu pak – tedy jak jednání reformačního parlamentu, tak zájmu o překlad Písma do angličtiny – předcházelo nápravné hnutí Viklefovo, náboženský disent starého loldardství v jeho důrazu na evangelijní jednání, mravní důslednost a očistnou nápravu církve, a hnutí křesťanského humanismu, v němž se soustředil zájem akademické Anglie, a který poskytl zdroje a nástroje pro poučený překlad z původních biblických jazyků.

Nebyl to však jen překlad Písma do angličtiny, ale v neposlední řadě také plodná autorská a vydavatelská činnost anglických protestantů, jež připravovala půdu tím, že seznamovala žízňivý anglický národ nejprve s luterskou, později s reformovanou teologií kontinentální reformace. (Mělo by přitom zaznít, že angličtí literárně činní protestanti první generace zdaleka nezůstali, jak jsme také viděli, jen u přejímání a sestavování kompilací z evropských zdrojů. V jejich díle můžeme nalézt vlastní myšlenkovou původnost a osobitost.) Neměli bychom také zapomínat, že počáteční úsilí o návrat k Písmu a evangeliu nebylo jen věcí jednotlivců. Na výrobě, převážení, distribuci tisků se podílelo více lidí. Naplňování díla církevní obnovy bylo z velké části společným úsilím mnoha lidí, kteří hledali Pravdu a toužili se o ní sdílet s druhými, aby i druzí měli možnost k pravdě dojít a životu v pravdě dostat.

Nejvýznamnější angličtí protestanti se zároveň stali exulanty. Tyndale, Frith, Barnes, Rogers, Coverdale... Proč? Už to tak v dějinách církve bývá, že ti, kdo „hledají pravdu“, „kdo hladovějí a žízní po spravedlnosti“, kdo „mluví tak, aby se líbili ne lidem, ale Bohu“, lidé méně konformní, jsou touto církví podílející se na vládě, moci a prestiži společenského postavení stíháni a z ní vydělováni. Církevní historik Erich Seeberg napsal: „Je dějinným zákonem, že Kain zabije Ábela; vždyť všude v dějinách je slabý a zbožný utlačován silami zla. Ježíšův proces se stal vzorem kacířských procesů.“¹⁸¹ Podle Gottfrieda Arnolda (1666-1714) právě tito svědkové Krista v dějinách církve „zachovávali skutečnou kontinuitu pravdivosti a autenticity“.¹⁸² Také starší luterský teolog Matthias Flacius Illyricus ve spise *Catalogus testium veritatis* (1556) dokládá na příkladech, že „po celou dobu úpadku církve vždy někteří věrní svědkové pravdy udržovali správné vyznání a učení.“ A reformace na ně navazuje.¹⁸³ Lukáš Pražský přihlašoval se k menšinové církvi ve znamení kříže. Pronásledování a strážně – jakými v dobách před vznikem Jednoty procházeli valdenští v Německu a Itálii a loldardští stoupenci

¹⁷⁹ Tak CHURCHILL: *Nový svět*, s. 69.

¹⁸⁰ BEALE: *The Mayflower Pilgrims*, s. 5.

¹⁸¹ *Gottfried Arnold. In Auswahl herausgegeben von Erich Seeberg*, München 1934, s. 19. (citace z přednášky Jana Kranáta, PhD dne 1. 6. 2007 na ETF UK v Praze)

¹⁸² Citace z přednášky Jana Kranáta, PhD dne 1. 6. 2007 na ETF UK v Praze.

¹⁸³ ŘÍČAN, MOLNÁR: *Dvanáct století církevních dějin*, s. 13.

Viklefa v Anglii – bratrský senior hodnotil jako spolehlivé poznávací znaky pravé církve Kristovy.¹⁸⁴ Při naší cestě do Anglie a severozápadní Evropy 14. až 16. století po Kr. měli jsme, domnívám se, více příležitostí k osobnímu potvrzení slov Gottfrieda Arnolda: „Pravda křesťanství je po Kristově vzoru na straně trpící a pronásledované. Toto je neviditelná církev všech věků, která nese křesťanské dějiny vpřed.“ (*Unparteiische Kirchen und Ketzerhistorie*, 1699)¹⁸⁵

Mariánští exulanti nebyli zdaleka posledními Angličany, kteří opustili svou zemi z důvodu náboženské nesvobody. Jak ve 2. polovině 16. století, tak zvláště ve století 17. následovala řada vystěhovaleckých vln, během nichž odešlo z Ostrovů mnoho tisíc lidí.

Dne 16. září 1620 vyplula skupina puritánů „Otců poutníků“ na lodi *Mayflower* z anglického Plymouthu do Nové Anglie. Tam, po přistání v severní Virginii, se sobě smlouvou před Bohem zavázali (The Mayflower Compact) a „navzájem spojili“ k budování společenství v jeho duchovním a politickém rozměru pod autoritou Božího slova. Touto památnou plavbou započala emigrace anglických protestantů směřující na americký kontinent; cesty za svobodou do Nového světa.

¹⁸⁴ MOLNÁR: *Valdenští*, s. 263.

¹⁸⁵ Citace z přednášky Jana Kranáta, PhD dne 1. 6. 2007 na ETF UK v Praze. Srov. též ŘÍČAN, MOLNÁR: *Dvanáct století církevních dějin*, s. 14.

UŽITÁ LITERATURA

Prameny:

Foxe's Book of Martyrs. Edited by Marie Gentert King. New Jersey : Spire Books, 1980. 396 s.

Husitská kronika ; Píseň o vítězství u Domažlic / VAVŘINEC Z BŘEZOVÉ. Přeložili F. Heřmanský a J. B. Čapek, opravila a znovu vydala M. Bláhová. Praha : Svoboda, 1979. 427 s.

Staré letopisy české (z Vratislavského rukopisu). Vyd. F. Šimek. Praha : Historický spolek, 1937. 179 s.

Staré letopisy české (z rukopisu Křižovnického). Vyd. F. Šimek a M. Kaňák. Praha : SNKL, 1959. 483 s.

Sto listů M. Jana Husi. Vybral, latinské přeložil a poznámkami doprovodil B. Ryba. Praha : Jan Laichter, 1949. 303 s.

Tyndale's New Testament / translated from the Greek by William Tyndale in 1534 ; In a modern-spelling edition and with an Introduction by DAVID DANIELL. New Haven and London : Yale University Press, c1989. 429 s.

Sekundární literatura:

- F. M. BARTOŠ: *Čechy v době Husově 1378-1415*, České dějiny II-6. Praha : Jan Laichter, 1947. 515 s.
- *M. Petr Payne, diplomat husitské revoluce*. Praha : Kalich, 1956. 73 s.
- DAVID BEALE: *The Mayflower Pilgrims. Roots of Puritan, Presbyterian, Congregationalist, and Baptist Heritage*. Greenville, SC : Ambassador-Emerald International, c2000. 272 s.
- BRIAN BUXTON: Brought Unto Misery For So Godly a Cause. *Tyndale Society Journal*, 24, 2003, s. 8-21. Dostupné na: <http://www.tyndale.org/TSJ/24/tsj24.html>
- WILLIAM A. CLEBSCH: *England's Earliest Protestants, 1520-1535*. New Haven and London : Yale University Press, 1964. 358 s.
- PATRICK COLLINSON: William Tyndale and the Course of the English Reformation. *Reformation*, 1, 1996, s. 72-97. Dostupné na: <http://www.tyndale.org/Reformation/1/collinson.html>
- WILLIAM DALLMANN: *William Tyndale. The Translator of the English Bible*. St. Louis : Concordia Publishing House, 1905. 83 s. Dostupné na: <http://www.archive.org/stream/williamtyndaletr00dall#page/n0/mode/2up>
- DAVID DANIELL: *William Tyndale. A Biography*. New Haven and London : Yale University Press, c1994. 429 s.
- GEOFFREY ELTON: *Angličané*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2000. 260 s.
- WILLIAM ROSCOE ESTEP: *Příběh křtěnců. Radikálové evropské reformace*. Praha : Bratrská jednota baptistů, 1991. 266 s.
- PAVEL FILIPI: *hostina chudých. Kapitoly o večeři Páně*. Praha : Kalich, 1991. 158 s.
- *Křesťanstvo. Historie, statistika, charakteristika křesťanských církví*. Brno : CDK, 2001. 195 s.
- HAN VAN DER HORST: *Dějiny Nizozemska*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2005. 667 s.
- SIR WINSTON S. CHURCHILL: *Dějiny anglicky mluvících národů I. Zrození Británie*. Praha : Český spisovatel, 1996. 386 s.
- *Dějiny anglicky mluvících národů II. Nový svět*. Praha : Český spisovatel, Argo, 1998. 306 s.
- PAUL JOHNSON: *Dějiny anglického národa*. Řevnice : Rozmluvy, c1992. 369 s.
- *Nepřítelé společnosti*. Řevnice : Rozmluvy, 1999. 242 s.
- DONALD KAGAN, STEVEN OZMENT, FRANK M. TURNER: *The Western Heritage. Volume I*. New York : Macmillan Publishing Company, c1991. 551 s.
- MILOSLAV KAŇÁK: *John Viklef. Život a dílo anglického Husova předchůdce*. Praha : Blahoslav, 1973. 233 s.
- TONY LANE: *Dějiny křesťanského myšlení*. Praha : Návrat domů, 1996. 286 s.
- C. S. LEWIS: *Úvahy nad Žalmy*. Praha : Návrat domů, 1999. 134 s.
- JOSEF MACEK: *Jagellonský věk v českých zemích (1471-1526) 1, 2*. Praha : Academia, 2001. 561 s.
- ANDRÉ MAUROIS: *Dějiny Anglie*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1993. 491 s.

- EVA MELMUKOVÁ: *Patent „zvaný“ toleranční*. Praha : Mladá fronta, 1999. 238 s.
- J. H. MERLE D'AUBIGNÉ: *History of the Reformation in Europe in the Time of Calvin. I-VIII*. New York : Robert Carter & Brothers, 1867. Příslušný výtah z díla dostupný na: <http://www.williamtyndale.com/0deathwilliamtyndale.htm>
- AMEDEO MOLNÁR za spolupráce NOEMI a LUŽKA REJCHRTOVÝCH: *Slovem obnovená. Čtení o reformaci*. Praha : Kalich, 1977. 265 s.
- AMEDEO MOLNÁR: *Na rozhraní věků. Cesty reformace*. Praha : Kalich, 2007. 414 s.
- *Valdenští. Evropský rozměr jejich vzdoru*. Praha : Kalich, 1991. 399 s.
- JON NIELSON, ROYAL SKOUSEN: How Much of the King James Bible Is William Tyndale's? An Estimation Based on Sampling. *Reformation*, 3, 1998, s. 49-74. Dostupné na: <http://www.tyndale.org/Reformation/3/reformj3.html>
- STEVEN OZMENT: *The Age of Reform 1250-1550. An Intellectual and Religious History of Late Medieval and Reformation Europe*. New Haven and London : Yale University Press, 1980. 458 s.
- RUDOLF ŘÍČAN, AMEDEO MOLNÁR: *Dvanáct století církevních dějin*. Praha : Kalich, 2008. 415 s.
- *Dějiny Jednoty bratrské*. Praha : Kalich, 1957. 518 s.
- HERBERT MAYNARD SMITH: *Henry VIII and the Reformation*. London : Macmillan, 1948. 480 s.
- JOSEF SMOLÍK: *Kristus a jeho lid*. Praha : OIKOYMENH, 1997. 279 s.
- JIŘÍ SPĚVÁČEK: *Václav IV. 1361-1419. K předpokladům husitské revoluce*. Praha : Svoboda, 1986. 773 s.
- FRANTIŠEK ŠMAHEL: *Husitská revoluce 1. Doba vymknutá z kloubů*. Praha : Karolinum, 1995. 498 s.
- *Husův proces v Kostnici*. Slovo k historii, č. 18. Praha : Melantrich, 1988. 40 s.
- EDITA ŠTĚŘÍKOVÁ: *Z nouze o spasení. Česká emigrace v 18. století do Pruského Slezska*. Praha : Kalich, 1992. 182 s.
- ROBERT J. WILKINSON: Reconstructing Tyndale in Latomus: William Tyndale's last, lost, book. *Reformation*, 1, 1996, s. 252-285. Dostupné na: <http://www.tyndale.org/Reformation/1/wilkinson.html>

SEZNAM PŘÍLOH

1. Jan Viklef (nejstarší vyobrazení)
– iniciála v latinském sborníku traktátů Jana Viklefa, sv. Augustina a Chrysostoma. Asi 1411-1414; zdroj: K. STEJSKAL, P. VOIT: *Illuminované rukopisy doby husitské*. Praha : Národní knihovna, 1990.
2. Viklefská bible (ukázka 1K 16,14-2K 1,3)
zdroj: http://www.inkandblood.com/press_room/promo_items/index.php
3. Rozšíření loldství v jednotlivých hrabstvích. Do r. 1400 (modře) a v 15. století (červeně).
zdroj: <http://en.wikipedia.org/wiki/Lollards> (Původně publikováno in G.M. TREVELYAN: *England in the Age of Wycliffe*. London : Longmans, Green & Co., 1909).
4. John Colet
– kresba Hanse Holbeina ml., 1535; zdroj:
[http://commons.wikimedia.org/wiki/File:John Colet by Hans Holbein the Younger.jpg](http://commons.wikimedia.org/wiki/File:John_Colet_by_Hans_Holbein_the_Younger.jpg)
5. Veduta města Oxford s věží Magdaleny koleje
– rytina v *Civitates Orbis Terrarum* G. Brauna a F. Hogenberga (II. vydání z r. 1575); zdroj:
http://historic-cities.huji.ac.il/british_isles/oxford/maps/braun_hogenberg_II_2_1.html
6. William Tyndale
– portrét ve Foxeově *Knize mučedníků*. Rytina je zhotovena dle nedatované olejomalby neznámého autora (dnes umístěna ve velké jídelně Hertford College v Oxfordu). Znalecký posudek zařazuje vznik olejomalby do poloviny 16. století. Podle D. Daniella (DANIELL: *William Tyndale. A Biography*, příloha č. 4) jsou dobré důvody věřit tomu, že portrét je věrným zpodoběním W. Tyndala;
zdroj: [http://en.wikipedia.org/wiki/File:William Tyndale.jpg](http://en.wikipedia.org/wiki/File:William_Tyndale.jpg)
7. Kupec z londýnského Steelyardu, Hans z Antverp
– malba Hanse Holbeina ml., 1532-33;
zdroj: http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_paintings_by_Hans_Holbein_the_Younger
8. Říšské město Worms (okolo r. 1550) se stalo Tyndalovým útočištěm v r. 1526. Dřevoryt S. Münstera (1550) v *Civitates Orbis Terrarum* G. Brauna a F. Hogenberga (II. vydání z r. 1575); zdroj:
http://historic-cities.huji.ac.il/germany/worms/maps/braun_hogenberg_I_34_3.html
9. Ukázka stránky (J 1,1-14) Tyndalova Nového zákona vytištěného ve Wormsu r. 1526 (přibližně skutečná velikost).
zdroj: <http://www.bl.uk/onlinegallery/sacredtexts/tyndale.html>
10. Antverpy na vyobrazení z r. 1567. Přístaviště anglických lodí je situováno při severozápadním okraji města (na obr. nahoře uprostřed). Dřevoryt L. Guiccardiniho (1567) v *Civitates Orbis Terrarum* G. Brauna a F. Hogenberga (I. vydání z r. 1572); zdroj:
http://historic-cities.huji.ac.il/belgium/antwerpen/maps/braun_hogenberg_I_17.html
11. Thomas Cromwell
– malba Hanse Holbeina ml., 1532-33;
zdroj: <http://artcritic.wordpress.com/2008/02/14/ambasadorii-de-hans-holbein/>
12. Ukázka stránky (Mk 1,1-11a) Tyndalova Nového zákona vydaného v Antverpách r. 1534 (přibližně skutečná velikost).
zdroj: D. DANIELL: *William Tyndale. A Biography*, příloha č. 9.

13. Marie Uherská, česká a uherská královna
– malba Hanse Krella, 1524; zdroj:
http://hu.wikipedia.org/wiki/Habsburg_M%C3%A1ria_magyar_kir%C3%A1lyn%C3%A9
14. Pevnost ve Vilvorde, kde byl Tyndale uvězněn (pozdější vyobrazení).
zdroj: W. DALLMANN: *William Tyndale. The Translator of the English Bible*. Dostupné na:
<http://www.archive.org/stream/williamtyndaletr00dall#page/n0/mode/2up>
15. Ukázka stránky (Mal 3,15-24) Matthew's Bible z r. 1537 s dekorativními iniciálami „W T“.
zdroj: D. DANIELL: *William Tyndale. A Biography*, příloha č. 11.
16. Hugh Latimer
– malba neznámého autora;
zdroj: http://en.wikipedia.org/wiki/Hugh_Latimer
17. Kateřina Willoughby, vévodkyně ze Suffolku
– na miniatuře Hanse Holbeina ml.; zdroj:
http://en.wikipedia.org/wiki/Catherine_Willoughby,_12th_Baroness_Willoughby_de_Eresby
18. Sir Francis Walsingham, přední politik alžbětinské Anglie, byl jedním z exulantů za Mariiny vlády. V l. 1556-58 žil v exilu ve Švýcarsku, kde podporoval přátelské vztahy mezi vůdčími protestanty na kontinentu. Malba Johna de Critze st., asi 1585;
zdroj: http://en.wikipedia.org/wiki/Francis_Walsingham